

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра філософії та політології**

**ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ З ДИСЦИПЛІНИ
«ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ
ТА ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ»**

*для студентів денної форми навчання
галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
спеціальності 052 «Політологія»*

Тернопіль – ТНЕУ – 2018

Опорний конспект лекцій з дисципліни «Історія та теорія політичних партій та партійних систем» для студентів денної форми навчання галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» спеціальності 052 «Політологія» /Чигур Р.Ю. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ. 2018. 108 с.

Опорний конспект лекцій розроблено відповідно до вимог організації навчального процесу, робочої програми курсу «Історія та теорія політичних партій та партійних систем», навчальних планів для студентів вищих навчальних закладів. Опорний конспект лекцій містить структуру робочої програми, опорний конспект лекцій, рекомендовану літературу.

Укладач:

Чигур Р.Ю., к. істор. н., доцент кафедри філософії та політології ТНЕУ
Відповідальний за випуск: **Гончарук-Чолач Т.В.**, д. філос. н., професор кафедри філософії та політології Тернопільського національного економічного університету

Рецензенти:

Гончарук-Чолач Т.В., д. філос. н., професор кафедри філософії та політології Тернопільського національного економічного університету

Лубкович Н.З., к. істор.н., голова циклової комісії суспільних дисциплін Галицького коледжу імені Вячеслава Чорновола

Рекомендовано на засіданні кафедри філософії та політології

(Протокол № 7 від 21 травня 2018 р.)

ЗМІСТ

Розділ I. СТРУКТУРА РОБОЧОЇ ПРОГРАМИ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ “Історія та теорія політичних партій та партійних систем”	4
Розділ II. Опорний конспект лекцій з дисципліни “Історія та теорія політичних партій та партійних систем”	6
Розділ III. Навчально-методичні посібники та інформаційні матеріали з дисципліни “Історія та теорія політичних партій та партійних систем”	105

Розділ I. СТРУКТУРА РОБОЧОЇ ПРОГРАМИ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ “ Історія та теорія політичних партій та партійних систем”

Опис дисципліни “Історія та теорія політичних партій та партійних систем”

Дисципліна “Історія та теорія політичних партій та партійних систем ”	Галузь знань, спеціальність, СВО	Характеристика навчальної дисципліни
Кількість кредитів – 7	галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»	Статус дисципліни Дисципліна циклу нормативних Мова навчання Українська мова
Кількість залікових модулів – 4	спеціальність 052 «Політологія»	Рік підготовки: <i>Денна – 3</i> Семестр: <i>Денна – 6</i>
Кількість змістових модулів – 2	Ступінь вищої освіти бакалавр	Лекції: <i>Денна – 45</i> Практичні заняття: <i>Денна – 45</i>
Загальна кількість годин – 210		Самостійна робота: <i>Денна – 115</i> <i>Тренінг - 4</i> Індивідуальна робота : <i>Денна – 5</i>
Тижневих годин – 10 з них аудиторних – 6		Вид підсумкового контролю – іспит

**Структура залікового кредиту з дисципліни “Історія та теорія політичних партій та партійних систем”
(денна форма навчання)**

	Кількість годин				
	Лекції	Прак-тичні заняття	Самостійна робота	Індивідуальна робота	Контрольні заходи
Змістовий модуль 1. Особливості становлення, ідеологічні засади, структура, розвиток політичних партій					
Тема 1. Історія і теорія політичних партій	2	2	5		
Тема 2. Етапи історичного розвитку партій	2	2	5		
Тема 3. Етапи становлення теорії політичних партій і партійних систем	2	2	5		
Тема 4. Елементи політичної партії	2	2	5	1	
Тема 5. Функції політичних партій	2	2	5	1	
Тема 6. Партійне керівництво	2	2	5		
Тема 7. Ідеології політичних партій	2	2	5		
Тема 8. Базові характеристики політичних об'єднань	2	2	5		
Тема 9. Лібералізм та неолібералізм	2	2	5		
Тема 10. Консерватизм та неоконсерватизм	2	2	5		
Тема 11. Соціалізм та його різномайття	1	1	5		
Тема 12. Стратегія і тактика політичного центрizmu	2	2	5		2
Змістовий модуль 2. Партійні системи, правова інституалізація, виборний процес, фінансова складова, та регламентування діяльності політичних партій					
Тема 13. Партійна система. Типологія партійних систем	2	2	5		
Тема 14. Типи партій і партійних систем	2	2	5		
Тема 15. Регулювання порядку утворення, тимчасового зупинення й припинення діяльності політичних партій	2	2	5		
Тема 16. Політичні партії – суб'єкт «партійного права»	2	2	5	1	
Тема 17. Правова інституціоналізація політичних партій: формування «партійного права»	2	2	5		
Тема 18. Політичні партії та їх взаємодія з інститутами політичної системи	2	2	5		
Тема 19. Виборча система	2	2	5		
Тема 20. Політичні партії та виборчий процес	2	2	5	1	
Тема 21. Політичні партії та їх фінансова діяльність	2	2	5		
Тема 22. Форми й системи державного фінансування політичних партій	2	2	5	1	
Тема 23. Регламентація ідеологічних та організаційних основ політичних партій	2	2	5		2
Разом	45	45	115	5	

Розділ II. Опорний конспект лекцій з дисципліни «Історія та теорія політичних партій та партійних систем»

Лекція 1 ІСТОРІЯ І ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

1. Предмет і структура політичних партій.
2. Структура теорії партії. Суть загальної теорії партії.
3. Виникнення політичних партій. Поява партій у Стародавньому Римі.
4. Виникнення перших партій в Англії. Розвиток політичних партій Великобританії – вігів та торі.
5. Особливості становлення партійної системи у Франції та США.
6. Ознаки, цілі та функції політичних партій. Поняття партійного апарату.
7. Класові, народні, ідеологічні партії. Поняття соціальної бази політичної партії. Головні функції політичних партій.

Політика - це специфічний спосіб взаємодії держави і суспільства. З'єднуючою ланкою між ними виступають політичні партії і суспільно-політичні рухи. Будучи елементом громадянського суспільства, вони дозволяють йому ефективно впливати на політику держави. Політична партія - це організована група громадян, що виражає інтереси тих чи інших соціальних верств і прагне до реалізації своєї мети шляхом боротьби за державну владу і її використання. Партія відрізняється від інших суспільно-політичних організацій організаційною оформленістю, наявністю розгалуженої структури на загальнонаціональному, регіональному і місцевому рівнях, ідеологічністю партійних доктрин.

За М.Дюверже партія є спільнотою людей об'єднаних певною організаційною структурою, яка і в кінцевому підсумку визначає ідеологію та соціально-класовий склад партії, форми та методи її діяльності. Незважаючи на значний успіх спроби М.Дюверже “зробити попередній начерк загальної теорії партій”, однак і досі вчені продовжують скаржитися на відсутність цілісної теорії політичних партій. В розробці сучасної теорії політичних партій провідну роль відіграє європейська політична наука. Звичайно, серед відомих теоретиків є і американці, однак більшість дослідників політичних партій є європейцями або за походженням або місцем праці (Я.Бадж, Ж.Шарло, М.Дюверже, М.Лейвер, П.Меїр, А.Панеб'янок, С.Роккан, Дж.Сарторі, К.Стром). Сьогодні проблема полягає в тому, щоб засвоїти, розвинути і розширити поле застосування різноманітних теорій.

Слово "партія" походить від лат. Pars (partis) - частина, і позначає частина чогось цілого, а також бік якогось явища або процесу. У політичний лексикон слово "партія" увійшло ще з часів Стародавнього світу. Відомий римський політик і оратор Цицерон використовував слова "партія", "фракція" в негативному значенні для позначення "поганих", несприятливих спілок. Ще в стародавньому Римі виділяються угруповання прихильників того чи іншого політика, а частіше - того чи іншого аристократичного роду. Саме вони стали першими формами політичних об'єднань, протопартіями. Дістали вони в літературі назву “родових партій”. Грецький політичний мислитель Аристотель

писав про партійну боротьбу в VI ст. до н. е. в Аттіці між партіями великих землевласників, мешканців рівнини, партіями торговельно-ремісничого населення побережжя та партіями селян, жителів гористої місцевості. У Давньому Римі так само точилася боротьба між партією оптиматів (представники патриціанської знаті) та партією популяторів (представники переважно плебею, які грали на популярних та зрозумілих простому плебсу гаслах).

В Англії конкурували політичні угруповання знаті — “торі” (прихильники монархії, привілеїв державної церкви) і “вігі” (прибічники верховенства парламенту). Ці аристократичні угруповання дали початок розвитку сучасних політичних партій Великобританії, які зберегли певну ідеологічну наступність. Торі (від ірландського *toraídh* – спадкоємець) були прихильниками короля Карла II і його брата Якова Йоркського, котрий в 1672 році прийняв католицьку віру. Вігі (від шотландського *whigs* – конокради) підтримували протестанта Джеймса (Якова) Стюарта, герцога Монмаутського, незаконно народженого сина Карла II; ця партія в травні 1679 року подала до парламенту біль, котрий мав на меті не дати можливості Якову Йоркському зійти на трон. У відповідь Карл II 12 липня розпустив нижню палату парламенту і зробив це ще раз після нових виборів, коли вігі знов отримали більшість голосів. 15 листопада 1680 року у верхній палаті парламенту відбувся ораторський поєдинок вігів і торі, котрий розколов англійське суспільство, чому сприяла також кампанія англіканської церкви проти єзуїтів, звинувачуваних у підготовці замаху на Карла II з метою зведення на трон його брата. Партія вігів об’єднала заможне купецтво і пов’язаних з ними аристократів, а в партії торі ведуче положення здобули представники земельної аристократії і англіканського духовенства. Партія вігів вважається попередницею Ліберальної партії, заснованої в 1859 році (коли вона фактично представляла собою коаліцію вігів в Палаті лордів і Радикалів в Палаті громад), а партія торі – Консервативної партії, заснованої в 1912 році.

16 вересня 1787 року на Конституційному конвенті в Філадельфії була прийнята Конституція США. У ній не було ні слова про політичні партії, яких на той момент в країні не існувало. Більше того, батьки-засновники молодопівнічноамериканської республіки були противниками поділу суспільства на партії. Першою партією США стала Федералістська партія (англ. *Federalist Party* або *Federal Party*). Вона була створена під час першого президентського терміну Вашингтона міністром фінансів Гамільтоном зі своїх прихильників, переважно містян Нової Англії, які підтримували його політику. Федералісти контролювали федеральний уряд до 1801 року. 1796 року федераліст Джон Адамс став першим в історії США партійним президентом та першим главою держави обраним на альтернативній основі. Партія була активна з 1792 по 1816 роки. Повністю припинила існування в 1820-х роках. Головним опонентом федералістів стала Демократично-республіканська партія (англ. *Democratic-Republican Party*), створена 1792 року Джеймсом Медісоном, колишнім соратником Вашингтона та Гамільтона, і Томасом Джефферсоном, який займав пост державного секретаря в першому кабінеті президента

Вашингтона. Розкол у лавах Демократично-республіканської партії 1828 року поклав початок Другій партійній системі. У результаті поступового розпаду домінуючої партії виникли фракції прихильників президента Джона Квінсі Адамса та губернатора Флориди Ендрю Джексона. Перша фракція еволюціонувала в Національну республіканську партію (англ. National Republican Party), а прихильники Джексона утворили сучасну Демократичну партію. Третя партійна система сформувалася 1854 року після створення Республіканської партії (англ. Republican Party), організованої як об'єднання противників рабства та тих, хто виражає інтереси північних штатів з їх промисловими містами та фермерами, на противагу елітарної Демократичної партії, традиційно пов'язаної з плантаторами Півдня. Четверта партійна система існувала з 1896 по 1932 роки. П'ята партійна система сформувалася 1933 року, після того як новий президент Ф. Д. Рузвельт утворив так звану «Коаліцію нового курсу» (англ. New Deal coalition), до якої увійшли демократичні партії штатів, так звані «політичні машини» (англ. Political machine), профспілки та «сині комірці», що належали до них (англ. Blue-collar worker), меншини (расові, етнічні та релігійні), фермери, білошкірі жителі півдня (переважно бідні), безробітні та ліберально налаштована інтелігенція. Сучасна партійна система в Сполучених Штатах характеризується домінуючим становищем двох партій, Демократичної і Республіканської. Ці дві партії контролюють як Конгрес Сполучених Штатів, так і Законодавчі збори всіх штатів. Крім двох провідних партій в США діють ще 38 федеральних третіх партій, не рахуючи регіональних, але впливу на політику вони майже не мають.

Франція: у післявоєнний період у політичному житті країни конкурували дві основні політичні доктрини - голістська і соціалістична, інституційними провідниками яких відповідно були правоцентристські політичні організації і соціалістична партія. Продовжувачем голістських традицій, а саме заснованого Шарлем де Голлем в 1947 р. громадського руху "Об'єднання французького народу", став створений найближчими соратниками генерала в 1958 р. "Союз демократів на захист Республіки" (назва організації неодноразово змінювалося). Ідеологічним і політичним спадкоємцем "Союзу демократів на захист Республіки" вважається засноване Жаком Шираком у 1976 р. "Об'єднання на підтримку Республіки" (ОПР). Ця авторитетна правоцентристська політична партія в своїй політичній діяльності виходила з традиційних ліберальних цінностей, виступала за прискорену європейську інтеграцію при врахуванні інтересів Франції. У 1995 р. лідер неоголлістов Жак Ширак був обраний на найвищу посаду П'ятої республіки - президента, а в 2002 р. переобраний, але вже як лідер нової правої партії "Союз за народний рух". Установчий з'їзд "Союзу за народний рух" відбувся в період підготовки до президентських виборів 2002 р. Створення нової потужної правої і центристської партії, в яку об'єдналися партії ліберально-консервативного спрямування - "Об'єднання на підтримку Республіки", "Ліберальна демократія", а також значна частина членів правоцентристського "Союзу за французьку демократію", мало ключове значення для суспільно-політичного життя Франції. Вперше в політичній історії Республіки відбулося реальне злиття трьох великих партій, що

забезпечило перемогу на виборах і статус правлячої партії. У 2007-2012 рр. кандидат від цієї правої партії Ніколя Саркозі був президентом Республіки. На чергових президентських виборах (травень 2012) він зазнав поразки і пішов з великої політики. Соціалістична партія є однією з найстаріших політичних партій, вона веде своє походження від Французької секції Робочого Інтернаціоналу. У післявоєнний період практично до кінця 1950-х рр. соціалістичні організації відігравали помітну роль у житті країни. Оновлена Французька соціалістична партія (ФСП) була створена в 1971 р. на базі об'єднання ряду невеликих соціал-демократичних організацій під керівництвом Франсуа Міттерана (1916-1996). ФСП виступає під гаслами демократичного соціалізму, за справедливий розподіл під контролем держави виробленого суспільного продукту, в захист осіб найманої праці і дрібних підприємців. З кінця 1980-х рр. партія переживає серйозний ідейно-політична криза, яка, ще не подолана і навіть посилюється після поразки на президентських і парламентських виборах 2002 р. На президентських виборах 2012 р. перемогу здобула Соціалістична партія, підтримана коаліцією лівих сил. У парламенті (2007-2012 рр..) переважали праві партії - "Союз за народний рух" Н. Саркозі і "Новий центр", яка утворилася з колишніх членів "Союзу за французьку демократію". На крайніх правих позиціях стоїть угруповання "Національний фронт", широко експлуатуюча зовні привабливий, але політично небезпечний гасло "тільки Франція для французів". На президентських виборах 2012 р. в першому турі новий лідер цієї радикальної правої організації Марін Ле Пен несподівано отримала високий результат - 17,9%.

Основні ознаки політичної партії: основна мета діяльності - завоювання і здійснення політичної влади в суспільстві; наявність детально розробленої політичної програми і статуту партії; наявність організованої структури на всіх рівнях; активна участь у виборчих кампаніях. Політичні партії виконують дуже важливі, можна сказати, незамінні функції у політичному житті: політичне представництво соціальних інтересів; розробка ідеології, політичних доктрин і програм; боротьба за оволодіння державною владою та участь у її здійсненні; участь у розробці і здійсненні політичного курсу держави; політична соціалізація — сприяння засвоєнню індивідом певної системи політичних знань, норм і цінностей, залученню його до політичної системи; формування громадської думки.

Існує декілька класифікацій політичних партій за різними ознаками: За класовою визначеністю: буржуазні, селянські, робітничі (у т. ч. комуністичні), соціалістичні та соціал-демократичні. За ставленням до суспільного прогресу: радикальні (у т. ч. революційні), реформістські, консервативні, реакційні, контрреволюційні. За ставленням до влади: правлячі, опозиційні, нейтральні або центристські (умовно, позаяк абсолютно нейтральних до влади партій не існує). За формами і методами правління та характером політичної поведінки: ліберальні, демократичні, диктаторські, тоталітарні. За принципами організації та членства: кадрові та масові. За місцем у системі влади: легальні, напівлегальні, нелегальні. За ідеологічним спрямуванням: комуністичні, соціалістичні, фашистські, неофашистські, ліберально-демократичні,

націоналістичні, анархістські та ін. За віросповіданням: християнські, мусульманські. Основними функціями політичної партії в сучасному суспільстві є: політичне представництво соціальних інтересів; соціальна інтеграція — узгодження соціальних інтересів через взаємодію політичних партій; розробка ідеології, політичних доктрин і програм; боротьба за оволодіння державною владою та участь у її здійсненні; участь у формуванні й діяльності всіх ланок державного апарату; участь у розробці, формуванні і здійсненні політичного курсу держави; політична соціалізація — сприяння засвоєнню індивідом певної системи політичних знань, норм і цінностей, залученню його до політичної системи; формування громадської думки; політичне рекрутування, тобто залучення на бік партії якомога ширших верств населення як її членів, прихильників і виборців; підготовка та висунення кадрів для апарату держави, партії, громадських організацій.

Рекомендовані джерела інформації: 2, 3, 7, 10, 11, 15, 17, 18, 38, 40.

Лекція №2 ЕТАПИ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ ПАРТІЙ

1. Вплив історичних традицій, національних особливостей, правової системи, ідейно-політичних, культурних, релігійних факторів на становлення та розвиток партійної системи країн світу.
2. Демократія, державність, їх вплив на розвиток партійної системи.
3. Епоха Нового часу, її вплив на розвиток сучасних політичних партій.
4. Етапи історичного розвитку партій. Причини еволюції елітарних партій у партії масового типу.
5. Партії як аристократичні угруповання. Партії як політичні клуби. Політичні клуби континентальної Європи.
6. Виникнення політичних партій в Австралії, Канаді, Туреччині, Китаї, Японії.
7. Політичні партії в постколоніальних країнах.

Розвиток партійних систем відбувається під впливом багатьох чинників: традицій та особливостей історичного розвитку суспільства, його економічної, політичної і соціальної структури, етнічного та релігійного складу населення країни тощо. Вплив усіх цих чинників досліджується у рамках двох основних підходів — соціетального та інституційного. Соціетальний підхід розглядає становлення і розвиток партійних систем через призму соціально-політичних поділів (ліній соціального і політичного розмежування). На думку німецької дослідниці А. Реммеле: "Розмежування — це довгострокові структурні конфлікти, які призводять до появи протилежних позицій, що їх представляють конкурентні політичні організації". Саме партії виступають важливим інструментом розробки та впровадження у політичну систему гострих, конфліктних проблем суспільного розвитку. Для вивчення формування суспільно-політичних розмежувань та їх об'єктивації на рівні партійної системи слід звертатися до історичної ретроспективи. Фундатори теорії соціально-політичних поділів С. Ліпсет і С. Роккан розглядали становлення та розвиток партійних систем країн Заходу у тісному зв'язку з революційними перетвореннями і суперечностями, що виявлялися між центром і периферією,

між державою і церквою, між містом і селом, між власниками і робітниками. Сучасна політична наука не обмежується фіксацією лише чотирьох традиційних ліній соціально-політичних конфліктів.

Партійна система є результатом багатьох чинників, а саме: історичних і політичних традицій тієї чи іншої країни; особливостей економічного життя; гостроти соціальних конфліктів; економічної і соціальної структури; культурного та релігійного середовища; типу політичних режимів; діючого законодавства; електоральної бази. Серед основних інституційних факторів, які впливають на розвиток партійної системи, слід назвати: форму правління; форму державного устрою; тип політичного режиму; структуру парламенту; тип виборчої системи; норми правового регулювання.

Просвітителі (Д.Локк, Ш.Монтеск'є, Вольтер, Дідро, Ж.-Ж.Руссо та інші) заперечували феодальну експлуатацію, політичний деспотизм, станові привілеї, відстоювали інтереси широких народних мас. Розвинули теорію природного права та суспільного договору англійські мислителі Томас Гоббс (1588—1679) і Джон Локк (1632—1704). Гоббс проводить аналогію між політичними реаліями та функціонуванням людського організму: верховна влада — душа держави, посадові особи — суглоби, нерви — це нагороди й покарання, справедливість і закони — це розум і воля, громадянський мир — здоров'я, непокора — хвороба, громадянська війна — смерть держави. Людина як біологічна істота — природне тіло, держава — твір мистецтва. Сама держава була створена за суспільним договором. Деяко іншу позицію займав Д.Локк, який виражав потреби більш зрілого буржуазного суспільства. Він пропонує систему стримувань і противаг — поділ влади на законодавчу, виконавчу й федеративну (союзна). Законодавча влада має бути у парламента, виконавча — належати суду й армії, а федеративна влада, що відає відносинами з іншими державами, — в руках короля. Влада короля, вважав Локк, повинна бути обмежена конституцією. Монтеск'є виявив себе як активний борець проти деспотизму за політичну й громадську свободу, за правову державу, в якій би панувало «правління законів». Висловлювався також і за доповнення конституційної монархії народним представництвом. Письменник, філософ і публіцист Франсуа Марі Аруе, що взяв собі псевдонім Вольтер (1694—1778), також написав цілий ряд творів, де критикував вади феодального устрою, виступав проти панування церкви та релігійного фанатизму. В центрі його роздумів — обґрунтування принципу політичної свободи, яка водночас зв'язувалася із суворим дотриманням законів, засуджував всілякі прояви нетерпимості стосовно інакомислячих: інквізицію, релігійні війни, переслідування єретиків. Він гаряче симпатизував республіканській формі правління, оскільки вона більше за інших наближає людей до природної рівності. Демократичні тенденції найбільш яскраво виявилися у Жан-Жака Руссо (1712—1778). У «Суспільному договорі» Руссо наполягає на прямому та безумовному управлінні народом без будь-якого поділу влади.

Історично партії, в сучасному їх значенні, є утвореннями порівняно недавніми, пов'язаними зі становленням і еволюцією буржуазної державності та демократії. Спочатку організаційно-політичний поділ громадської думки на

різноманітні ідейно-політичні течії відбувався по лінії боротьби між феодалізмом та капіталізмом. В міру того як нові соціальні класи та верстви почали приймати участь в політичному житті виникають прокапіталістичні партійно-політичні утворення. Початковою їх метою було не стільки здійснення влади, скільки здійснення впливу на неї з метою розширення своїх політичних прав та свобод. В міру розвитку буржуазії відбувається і зміна характеру самих політичних партій, їх діяльності, функціональної спрямованості, ідеологічної орієнтації, організаційної структури. На цьому етапі має місце поступовий перехід від “елітарних” партій до “класичних”, а згодом і до “сучасних” політичних партій, які почали з’являтися з 70-х років XIX ст. Буржуазно-демократичні перетворення в державній і суспільно-політичній сферах радикально змінили становище партій, змусили їх змінити свої функції. Основним імпульсом такої трансформації став вихід народних мас на політичну арену і необхідність їх залучення до політичної боротьби. Ця трансформація змусила політичні партії серйозно перебудувати свою пропаганду і організацію. Потреби збільшення кількості членів партії і завоювання підтримки широких верств виборців вимагали радикальної перебудови їх організаційної структури в напрямку збільшення їх централізації і дисципліни. Перетворення традиційних “елітарних” партій в партії “масового” типу стимулювалось і прискорювалось появою масових пролетарських партій, які принципово відрізнялися від буржуазних партій як своєю класовою природою так і характером діяльності, принципами та формами, організаційною структурою. Поява на політичній арені партій пролетаріату робить протистояння між буржуазними та пролетарськими партіями основою політичного протистояння. Прийняті в сучасній політичній науці етапи розвитку політичних партій розроблені М.Вебером. М.Вебер виділяв три основні етапи розвитку політичних партій. Перший етап – аристократична група, другий – політичні клуби, третій – сучасні масові партії. Етапи ці відрізняються класовою суттю партій, їх організаційною будовою та інтересами, змістом ідеологічного конфлікту між ними. Щоправда при цьому слід мати на увазі, що ця класифікація стосується переважно країн Європи і може бути прийнята лише з певними застереженнями для США та для країн що розвиваються. Загальновизнаними причинами виникнення сучасних політичних партій було зростання ролі парламенту в політичному житті, а також поява загального виборчого права. Скрізь, де суспільний устрій базується на застосуванні загальних виборів і де існують політичні інститути, котрі обираються загальнонародно (парламент, президент) – там скрізь виникають політичні партії як інституції, що організовують виборців. Таким чином в світовому контексті загальними причинами виникнення політичних партій можна вважати наступні: 1) появу загального виборчого права, 2) політичну активізацію мас (в першу чергу пролетаріату), 3) пробудження національної свідомості в колоніальних державах. В XX ст. в результаті науково-технічного прогресу (в першу чергу завдяки розвитку засобів масової комунікації) існування партій як інструменту організації суспільства стає необхідним навіть в недемократичних режимах.

Партії як політичні угруповання засновані на підтримці певного аристократичного роду виникають ще в Стародавні часи. Класичним прикладом цього є стародавній Рим напередодні Пунічних війн. Правляча верхівка – *nobilitas* – боролася між собою за владу та впливи. Угруповання, які творилися тодішньою римською знаттю називалися –*factiones*– і представляли собою об'єднання кількох родів навколо єдиного роду патриціїв, який виконував домінуючу роль в такому об'єднанні. Члени *factio* солідаризувалися між собою у боротьбі за владу і впливи. Крім того часто поєднувалися вони між собою шлюбними і родинними зв'язками. Дані угруповання не мали визначеної політичної програми, але відрізнялися тим, що шукали підтримки у різних категорій населення. Також в стародавньому Римі зароджується і пізніша форма політичного об'єднання – аристократичні угруповання. Вже в рамках Римської республіки формуються два конкуруючі політичні угруповання – популісти (*populares*) і оптимати (*optimates*). Перше угруповання мало антисенатський характер і вимагало від нього проведення широких соціально-політичних та господарських реформ, друге – мало просенатський і консервативний характер. Перше угруповання спиралося на підтримку незаможних римлян, друге користувалося підтримкою знаті. Отже про партію як аристократичну групу можна говорити ще з Стародавніх часів. Однак у веберівському розумінні нас цікавлять лише ті угруповання, котрі поклали початок формуванню сучасних політичних партій. Повинні вони мати певне представництво в парламенті, а відтак і певне представництво в політичній структурі суспільства. Тільки тоді до таких аристократичних угруповань можемо ми застосувати термін “партія”, а їх діяльність трактувати як передісторію формування сучасних політичних партій. В такому розумінні зовсім невелика кількість сучасних партій пройшли в своєму розвитку зазначений етап. В інших випадках партії або не проходили даного етапу історичного розвитку або відмінність між цим та наступним етапом була надто невиразною. Яскравим прикладом партій, які найповніше пройшли даний етап історичного розвитку є англійські партії – торі та віги. Перші згадки про них з'являються в кінці XVII ст. під час англійської революції 1698р. В XVIII ст. ці назви застосовуються для характеристики двох конкуруючих в парламенті політичних угруповань; тоді ж з'являється в лексиконі слово “партія” і перші трактати, що визначали їх ідеологічні засади та цілі. Самі назви “торі” та “віги” мали спочатку саркастичне значення. Іменем “торі” прозивали ірландських бунтівників, а “вігами” - шотландських дисидентів. Приблизно між 1660 та 1680рр. ці терміни почали вживатися по відношенню до англійських партій. Партію торі утворило аристократичне об'єднання, котре після реставрації династії Стюартів отримало більшість у парламенті і відзначилося переслідуванням прихильників революції. Віги були противниками правління Якуба II при якому виступали головною опозиційною силою і зрештою привели на англійський трон Марію і Вільгельма Оранських. Порівняно з торі віги були більш ліберальними. Спочатку різниця між партіями заключалася в тому, що торі були католиками і прихильниками короля Якуба II, а віги – протестантами та його противниками. До цього згодом додалися відмінності і в поглядах на

майбутній соціальний розвиток – торі добивалися відновлення прав та повернення маєтків втрачених під час революції. Віги ж виступали проти монархії, за обмеження її влади парламентом. Другим етапом історії політичних партій є епоха партій знаті і політичних клубів. В Англії різниця між першим та другим етапами не була різкою і тривала від кінця XVIII ст. до 30-х рр. XIX ст. Властиво ера партій знаті припадає там на 1830-1880рр. В США та Франції початком цієї епохи стали буржуазні революції. Події Французької революції стимулюють виникнення подібних політичних клубів по всій Європі. Однак поразка революції і наступне коронування Наполеона перериває процес перетворення політичних клубів в політичні партії. І лише період так званої “весни народів” приніс в Європу нову хвилю виникнення політичних клубів. Після революційна реакція знову не сприяє їх подальшому розвитку – в більшості європейських держав вони існують підпільно або напівлегально, але ніде не зникають повністю. На їх основі в 70-х роках починається новий етап формування політичних партій. Незважаючи на те, що рух політичних клубів, особливо в своїй першій фазі, не пов’язаний ще безпосередньо з процесом створення сучасних політичних партій однак мав він для їхнього розвитку принципово важливе значення. Порівняно з аристократичним етапом на другому етапі формування політичних партій з’являються якісно нові елементи: 1) Зачатки формальної організаційної структури. Це вже не аристократичні об’єднання друзів чи однодумців, але певна організація, яка часами робить спроби поширитися по всій країні. В парламенті формуються зачатки парламентської фракції. Одночасно починають встановлюватися певні стосунки між парламентською фракцією та політичним клубом. 2) Зростає роль ідеології та значення програми. Стають вони основою політичної організації. Особисті політичні чи фінансові інтереси перестають бути основним об’єднуючим мотивом. Клуби це вже не клієнти і не об’єднання прихильників аристократів, а об’єднання людей на основі спільних ідеологічних поглядів. 3) Вихід на арену політичної діяльності нового політично активного класу – міщанства. В континентальній частині Європи генеза політичних партій відбувалась не так просто. Конфлікт між аристократією та буржуазією був значно гострішим. Періоди революції змінюються періодами реакції, що ускладнює поступовість процесу формування політичних партій. Зрештою, значно гостріше ніж в Англії проявився тут класовий конфлікт між буржуазією та пролетаріатом. Значний вплив на формування політичних партій справила Французька буржуазна революція. У французькому парламенті створюється товариство друзів Конституції, яке збиралося в костелі Св.Якуба і звідти отримало назву клубу якобінців. В 1791р. діяло 48 парижських і 400 провінційних якобінських клубів, які мали контакти між собою. До цього політичного угруповання належало близько 400 депутатів. Крім якобінців виникають в тому часі і інші політичні клуби, але менш чисельні. Під впливом Французької революції подібні політичні клуби, як форми політичної організації молодого буржуазії, виникають і в інших державах. Наполеонівська реакція ускладнює діяльність політичних клубів по всій Європі, які продовжують існувати як таємні організації. І лише

безпосередньо перед революцією 1848р. діяльність політичних клубів знову активізується. Основою політичної організації залишаються парламентські групи. У Франції поділ на консерваторів та лібералів стосується в першу чергу парламентарів. Перші – це представники знаті і часами верхівки буржуазії, другі – це переважно представники міщанства, в першу чергу його середніх верств. В 1825-1830рр. ні ліберали ні консерватори не мають ще зорганізованих парламентських фракцій. Разом з тим в 30-х роках у Франції робляться перші спроби організаційного оформлення політичного руху, особливо ліберального. В 1846р. ліберали створюють виборчі комітети на чолі із Центральним комітетом. В березні 1848р. консерватори у передвиборчих цілях організовуються в Республіканський Клуб охорони свободи виборів. Однак в тому часі вони так і не розвинулися далі виборчих комітетів. На початку 30-х рр. ХІХ ст. в Італії Мадзіні організовує таємну організацію “Молода Італія”. В 1833р. мала вона вже свої відділення по всій Італії і нараховувала близько 50-60 тисяч членів. Виникають в тому часі і різноманітні культурні, спортивні та інші позаполітичні організації, які займалися пропагандистською діяльністю. Не створили вони однак організаційної основи для дальшого розвитку політичних партій, були вони скоріше програмно-ідеологічними ніж організаційними осередками політичного життя. Процес створення політичних партій в Європі починається в період так званої “весни народів”. В більшості європейських парламентів формуються парламентські об’єднання консерваторів та лібералів, а крім того часами ще й радикалів та католиків. Організації ці стають зародками сучасних партій. Із боротьбою за виборчі права пов’язується створення територіальних структур політичних об’єднань у вигляді комітетів виборців, а там де немає загального виборчого права (наприклад в Швейцарії) комітетів боротьби за виборчі права. В Німеччині під час революції 1848р. в парламенті виникає сильна католицька група під назвою Католицька демократична партія, яка знаходить підтримку католицької общини. В 1841 році в Бельгії за участю масонів організовується ліберальна організація “Альянс”, яка має свої територіальні філії. В 1846р. відбувся перший з’їзд делегатів цієї організації, котрий можна вважати першим з’їздом лібералів. В цей же період у Франції та Німеччині з’являються перші соціал-демократичні політичні організації. Тоді ж в Німеччині виникає перша політична партія під назвою Союз Комуністів в якому працювали теоретики комуністичної ідеології К.Маркс і Ф.Енгельс.

В багатьох інших країнах світу – поза Європою та США – в ХІХ ст. формуються політичні партії за схемою розробленою М.Вебером. Найбільш гармонійне і наближене до Європи було формування політичних партій в державах – колишніх англійських домініонах – Канаді, Австралії, Новій Зеландії. Найшвидше, десь в половині ХІХ ст., цей процес розпочинається в Канаді, дещо пізніше в інших домініонах. В Австралії лише в 1901р. утворилась загально-національна Австралійська Федерація як об’єднання регіональних партій. До кінця століття в Канаді не існувало робітничої партії. Дві існуючі партії “ліберальних консерваторів” та “лібералів” були більш подібними до партій американського ніж англійського зразка. Ліберальна партія виступає за більшу автономію суспільного устрою, за розширення прав регіонів, підтримує

франкомовне населення, і має ліберальнішу економічну програму. Подібною була партійна організація в Новій Зеландії. В кінці XIX поч. XX ст. існує там дві конкуруючі партії – “консерватори”, які представляють інтереси великих землевласників та ліберальна партія. В 1908р. на базі профспілкового руху створюється Лейбористська партія, що знаменує собою перехід від аристократичного етапу до етапу масових партій. Дещо інакше відбувалося становлення політичних партій в Австралії. Початково в парламенті існують парламентські угруповання місцевої еліти – переважно крупних землевласників. Політичне життя в цілому відзначається відсутністю серйозних соціально-політичних поділів, а відтак і конфліктів. В 1891р. тут виникає Лейбористська партія, яка на парламентських виборах здобуває третину мандатів, а в 1904р. вона формує перший федеральний уряд. Таким чином Австралія ніби одразу переходить в третій етап формування політичних партій. Серед азіатських країн найбільш близькою до класифікації М.Вебера була історія формування політичних партій в Японії. Зачатки політичних партій виникають тут в період панування освіченого абсолютизму династії Мейдзі. Прийняття в 1890р. конституції значно активізує цей процес. В основі політичного життя лежить боротьба за розширення виборчих прав, а також боротьба між двома напрямками японської політики – традиціоналістами і прихильниками модернізації, прихильниками мирної еволюції та ідеологами експансії та мілітаризму. Поклали вони початок формуванню консерваторів та лібералів. Однак до I світової війни вплив політичних партій на політичне життя Японії (де домінувала імператорська влада, яка спиралась на воячину) був незначний. В кінці XIX ст. зачатки політичних партій виникають в Туреччині. Спираються вони на націоналістичний рух, який добивається запровадження в державі реформ західного зразка. З цього середовища формується дві політичні партії – комітет Єдність і Поступ та Ліберальна партія. Обидві ці організації мали аристократичний характер і склалися з представників молодих офіцерів, урядовців та політиків. Падіння оттоманської імперії в 1918р. зумовлює виникнення нового національного руху очолюваного Кемаль Пашею. Першою його організаційною формою став Союз охорони прав Анатолії та Руменії, який виник в 1919р. і мав характер широкого народного руху. В 1923р. Союз був перейменований в Народну партію, а з 1924р. – в Республіканську Народну партію – яка і була першою турецькою партією масового типу. Подібною була ситуація і в Китаї, де політичні партії виникали як форми організації національної та революційної буржуазії. Провідником цього руху в Китаї був Сунь Ятсен, який виступив засновником двох перших політичних партій Китаю “Союзу відродження Китаю” (1895р.) і “Ліги Соратників” (1905р.), які проіснували до буржуазно-демократичної революції 1911р. В 1912р. на базі Ліги формується Народна партія, яка стала справді масовою партією. Остаточне її організаційне оформлення відбулося на з’їзді в 1924р. В 1923р. в Китаї виникає Комуністична партія. В 1823р. виникають консервативна та ліберальна партії в Чілі. З II половини XIX ст. по 1860 рік відбувається активний процес виникнення політичних партій в Латинській Америці. Однак процес формування політичних партій в Латинській Америці

відбувається в складних умовах існування тут антидемократичних диктаторських режимів, відсутності парламентаризму.

Певні специфічні функції виконують політичні партії в постколоніальних державах. В першу чергу вони стосуються як мети так і характеру їхньої діяльності. На відміну від політичних партій розвинутих держав основною функцією партій в постколоніальних країнах є інтеграційна, мобілізаційна функції. Це не означає, що дані партії не виконують виборчої функції чи функції керівництва однак після здобуття незалежності та приходу до влади дані функції політичних партій відходять в постколоніальних державах (на відміну від розвинених демократичних країн) на другий план. Пов'язано це часто із фактом переходу цих держав у розряд однопартійних систем. У державах, де існує однопартійна система, вибори набувають швидше характеру мобілізації населення на підтримку правлячого режиму, ніж на справжню політичну конкуренцію і відбір кандидатів. Тому власне інтеграційна та мобілізаційна функції для цих партій є визначальними. Під інтеграційною функцією слід розуміти діяльність, яка спрямована на ліквідацію існуючих племінних, мовних, релігійних суперечностей. Тут партія виступає головним чином інструментом виховання мас. Партія формує в населення почуття національної єдності, культивує і підтримує його шляхом загальнонаціональної пропаганди та агітації, політичного виховання, різного роду загальнонаціональних акцій. Що стосується мобілізаційної функції, то виконує вона важливу роль і в модернізації соціальних відносин в даних державах. Руйнуючи старі архаїчні структури, партія виходить на їх місце як новий соціальний інститут, що займається опікою над населенням, піднімає і намагається вирішувати місцеві проблеми. Здійснює вона важливі акції в галузі освіти, культури, господарського життя. Партійна робота тут ведеться в напрямку боротьби із безграмотністю, племінними пережитками, за емансипацію жінок.

Рекомендовані джерела інформації: 3, 6, 15,17, 18, 26, 29, 30, 31, 35, 40.

Лекція №3 ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТЕОРІЇ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ

- 1.Зародження теорії політичних партій.
2. Трагування політичних партій в англо-американській політичній традиції. Проблема партій в англійській політичній філософії XVII – XVIII ст. Погляди Ф.Бекона, Т.Гоббса, Д.Юма, Е.Берка на політичні партії.
- 3.Концепції партій у політико-правовій думці США.
- 4.Проблема партії і революційно-демократичні вчення про державу у Франції XVII – XVIII ст.
5. Формування сучасної теорії політичних партій і партійних систем.

Політичне протистояння в революції сприяло кристалізації політичних ідей і чіткішому розмежуванню партійно-політичних сил. Ідейним та теоретичним підґрунтям нового політичного режиму стали праці Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Е. Сійєса та інших французьких теоретиків державно-політичної

думки. Першим кроком на шляху розробки загалом стриманого ставлення до політичних партій як до певного політичного інституту стали численні спроби представників революційної політичної ідеології і засновників ідейно-визвольного руху розвінчати національні політичні угруповання і позитивно охарактеризувати приклад англійських парламентських партій. Залежно від наявності в державі політичних партій, Ш. Монтеск'є визначає якість і ступінь свободи в ній. За приклад він використовує представницьку монархію у Великобританії, де партійні фракції на той час досягли найвищого ступеня розвитку. Виводячи партії з певного рівня природного спілкування між людьми, Ш. Монтеск'є вважав, що політичні партії існують і будуть існувати вічно, практично незалежно від ступеня розвитку суспільних стосунків, їх антагоністичності, форми державного правління і політичного режиму, особливостей соціально-класової структури суспільства. Він намагається класифікувати партії за інтересами, яким вони служать. Учений категорично виступав проти корисливих угруповань, які відстоювали лише свої власні потреби. На його думку, партійні союзи повинні бути демократичними і виражати загальну волю. Їхній характер і форми діяльності він пов'язує з характером політичного режиму. За монархічної форми правління діяльність політичних партій обмежена, і лише республіканська форма правління сприяє діяльності політичних партій. Ж.-Ж. Руссо (1712-1778) як один з революційних ідеологів буржуазної демократії вважав політичні партії чужим елементом у державному ладі. Він стверджував, що громадяни підкоряються лише закону, в реалізації якого вони беруть участь голосуванням. Цього закону загального волевиявлення повинен дотримуватися кожен громадянин, приносячи в жертву свої особисті, групові, корпоративні інтереси. А це зумовлює необхідність скасування всіляких об'єднань, які переслідують окремі інтереси. У факті існування політичних партій Ж.-Ж. Руссо вбачав загрозу існуванню загальній волі громадян. Однак він не заперечує закономірності виникнення партій як результату досягнення певного рівня розвитку суспільних відносин, визнаючи утопічність думки про наявність у розвиненій людській спільноті лише загальної волі і про відсутність в ній приватних інтересів. Ж.-Ж. Руссо зазначав, що коли у демократичному суспільстві виникають політичні партії і приватні асоціації, то воля кожної з них стає загальною стосовно держави. На підставі цього він доходить висновку, що в такому випадку голосуючих вже не стільки, скільки людей, а лише стільки, скільки асоціацій. Однак загалом, Ж.-Ж. Руссо був противником політичних партій. Інший відомий французький теоретик Е. Сійєс (1748-1836) загалом поділяв погляди своїх попередників на політичні партії. Він відстоював ідею верховенства загальної волі над приватними інтересами в суспільстві, але, на відміну від Ж.-Ж. Руссо, вважав можливим і необхідним народне представництво, яке виражає інтереси єдиної, неподільної нації. Внаслідок об'єктивно-історичних особливостей розвитку партійно-політичної сфери Німеччини в центрі уваги дослідників перебував переважно не політико-практичний, а ідеологічний аспект діяльності партійних угруповань. Це відображалось і в певному утотоженні партійних угруповань з політичною опозицією політичному режиму. Антипартійному клімату в

політичній теорії Німеччини сприяла фетишизація держави, обґрунтована в філософії Г. Гегеля (1770- 1831). За Г. Гегелем, держава і була виразником “народного духу”, “вищої нейтральної влади”, уособленням загального блага, а всілякі опозиційні політичні рухи, тим паче інституційно чи організаційно оформлені, вважалися суспільним злом. З погляду суб’єктивного ідеалізму Г. Гегель визначає і суть такого політичного феномену, яким є політичні партії. Він дає їм негативну оцінку визначаючи їх як союзи, засновані на суто суб’єктивних стосунках і приватних інтересах. Це визначення Г. Гегеля помітно вплинуло на формування теорії політичних партій у Німеччині. Перші спроби створення і поширення фундаментальної теорії політичних партій належать у Німеччині лівому крилу гегельянців. Одним із засновників цієї теорії був А. Руге, який вивчав зв’язок між ученням про партії і проблемою критики та опозиції уряду. Молодий К. Маркс, який займався проблемою революційної партії пролетаріату, теоретично обґрунтовував практичні принципи організації політичної партії як політичного центру пролетарської революції, рішуче вимагаючи переходу від філософської критики до політичної практики. На інших позиціях стояв А. Руге, який вважав партію засобом запобігання революції. Німецькі прототипи політичних партій почали реально виникати лише після революції 1848 р., що вплинуло на розвиток самої теорії політичних партій. Відтоді політичні партії починають сприйматися не лише як певні ідеологічні течії в суспільному житті, а як реальні історичні утворення, важливі елементи політичного життя. Починаючи з періоду розкладу феодально-абсолютистського ладу, ранньобуржуазних революцій і аж до буржуазно-демократичних революцій XIX ст. формувались історичні передумови, сприятливі для прийняття, визнання, хоча і доволі стриманого, партій у теорії держави та політичній думці загалом.

В британському парламенті (історично першому державному органі буржуазного типу) партії знайшли не лише своє ідеологічне місце, але й свою легітимізацію та інституалізацію. В Англії, де раніше ніж в інших країнах сформувались буржуазні протопартії, прихильники світсько-прагматичного погляду на державну владу відносились до політичних партій та міжпартійних протиріч як до джерела внутрішніх криз. За допомогою так званої політики “качелей”, творцем котрої можна по-праву вважати лорда Галіфакса, відбувалося погашення взаємно протилежних амбіцій конкуруючих партійних угруповань за рахунок чого послаблювалась тенденція до заперечення ролі партій в ранньобуржуазній англійській державі. Однак самому лорду Галіфаксу політичні партії представлялись “своєрідними таємними злочинними змовами проти решти нації”. Родоначальник англійського матеріалізму Ф.Бекон (1561-1626) розглядав партії як природне утворення спричинене боротьбою різних політичних сил за владу. Разом з тим в нього знаходимо елементи нового, більш поміркованого підходу до політичних партій, необхідності вмілого використання їх королівською владою для зміцнення своєї позиції в боротьбі з політичними опонентами. Він настійно радить государям не ставати на сторону жодної з існуючих політичних партій, бути над ними. Ф.Бекон висловлює також думку про те, що політичні партії є корисними тим, що дають

можливість просуватися простим людям. Д.Юм (1711-1776) розглядає політичні партії як об'єктивно існуюче явище, що розвивається історично. В ході своєї еволюції вони здійснюють руйнівний вплив на державні структури в рамках котрих виникають. Коли розвиток партійних структур досягає свого апогею то це приводить до руйнації тої системи правління в рамках якої вони існують. Д.Юм розводить на два протилежні полюси правову систему та державний механізм, з однієї сторони і партійну систему, з іншої. Д.Юм робить також спробу класифікації політичних партій. Він розрізняє два типи партійних угруповань – “особисті” і “реальні”. Перші засновані на особистих стосунках серед її членів, другі на спільності поглядів чи інтересів. Одна із перших спроб порівняно широкої легітимації політичних партій належить відомому англійському теоретику Е.Берку (1729-1797). Він автор відомого визначення політичних партій, згідно з яким “партія – це стійке об'єднання людей, котре намагається спільними зусиллями на основі власних загальних принципів служити загальнонаціональним інтересам”. Е.Берк відзначав, що діяльність депутатів в парламенті є неможливою без існування тісних зв'язків із своїми однодумцями як в середині нього так і поза його межами, що можливе лише в рамках певної політичної організації, якою і є партія. Цей поворот в позитивній оцінці ролі і місця політичних партій в політичному житті держави відіграв вагомий вплив на наступний розвиток теорії політичних партій. Саме в англосаксонських країнах вперше в доволі завершеній формі відбулося становлення позитивного відношення до політичних партій, яке пройшло складну еволюцію від визнання їх як “необхідного зла” до визнання їх як позитивного суспільного явища, інституту демократичного правління.

В США розвиток партійної системи і теорії партій відбувався специфічно. Північна Америка, на відміну від європейського континенту, не знала такого жорстокого протистояння між феодалізмом та капіталізмом, що значно полегшувало процес виникнення і сприйняття політичних партій. Крім того процес виникнення політичних партій в США не знав періоду передісторії буржуазних партій в ході якого вони б сформувались в повному обсязі. Самі партії в основному були націлені на дуже практичні, переважно локальні, проблеми. США, з моменту свого виникнення, зароджувались як держава дрібних буржуа, що сприяло становленню тут ідеології лібералізму з її культом приватної власності. Тому значний вплив на формування американської політичної теорії справили праці відомих англійських та французьких мислителів - таких як Ф. Бекон, Т.Гоббс, Дж.Локк, Ш.Монтеск'є, Ж.-Ж.Руссо та інші. Через це американська теорія політичних партій також зазнає на собі впливу європейської традиції упередженого ставлення до політичних партій. І хоча американська політична теорія безперечно використовувала європейський досвід, однак практична діяльність американських “батьків-засновників” швидше ґрунтувалась на конкретному американському досвіді. Б.Франклін вважав, що хоча “в деяких штатах і існують партії та суперечності... вони існують скрізь, де є свобода, і, можливо, саме вони допомагають її зберігати”. Він розглядає партії як ідеологічні течії, які переслідують єдину мету – “суспільне благоденство” – і відрізняються лише методами його досягнення.

Дж.Адамс, А.Гамільтон, Д.Медісон виступали з обґрунтуванням закономірності поділу американського суспільства на конкуруючі соціально-політичні угруповання. Д.Медісон пояснював ці протиріччя самою людською природою, нерівністю майнового становища людей в суспільстві. Д.Медісон достатньо чітко акцентує на проблемі співвідношення діяльності політичних партій та діяльності уряду. Зокрема він вважає, що формування політичних партій відбувається в силу різних підходів соціальних верств до теоретичних та практичних аспектів державного правління. Він також однозначно визнає присутність та вплив політичних партій на рівні державних органів. Інша особливість відношення до політичних партій в американській політичній теорії зумовлена специфікою державно-територіального устрою та форми держави в США. Європейська схема розвитку партій – це послідовна зміна протистояння між феодальними та пробуржуазними політичними силами, а згодом між самими пробуржуазними угрупованнями. Логіка ж міжпартійної боротьби в США розвивалась спочатку під впливом протиріч між окремими штатами, а згодом під безпосереднім впливом громадянської війни між Північчю та Півднем. Особливе значення для формування національних політичних партій США, зародження і становлення двопартійної системи мали протиріччя в “верхах”, в першу чергу, між двома головними групами буржуазії – торгово-фінансовими групами Півночі і плантаторами Півдня. Формування партійної системи в умовах “створення національної держави” сприяло достатньо швидкому поширенню в США такого інституту політичної системи як політичні партії, що безперечно знайшло і своє відображення в американській політичній теорії. Формально організоване, легітимне протистояння конкуруючих партійних угруповань спричинило почергову зміну правлячих партій і формування двопартійної політичної системи США, заснованої на принципі існування “відповідальної”, конституційно закріпленої партійно-політичної опозиції. В умовах французької буржуазної революції протиріччя різних верств переросли в напружену боротьбу партій. Політичне протистояння в революції сприяло кристалізації політичних ідей і більш чіткому розмежуванню партійно-політичних сил. Ідейним та теоретичним підґрунтям нового політичного режиму стали праці Ш.Монтеск’є, Ж.-Ж.Руссо, Е.Сійєса та інших французьких теоретиків державно-політичної думки. Першим кроком на шляху розробки в цілому стриманого ставлення до політичних партій як до певного політичного інституту стали численні спроби представників революційної політичної ідеології і “засновників ідейно-визвольного руху” розвінчати існуючі національні політичні угруповання і позитивно охарактеризувати приклад англійських парламентських партій. Критика партій в політичній та державно-правовій теорії цього часу пояснюється рядом причин. Це насамперед потребами ліквідації феодальних пережитків, формування єдиної нації, захистом держави від зовнішніх і внутрішніх ворогів тобто тими завданнями, які потребували об’єднання політичної енергії всієї нації, не допускали існування окремих, розрізнених груп, які конкурують між собою у формуванні політичної волі. І все ж таки саме такими “генераторами” і “провідниками” енергії широких мас, необхідної

для перетворення держави і досягнення політичної єдності, ставали якраз політичні партії та клуби. Порівняно із англійською партійною теорією, яка започаткувала позитивне відношення до політичних партій, французькі мислителі обґрунтували той незаперечний факт, що в результаті взаємного поборювання конкуруючих угруповань може скластися рівнодіюча направлена на встановлення і поширення в суспільстві свободи та демократії.

Незважаючи на те, що дослідження політичних партій дуже близьке до дослідження партійних систем, концептуальні та теоретичні засоби, які застосовуються є різними. В класичній праці М. Дюверже ці відмінності відображені в поділі книги на дві частини “Структура партій” і “Партійні системи”. Праця Дж. Сарторі “Партії та партійні системи” також поділена на дві частини. У той час, коли партії вивчають спеціалісти з окремих країн, яких цікавлять партії як політичні інститути, партійні системи частіше привертають увагу тих вчених, які займаються порівняльним аналізом політики. Література з партійних систем переважно стосується демократичних країн Заходу. Хоча були спроби розробити і типологію латиноамериканських партійних систем. Попри різницю між базовими одиницями аналізу, яка виражається у відмінностях понятійних апаратів, в однопартійних системах поняття партії та партійної системи в багатьох моментах ідентичні. Поняття “партійна система” досить широко вживалося як незалежна змінна при порівняльному аналізі ефективності політичних систем. Здійснений аналіз 28 партійних систем, які функціонували у 1965-1975 рр., Дж. Б. Пауеллом (молодшим), виявив кореляцію між високим рівнем підтримки екстремістських партій і урядовою нестабільністю та масовим безладом. Найдосконалішою теорією, яка розглядає партійні системи, є теорія виборчих систем, згідно з якою партійні системи найчастіше виступають як залежні змінні. Основи цієї теорії закладені у другій частині книги М. Дюверже, де був сформульований так званий “соціологічний закон Дюверже”, за яким одномандатні округи та вибори за системою звичайної більшості породжують двопартійну систему, а пропорційна виборча система веде до формування багатопартійності. Докладний огляд дискусії про виборчі системи дає також А. Бле, доповнюючи його моделями, які пояснюють їхні наслідки. Крах комунізму і поява міжпартійної конкуренції в Східній Європі привели до того, що проблема впливу виборчих систем на партії набула особливої актуальності.

Рекомендовані джерела інформації: 1, 2, 5, 11, 13, 15, 18, 22, 27, 30, 35, 37, 38, 40.

Лекція №4 ЕЛЕМЕНТИ ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ

1. Суть критерію організованості політичних партій. Чинники, які роблять партію демократичною. Внутрішньопартійна демократія.
2. Членство в партії. Вступ у партію та вихід з неї. Стимули партійної діяльності. Визначальні фактори участі у внутрішньопартійному житті.
3. Проблемна орієнтація (ідеології) партій. Лівो-права шкала.
4. Поняття класовості політичної партії. Соціальна база партій.
5. Партійна програма. Функції партійних програм. Партійні програми та

партійні лідери.

6. Стратегія і тактика. Види стратегій.

7. Правлячі та опозиційні партії.

8. Історична еволюція законодавства про політичні партії. Правова інституалізація політичних партій. Легітимація політичних партій.

9. Етнічні партії. Релігійні партії. Кланові партії. (на самостійне опрацювання)

Організованість. Цей елемент визначення політичної партії слід виокремити особливо, бо саме він відрізняє політичну партію від тих утворень, що історично їй передували і не були пов'язані з формальною організацією. Власне цей критерій визначає основну різницю між сучасними політичними партіями та протопартіями. Аж до другої половини XIX ст. угруповання, що діяли на політичній сцені, були найчастіше вільними угрупованнями політиків, позбавленими формальної організації, а відтак тривалості і спадкоємності. Такі організації не мали постійного членства і були швидше групами однодумців, які підтримували особисті зв'язки між собою. Ніколи не творили вони сталої організаційної структури. Були це групи, пов'язані навіть не програмою, а спільним прагненням здобути (або вплинути) на владу. Часто вони старалися законспірувати свою діяльність; діяли як певні кліки при королівських дворах чи представницьких органах. У XVIII ст. до них найчастіше застосовують термін *факсія*. Про партію мова заходить лише тоді, коли організаційна структура набуває в житті партії щораз більшого значення. М. Дюверже вважає організацію найважливішим елементом поняття політичної партії і розрізняє політичні партії за їх організаційною будовою. Порівнюючи сучасну політичну партію з політичними клубами, треба відзначити дві ознаки: - наявність формальної організаційної структури; ширша і розвинутіша членська база. Наявність цих двох характеристик зумовила появу феномену "тривалості існування партії в часі." Під наявністю формальної організаційної структури розуміється факт існування в цій групі встановленого на основі приписів статуту мінімального поділу праці і розподіл ролей у організації. Сюди ж належать місце і роль первинних партійних організацій і партійного керівництва різного рівня, процедура прийняття партійних рішень. Метою кожної партії є створення певної організаційної структури, її тривале існування. Що ж стосується організаційної структури партій, то тут слід наголосити на наступних моментах: по-перше, її організація повинна як найадекватніше відображати структуру потенційного електорату, а також тих сегментів суспільства, які партія намагається залучити на свій бік у процесі виборчої кампанії; по-друге, організація повинна гарантувати ухвалення рішень, і то в розумному часовому відрізку. За організаційною будовою політичні партії поділяються на дві категорії. Перша має вільну структуру, орієнтацію на виборчу активність, переважання партійних урядових лідерів. Друга, навпаки, має розвинену структуру, масове членство, постійну партійну діяльність, спрямовану на залучення нових членів, організаційних лідерів (функціонерів), які змагаються за владу з партійними урядовими лідерами (політиками). М. Дюверже називає першу – кадровою, а другу – масовою партією. Політичні партії повинні самі бути демократичними для того, щоб сприяти їй

становленню. Якщо партії не мають демократичного досвіду та поваги до цінностей демократії, то вони не матимуть їх, коли переможуть на виборах і почнуть керувати державою. Становлення демократії в державі неможливе без демократичного устрою політичних партій. Політичні партії, правлячі чи опозиційні, якщо вони справді прагнуть становлення демократичного устрою у своїй державі, зобов'язані підтримувати та захищати демократичні цінності та права людини насамперед у своїх організаціях. Загалом жодна політична партія не заявить, що вона не демократична. Демократія стала такою привабливою ідеєю, що навіть військові та диктаторські режими бажають заявити про свою відданість демократичним принципам. Але демократія в політичній партії не процвітатиме лише в результаті заяв про неї. Побудова демократичних інститутів та розвиток демократичної практики є безперервним динамічним процесом. В кожній країні шлях до демократії формується низкою політичних та історичних факторів.

В американському розумінні поняття партійного членства є практично безпідставним, але воно важливе для з'ясування проблеми залученості. Як зауважив М. Дюверже, підпис у відомості про прийом у партію водночас символізує і зміцнює відданість партії. Для М. Дюверже поняття “людини з партійним квитком” відображало його уявлення про сучасну масову (як правило, ліву) партію. Вчений запровадив поняття “коефіцієнт членства” – як відношення кількості членів партії до кількості тих, хто за неї голосує. С. Бартоліні висунув низку гіпотез (наприклад, про те, що членство в партії більш стабільне, ніж голосування за неї), перевірів їх на матеріалі соціалістичних партій деяких європейських країн і дійшов висновку, що ступінь відповідності цих гіпотез істинному стану речей був вищим до війни, ніж у повоєнний період. Положення щодо вступу в партію або виходу з неї є важливими в теорії політичних партій, оскільки безпосередньо стосуються питання можливостей участі в політичній діяльності. З приводу виходу з партії важливо зазначити, що член партії може будь-коли вийти з неї. У політичних партіях встановлення певних термінів для попередження про вихід, як це робиться у спілках, неприпустимі. Вихід з партії може відбутися в будь-який час і без попередження шляхом подання односторонньої заяви (в тому числі усного повідомлення) члена партії. Стимулами участі у партійній діяльності є прагнення до досягнення особистої вигоди, до втілення в життя партійної програми чи до спілкування з однодумцями. Дотепер бракує емпіричних досліджень, які б систематично аналізували весь спектр специфічних стимулів партійної організації, вивчали б їхній вплив на внутрішньопартійну участь членів партії та намагалися б на цій підставі дати оцінку співвідношення специфічних стимулів участі та внутрішньопартійної демократії. Ліві, центристські і праві партії. Такий поділ був започаткований у часи Великої французької революції XVIII ст., коли в залі засідань Національної асамблеї – парламенту Франції – праворуч від головуючого розташовувалися консерватори (прихильники монархії), ліворуч – радикали, які обстоювали ідеї загальної рівності, а помірковані займали місця в центрі зали – посередині між консерваторами і радикалами. Відтоді правими стали називати прихильників

збереження існуючого ладу, а лівими – прихильників радикальних змін. Соціальною базою лівих партій (комуністичних, соціалістичних, соціал-демократичних) є здебільшого наймані працівники, правих (ліберальних, консервативних, націоналістичних, фашистських тощо) – власники. Такий поділ відносний. Основні цінності та орієнтації правих і лівих, особливо в останні десятиліття, часто перетинаються. Особливості соціальної бази політичних партій є основою для такої класифікації. За класовою належністю членів: а) класові партії (тобто партії певних соціальних класів, наприклад, буржуазії, робітничого класу, селянства); б) партії тих чи інших прошарків конкретних класів (скажімо, великої, середньої або дрібної буржуазії); в) партії маргінальних верств суспільства (люмпенів); г) міжкласові. При комплексній класифікації політичних партій, виходячи з особливостей їх соціальної бази, потрібно враховувати такі аспекти: а) хто входить до складу партії та на кого вона спирається у своїй діяльності; б) з якими соціальними групами пов'язані керівники партії; в) які соціальні кола мають найбільшу користь від її діяльності. За політикою щодо певних соціальних груп серед своїх прихильників: а) з власними молодіжними, жіночими та іншими організаціями (що виступають або самостійно, або як відповідні філії партії); б) без таких безпосередньо зв'язаних з партією громадсько-політичних організацій. а ступенем впливу в суспільстві: а) впливові; б) маловпливові; в) майже зовсім непомітні. Важливим елементом сучасного розуміння політичної партії є сповідувана нею програма політичної діяльності. Програма є головним фактором, який об'єднує членів партії. Програма не повинна бути ні широко розписаною, ні занадто конкретною, ні тим паче об'єктивно раціональною. Достатньо, коли вона формує певні цілі діяльності, які схиляють людей до вступу в партію і спільної праці над їхньою реалізацією. Програма партії може змінюватися залежно від історичних умов. Слід також зауважити, що між тим, що робить партія, та її програмою може бути суттєва різниця. Так само можуть різнитися мотиви, з яких люди вступають у партію: частина з ідейних переконань, а частина для реалізації своїх особистих намірів. Якщо партія має на меті втриматися на політичній арені тривалий час, вона повинна розвивати свою програму, збагачувати її. Програма набуває універсального характеру. Наявність програми, яка намагається охопити всі найважливіші сфери життя суспільства, є характерною ознакою сучасних політичних партій. Це відрізняє політичну партію від груп тиску чи груп інтересів, оскільки в їхній діяльності домінує один або кілька конкретних інтересів. Універсальність програми партії пов'язана з її політичною функцією управління цілим суспільством, усіма його сферами. Програма політичної партії є важливим засобом інтеграції членів партії та певної частини суспільства. Програми партій можуть відрізнятися між собою політичною основою. Партія формулює свою програму на основі відповідної ідеології і трактує її як застосування ідеологічних підходів до конкретно-історичних умов. Програма партії зазнає змін частіше, ніж ідеологія.

Існують партії, зацікавлені у здобутті абсолютної більшості голосів виборців, іншим вистачає отримати більшу кількість голосів, ніж їхні конкуренти, а є такі, які задовольняються кількістю голосів, яка лише

забезпечує їм представництво в парламенті. Подібною є різниця прагнень партій (рівнів аспірації) стосовно публічних посад. Деякі політичні партії виступають лише за формування чисто партійного уряду, інші ж допускають можливість створення коаліційного уряду, застерігаючи за собою право домінування в урядовій коаліції (т. зв. ініціативні партії). Є також партії, які хоч і представлені в парламенті, однак за рішенням своїх лідерів відстоюють статус ізольованих організацій. Існує також група партій, які взагалі не приймають до уваги можливості участі в процесі здійснення влади (це так звані антисистемні, або екстремістські партії). Значна частина з них усвідомлює, що шанси їхні на підтримку виборців є мізерними, а тому трактує себе лише як інструмент привернення суспільної уваги до певних політичних проблем (т. зв. допоміжні партії). Якщо йдеться про межі програмних прагнень, то поширюються вони від партій, що прагнуть безумовної та повної реалізації своєї програми через організації, зацікавлені в реалізації основних її положень до угруповань, які очікують, що політика уряду, принаймні, не буде суперечити основним програмним засадам партії. Варто при цьому зауважити, що рівень прагнень (аспірації) політичної партії як політичного актора – явище ситуативне. Може він змінитися разом зі зміною соціально-політичного оточення, міжнародної ситуації тощо. Зміни ці можуть зробити партії більш конкурентними, однак можуть стати і причиною їх політичної маргіналізації. Види стратегій. Широке визначення політичних партій складене на підставі як стримувальних і підричних, так і змагальницьких організацій. Замість того, щоб класифікувати партії відповідно до стратегій, які вони застосовують, можна як самостійну змінну розглядати саму стратегію. Оскільки теорія партійної стратегії найрозвиненіша саме стосовно змагальницьких партій і, крім того, більшість існуючих у світі партій використовують повністю чи переважно змагальницькі стратегії. Е. Даунс припускав, що партії змагаються не лише за здобуття посад, але і за збільшення кількості голосів, поданих за них на виборах. Як доводив учений, партії формулюють свої політичні цілі, щоб вигравати вибори, а не виграють вибори, щоб формулювати цілі. Виділяють наступні виборчі стратегії, які застосовуються у виборчій кампанії: партійності, сильного контрасту, ідеологічної різниці, вибору одного гасла, створення позитивного враження про кандидатів власної партії, створення негативного враження про кандидатів-конкурентів, побудови коаліції, розбудови організації. Вибір тієї чи іншої виборчої стратегії залежить від місцевої специфіки.

В демократичній політичній системі процес управління розуміють як конкурентну боротьбу різних політичних сил, з яких одна в даний час виконує керівництво державою, а інша в тому ж часі критикує і контролює органи влади. Функція керівництва в такому розумінні є невіддільною від функції опозиції – контролю та критики. Таким чином, процес керівництва це не лише само керівництво, але керівництво разом з контролем зі сторони опозиції. Опозиційні партії впливають на рішення, котрі приймаються політичним керівництвом, стараються ці рішення уточнити, вплинути на їх зміст, чи принаймні на спосіб їх виконання. Таке розуміння опозиційної діяльності не стосується діяльності антисистемних політичних партій, які приймають участь

у виборах, але у своїй наступній парламентській діяльності стоять на позиції тотальної критики уряду. Опозиція (від лат. *oppositio* «протиставлення, заперечення») — протиставлення одних поглядів чи дій у політиці іншим, партія або група, що виступає врозрив з думкою більшості або з панівною думкою і висуває альтернативну політику, інший спосіб вирішення проблем. Політична опозиція — необхідний елемент політичної системи, що сприяє її ефективному функціонуванню. Опозиція полягає в двох елементах: протиставлення своєї політики політиці інших політичних сил; виступ проти думки більшості у законодавчих, партійних та інших структурах. Розрізняють опозицію помірковану, радикальну, лояльну, конструктивну, деструктивну (руйнівну). Важливим механізмом забезпечення альтернативності, багатоваріантності у прийнятті рішень органами влади є інститут політичної опозиції, існування якого визнається органічним явищем та необхідною характеристикою демократичної політичної системи. Проте виникнення та функціонування цього інституту можливе лише за умов забезпечення права громадян на протест, де опозиція виступає однією з його форм. Виходячи з цього, різними є й підходи до класифікації опозиції. Так, опозицію як форму суспільного протесту можна поділити за сферами життя на політичну, економічну, соціальну, духовно-культурну тощо. за ставленням до системи влади виокремлюють системну (яка поділяє основні цінності, принципи та цілі існуючої політичної системи, але заперечує методи здійснення політики) та позасистемну (яка не згодна не лише з діями владних структур, а й з самими підвалинами суспільно-політичного ладу в країні); за характером вимог визначають радикальну опозицію (застосовує як парламентські, так і позапарламентські методи тиску та, як правило, відкидає будь-які компроміси з чинною владою), помірковану (застосовує переважно методи парламентського тиску, вдається до „політичного торгу” з принципових питань) та лояльну опозицію (готова підтримувати владу, може дійти згоди з нею і навіть піти на поступки); за характером дій виокремлюють конструктивну опозицію (дії опозиції спрямовані на поліпшення якості політичного управління, стимулювання влади до реформ) та деструктивну (її дії спрямовані на створення перешкод у діяльності владних структур); за місцем у спектрі політичної сили опозицію характеризують як ліву, праву, центристську.

Н.Макиавеллі, Г.Моска, В.Парето, М.Вебер, А.Шумпетер, Дж.Бернхам виводять походження партії із поняття “політика”, “політична”. Інші ж автори — Д.Юм, І-К.Блунчлі, А.Зігфрід, Р.Міхельс, М.Дюверже вважають, що пояснення терміну слід шукати в загальному принципі “партійності”, “партійне об’єднання”. У зв’язку із цим проблема походження поняття "партія" є достатньо дискусійною. Звичайно, що такий вузьколінгвістичний підхід є далеко недостатнім для вичерпного визначення такого складного феномену яким є політичні партії. Лінгвістичне пояснення даного терміну як частини цілого приводить ряд авторів до сприйняття поняття “партії” лише в контексті існування багатопартійності, багатопартійної (як мінімум двопартійної) політичної системи, що загалом не відповідає сучасному їх розумінню. З цієї точки зору єдина партія (монопартія) є такою ж партією як партії, що існують в

рамках багатопартійності. Може між ними бути різниця в їх організаційній будові, цілях, функціях і іншому, однак всі вони належать до того самого роду соціальних організацій поскільки для всіх них є спільними інші підставові характеристики, що визначають політичну партію. Звичайно, монопартії відрізняються від плюралістичних партій, але дана конкретно-історична специфіка монопартій не знімає з них загальних ознак політичної партії. Дослідження політичних партій, які відіграють важливу роль в державно-політичній системі сучасних держав, є однією із найактуальніших проблем цілого ряду сучасних суспільних наук – філософії, державознавства, політології, соціології та суспільствознавства. Уперше тенденція до правової регламентації політичних партій з'являється в період між двома світовими війнами ХХ ст. Причиною стало поглиблене втручання держави в життя суспільства, предмет конституційного регулювання розширився і, як наслідок, розширились межі конституційного регулювання. Партії визнавалися необхідним елементом функціонування демократичних державних інститутів. Найперше це стосувалося виборчого законодавства (у законодавстві штатів США, пізніше – в конституціях західноєвропейських держав). Справді широких масштабів правова інституціоналізація політичних партій набула на третьому етапі розвитку світового конституційного процесу (після Другої світової війни до 80–90-х рр. ХХ ст.). Характерним для цього етапу є те, що під правову інституціоналізацію підпадають не лише окремі сторони діяльності політичних партій (виборче право), а й увесь комплекс відносин, пов'язаних з їх утворенням, організацією та діяльністю. З початком 90-х років ХХ ст. починається четвертий, сучасний етап конституційного розвитку. На цьому етапі процес правової інституціоналізації політичних партій досяг значного розвитку. З розпадом авторитарних режимів утворилось багато нових держав, було прийнято понад 100 нових конституцій, і практично всі вони закріпили основи правового статусу політичних партій, їхні взаємини з державою. Правова інституціоналізація стосується не тільки конституційного врегулювання статусу політичних партій. Прийняті й діють спеціальні закони про політичні партії, які визначають статус і права політичних партій, дають визначення поняття політичних партій, закріплюють порядок їх утворення, припинення діяльності, тощо. Важливим моментом є те, що такі закони регламентують не лише участь політичних партій у формуванні органів влади, а й участь їх у подальшій діяльності цих органів. Це і представництво членів політичних партій у складі обраних органів, участь у виробленні державної політики, у формуванні політичних поглядів громадян, сприяння їх політичній освіті, у підтримці зв'язку між народом та органами держави.

Рекомендовані джерела інформації: 3, 5, 7, 11, 15, 17, 18, 19, 21, 26, 30, 31, 35, 36, 38.

Лекція №5 ФУНКЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

1. Визначення функцій партій та їх типологія.
2. Партійне керівництво державою.
3. Функції партій у недемократичних і постколоніальних державах.

Поняття “функції партій” є центральним елементом теорії політичних партій. Функції, які виконують політичні партії в політичній системі суспільства дають нам уявлення про генезу політичних партій, їхній тип. Під функцією політичної партії ми розуміємо завдання, які виконує політична партія в політичній системі даної держави. Йдеться, насамперед, про ті завдання, які виконують лише (або переважно) політичні партії. До того ж треба розрізняти функції партій, які закладені в певних нормативних актах, що регулюють діяльність політичних партій, і фактичні функції, які виконують політичні партії. Політичні партії можуть виконувати непередбачені законом функції і не виконувати формалізованих функцій, або виконувати їх у специфічний спосіб. Реалізація важливих політичних функцій є головною метою створення і діяльності політичних партій. З. Нейманн стверджує, що найбільш загальною функцією політичних партій є посередництво між народом і державною владою. Дають вони людям можливість впливу на владу, а правлячій еліті – можливість здійснювати вплив на населення. Крім функціонального та системного підходів існують й інші класифікації функцій політичних партій. Загалом у науковій літературі їх поділяють на дві великі групи: - функції політичних партій *sensu largo* (в широкому значенні), - функції політичних партій *sensu stricto* (у вузькому значенні). Перший підхід визначає найбільш загальні функції політичних партій, які випливають з їхньої природи та місця в політичній системі. До таких функцій найчастіше відносять функції артикуляції соціальних потреб, політичного рекрутування, виборчу та функцію керівництва. Другий підхід функції політичних партій визначає як функції достатньо спеціалізованих утворень, а тому і розглядає їх достатньо детально та скрупульозно. До таких функцій відносять такі: формування в державі правлячої еліти; легалізація існуючої в державі влади, мирного врегулювання існуючих суспільних суперечностей; формування громадської думки; формування певної політичної доктрини і програми; забезпечення зв'язку між правлячою елітою і масами; інтеграція суспільства; формування загальних основ політичної системи, її складових елементів. Кожна із зазначених функцій може мати ще свій внутрішній поділ. Керівництво державою від самого початку було головною метою кожної політичної партії. Протягом тривалого часу мали вони в тому конкурента в особі монарха і призначуваного ним уряду. Після Першої світової війни у більшості держав світу цього конкурента вдалося усунути і партії, за невеликими винятками, стали єдиними і безпосередніми виконавцями державної влади. З правового погляду безпосередніми виразниками влади в державі є вищі державні органи, яким належить право ухвалення політичних рішень і призначення виконавчої влади. З цієї точки зору можна твердити, що політична влада належить політичним партіям, оскільки саме вони призначають своїх людей у певні органи. Однак, справедливе

загалом положення виглядає дещо спрощено. По-перше, треба мати на увазі, хто саме в межах партії приймає рішення і, по-друге, сама політична партія теж перебуває під впливом інших організацій, груп інтересів, які активно впливають на процес ухвалення рішень. Керівництво партії іноді буває цілком залежним від зовнішньої групи в прийнятті рішень: армії, організації підприємців, церкви, профспілок – вплив якої може бути надзвичайно сильним. Наступною проблемою партійного керівництва є проблема взаємин між державними службовцями і політичною партією, що їх рекомендувала на ці посади. Значною мірою це залежить від типу організаційної структури партії, типу політичної системи (інакше в парламентській, інакше в президентській). Не останню роль відіграють і особисті стосунки. Однак, загалом можна підсумувати, що загальною є тенденція делегування у вищі державні органи людей з партійного керівництва. Якщо провідники партії безпосередньо обіймають найвищі державні посади в державі, це свідчить про те, що партія бере участь у керівництві державою. Якщо ж партія не делегує своїх провідників до влади, це значить, що вона уникає повної відповідальності за процес керівництва. У сучасних демократичних державах особливо виразною є тенденція до “захоплення” партійними лідерами ключових посад у виконавчих органах; загалом парламент вважається менш поважним органом, часто він трактується як політична школа для майбутніх партійних керівників. Зростання значущості виконавчої влади свідчить про місце цієї гілки влади у політичній системі суспільства. Під недемократичними системами розуміють такі політичні устрої, в яких ліквідовані основні демократичні права, такі як право на об’єднання або вільні демократичні вибори. Колись до таких режимів зачисляли деспотичні монархії. Сьогодні до їх числа належать фашистські, напівфашистські, військові диктатури. Найбільшу кількість таких держав сьогодні маємо в країнах Латинської Америки. Існують серед них такі диктатури, за яких діяльність політичних партій заборонена. Влада в цих державах належить адміністративному апарату, військовим та поліції. Однак, у більшості недемократичних режимів діяльність політичних партій у визначених межах допускається. Опозиційні партії, легальні чи нелегальні, в недемократичній системі націлені на повалення існуючого політичного устрою, але оскільки в легальний спосіб зробити цього вони не можуть, то виборча функція для них не є істотною. Легальні партії часто є осередками інтелектуального опору режиму і для суспільства виступають лише символом демократичних можливостей здійснення влади. Дуже часто вони слугують лише прикриттям для нелегальних радикальних організацій руху опору режиму. Партії ж, які ведуть підпільну боротьбу з існуючим політичним режимом, готуються або до перевороту, або до революції. Звичайно, вони прагнуть не зміни уряду, а зміни всього суспільного устрою. Партія в недемократичних режимах виконує у відповідному сенсі функцію добору еліти оскільки саме через партію відбувається рекрутування на відповідні державні посади. Звичайно, це не єдиний, але досить важливий, канал формування правлячої еліти режиму. Інші функції в умовах недемократичного режиму монопартія виконує подібно, як і в демократичних режимах. Насамперед вона

реалізує функцію керівництва, призначаючи своїх представників на керівні державні посади. У реалізації цієї функції монопартія випереджає політичні партії в демократичних державах. У деяких диктаторських системах, особливо в устроях класичного фашизму (Італія, Німеччина), спостерігаємо ще одну особливість – партійні організації стають одержавленими і виконують державні функції, хоча одночасно і не втрачають свого партійного характеру. Державні функції перебирають на себе військові формування. Так було в Німеччині з СС, яка початково була внутрішньопартійним формуванням, а потім трансформувалася в державну поліцію. Подібне сталося і з політичною поліцією в Італії. Звичайні межі між державним та партійним апаратом стираються, державну владу перебирає на себе монопартія. У специфічний спосіб тоталітарні партії реалізують і інтеграційну функцію – здійснюючи контроль над всіма сферами життя суспільства і громадянина, включно з його сімейним, приватним, інтимним життям. Вони організують систему, в якій в інтересах справи всі доносять один на одного, навіть на найближчих родичів. Певні специфічні функції виконують політичні партії в постколоніальних державах. У першу чергу вони стосуються як мети, так і характеру їхньої діяльності. На відміну від політичних партій розвинених держав, основними функціями партій у постколоніальних країнах є інтеграційна, мобілізаційна. Під інтеграційною функцією слід розуміти діяльність, спрямовану на ліквідацію існуючих племінних, мовних, релігійних суперечностей. Тут партія виступає головно інструментом виховання мас. Партія формує в населення почуття національної єдності, культивує і підтримує його шляхом загальнонаціональної пропаганди та агітації, політичного виховання, різного роду загальнонаціональних акцій. Що стосується мобілізаційної функції, то вона виконує важливу роль і в модернізації соціальних відносин у цих державах. Руйнуючи старі архаїчні структури, партія виходить на їхнє місце як новий соціальний інститут, що займається опікою над населенням, порушує і намагається вирішувати місцеві проблеми. Здійснює вона важливі акції в галузі освіти, культури, господарського життя. Партійна робота тут ведеться як боротьба з безграмотністю, племінними пережитками, за рівноправність жінок.

Рекомендовані джерела інформації: 3, 5, 7, 11, 15, 17, 18, 19, 21, 26, 30, 31, 35, 36, 38.

Лекція №6 ПАРТІЙНЕ КЕРІВНИЦТВО

1. Суть поняття «партійне керівництво».
2. Типи партійного керівництва.
3. Партійні коаліції.
4. Теорія коаліцій.
5. Теорія “кризи партійного керівництва” та її інтерпретації.

Р. Катц стверджує, що партійне керівництво є синонімом представницької демократії. Загалом принцип партійного керівництва означає, що: 1) в межах політичної системи існує конкурентна партійна система, яка є результатом існування свободи створення і діяльності політичних партій. Ця конкурентна

модель системи пов'язана з цінностями ліберальної демократії чи, як вважає Дж. Смітт, є механізмом, що її наповнює; 2) конкурентна партійна система інститує свободу політичного вибору здійснюваного в межах суспільства та право опозиції пропонувати альтернативні рішення; 3) результатом партійної конкуренції є те, що переможець переймає цілковитий контроль над процесом керівництва (часто необхідним є формування партійних коаліцій, хоча традиційний принцип партійного керівництва насамперед акцентує увагу на формуванні однопартійного керівництва); 4) створена в такий спосіб влада має демократичну легітимність. Процес прийняття рішень контролюється політичною партією (чи партіями), яка спирається на волю масового суверена, висловлену ним у виборчій кампанії; 5) державна влада є відповідальною перед суспільством, бо виникла завдяки організованим у політичні партії суспільним групам, які пройшли свою апробацію через участь у загальних виборах; 6) існує група політиків, лояльних до партії і відповідальних перед електоратом, яка займає особливе місце в процесі суспільно-політичних переговорів та прийнятті рішень. Ці принципи існування партійного керівництва стосуються демократичного оточення партійної системи і мають загальний та системний характер. Більшість політологів, які підтримують принцип партійного керівництва в контексті теорії демократії вважають, що модель партійного керівництва уможлиблює існування перед суспільством політично відповідального уряду через те що в ньому беруть участь представники партії, які так само, як і партія, своїм становищем завдячують виборам.

Отже, найближчою метою партії стає здобуття нею певних визначених публічних посад, а перспективною – забезпечення впливу на зміст державної політики. Однопартійне керівництво. Цей тип партійного керівництва здебільшого з'являється в умовах існування біполярної структури партійної конкуренції, де домінують дві великі партії (двопартійність). Класичним прикладом цього типу є Великобританія. Виборці визначають не лише партійний склад парламенту, силу існуючих в ньому фракцій, але опосередковано і склад наступного уряду та його лідера. Правляча партія користується майже необмеженими засобами, які гарантують впровадження її програми в життя Коаліційне керівництво. За даного типу партійного керівництва на виборах жодна з партій (чи домінуюча коаліція) не здобуває парламентської більшості, необхідної для формування однопартійного уряду. Жодна з партій не домінує, бо існує багато політичних сил, які опонують владі. Успіх партії на виборах ще не означає автоматичної її участі в правлячому уряді. Урядові коаліції швидше формуються за підсумками виборів, ніж у ході виборчої кампанії. Керівник уряду також призначається за підсумками виборів. Уряд і його програма визначаються в результаті міжпартійних домовленостей. Типовим прикладом цього типу партійного керівництва є Данія. Домінуюче керівництво. Цей тип партійного керівництва передбачає наявність партії, яка відіграє домінуючу роль в процесі міжпартійних переговорів з приводу формування правлячої коаліції – так званої ініціативної партії. Звичайно, це партія, яка контролює в парламенті найбільшу кількість мандатів. Склад партійної коаліції, політична програма (ліва чи права) можуть змінюватися,

однак ініціативна партія залишається основою для наступних міжпартійних переговорів. Без її участі міжпартійні домовленості неможливі, а відтак неможливе і формування уряду. Часто обрання глави уряду є також наслідком міжпартійних домовленостей (часом і внутрішньопартійних, як у випадку з Італією) найчастіше після виборів.

У політичному житті партії дуже часто змушені вдаватися до співпраці між собою, формуючи різного роду партійні коаліції. Сам термін “коаліція” означає об’єднання, спілку, блок. Походить він від латинського слова *coalescere*, що означає “рости разом”. Партійна коаліція є вибором такої партійної конфігурації, яка, спираючись на існуючі можливості та умови, в найбільш оптимальний спосіб служить реалізації поставленої мети. Залежно від розміру партії, які формують партійну коаліцію, вони поділяються на коаліції великих партій, малих і середніх. Залежно від мети формування коаліції вони поділяються на виборчі (для спільної участі у виборах), тимчасові (для досягнення якихось тимчасових цілей), а найчастіше формують вони парламентські коаліції (для формування і діяльності уряду або опозиції йому). Парламентські коаліції, які мають на меті формування уряду, складаються за таких умов: 1) наявності вільної конкуренції політичних сил, за якої вони намагаються отримати максимальний доступ до влади, але неспроможні здійснювати її самостійно; 2) розпорошення політичних сил, яке виражається у тому, що жодна партія і жодний політичний блок не спроможні отримати абсолютну перевагу; 3) поляризації політичних сил у парламенті на тлі бажання одних партій сформувати блок більшості з метою залучення інших до співучасті у здійсненні влади. Формування правлячої коаліції вимагає від її учасників дотримання таких умов: а) пошуку основними політичними блоками природних союзників для спільного формування парламентської більшості; б) порозуміння між союзниками стосовно основних напрямів та цілей майбутньої діяльності; в) розподіл посад у коаліційному уряді та узгодження програми його діяльності. У літературі існує чимало моделей пояснення процедури формування коаліцій. Ефективне пояснення цього процесу пропонує теорія ігор. Серед інших теоретичних концепцій, що намагаються пояснити формування коаліцій, є т. зв. теорія мінімально виграшних коаліцій і теорія максимально закритих коаліцій. Теорія мінімально виграшних коаліцій. Ця теорія трапляється найчастіше серед пояснень процесу побудови коаліцій. Виходить вона з того, що основним мотивом діяльності політиків є бажання здобути максимальну кількість публічних посад і становить це мету “саму в собі”. Теорія намагається визначити конфігурацію партійної системи. Виграшною коаліцією визнається та, яка контролює більшість місць у парламенті, а мінімальною – та, у складі якої не було партій (партій), які не є обов’язковими для досягнення цієї більшості. Автори цієї теорії – Дж. фон Нейманн і О. Моргенштерн, запропонували представити процес формування правлячих коаліцій як гру зі значною, але постійною кількістю гравців. Головною метою коаліції є створення найсильнішої команди гравців, здатної здобути перемогу і поділити її результати між переможцями. Поведінка учасників гри залежить від їхньої здатності задовольнитися частковою

перемогою, оскільки ті, хто бажає отримати все, обмежують свої шанси і прирікають себе на поразку. Учасники гри, зрозуміло, не бажають ділитися результатами своєї перемоги з більшою кількістю учасників, ніж це потрібно для перемоги. Для отримання перемоги гравцям потрібна більшість у парламенті, яка може бути сформована в різних конфігураціях. Зі збільшенням кількості учасників правлячої коаліції частка кожного з них у розподілі результатів перемоги зменшується. Тому ідеальними є ті коаліції, які дають можливість здобувати парламентську більшість меншою кількістю учасників. Це і є мінімально виграшні коаліції. Автор так званої теорії торгів Н. Лейзерсон звернув увагу на те, що в процесі формування коаліції домінує найсильніша політична сила. Якщо партія-переможець не здобуває абсолютної більшості в парламенті, то вона може її здобути за допомогою одного чи двох союзників. Партії-переможці при цьому змушені будуть поступитися частиною своїх результатів на користь союзників. Таким чином партії-переможці зацікавлені у торгах з меншою кількістю їхніх учасників, які можуть забезпечити їй бажаний результат за мінімальних поступок в максимально короткий термін. Однак, на практиці ця теорія часто не спрацьовує з огляду на невисоку схильність сильних партій до компромісів. При формуванні парламентських коаліцій важливе значення мають також малі партії, які Д. Ремі назвав партіями-обгортками. Вихід з коаліції такої партії спричиняє розпад однієї коаліції і формування нової, ідеологічно альтернативної попередній. Багато дослідників, які займаються демократіями Західної Європи, досить часто використовують тезу про кризу партійного керівництва. Перший тип аргументів, що мають на меті підтвердити факт існування кризи партійного керівництва можна назвати виборчими. Йдеться про переоформлення взаємних зв'язків, які налагоджуються між партіями та електоратом. Трансформація моделі партії означає, що виборча партія перестає ефективно виконувати свої функції, а особливо мобілізаційну. У такому разі послаблюється її зв'язок з електоратом, він стає менш структурованим, менш послідовним у своїх політичних симпатіях. Це очевидно повинно впливати на стабільність державної влади. Центральним аргументом стає явище зміни виборчої лояльності електорату. Зменшення рівня лояльності повинно свідчити про кризу стабільних партій. З'являються сумніви стосовно того, чи зростання розміру змінності виборчих уподобань доводять тезу про кризу партійного керівництва. Величина цього індексу зростає, але не драматично, особливо в ситуації, коли в Західній Європі не існує сильних антисистемних партій. Тому складно говорити про дестабілізацію політичної системи. Водночас зауважено, що змінність виборчих настроїв безпосередньо стосується індивідуальних партій, але в межах того ж самого ідеологічного блоку (лівий чи правий). Є це, звичайно, внутрішньоблокова плинність виборчих уподобань (наприклад, у рамках лівих партій), і рідко коли міжблокова (наприклад, зміщення симпатій від лівих партій до виразно правих). Другий тип аргументів з'являється у 70-х роках, внаслідок зауваженого соціологами явища інфантильності громадян до політичних механізмів ліберальної демократії. Р. Рос пише про громадянську інфантильність (що можна було б представити як відвернення суспільства від

політичної активності), відзначаючи те, що вона безпосередньо спрямована проти конкретної державної влади (яка спирається на певну партійну формулу), але не порушує легітимації політичної системи. Питання про кризу партійного керівництва має сьогодні швидше теоретичний, аніж практичний характер.

Рекомендовані джерела інформації: 3, 6, 15, 17, 18, 20, 24, 26, 30, 36.

Лекція №7 ІДЕОЛОГІЇ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

1. Ідеологія та її роль у житті політичних партій.
2. К. Поппер, М. Дюверже про суспільство та партії.
3. Поняття традиціоналізму. Фундаменталізм. Християнська демократія.
4. Екологізм (еквіроументалізм).
5. Фемінізм. Пацифізм.

Ідеологія (від грецької – ідея, форма, вид, уявлення та логос – слово, поняття, вчення) – система поглядів та ідей, в яких виражене відношення до існуючої дійсності. Термін “ідеологія” запровадив французький вчений та філософ, автор праці “Елементи ідеології”(1796) Антуан де Трасі. Ідеологічні уявлення, боротьба між ними – це достатньо давнє явище. У XVII ст. з’являються провідні політико-ідеологічні течії, частина з яких відчутно впливає на політичне життя і сьогодні. Прикладом цього може бути традиціоналізм, який виник у XVII ст. й існує сьогодні у вигляді класичного консерватизму. У XVIII ст. з’являються початкові форми найбільш впливової ідеології сучасності – лібералізму, а в XIX ст. спектр політичних ідеологій поповнюється соціалістичною, анархістською, соціал-демократичною, марксистською, фашистською та іншими видами ідеологій. Процес формування політичних ідеологій триває і сьогодні, оскільки кожна політична подія, явище економічного, культурного життя можуть зумовити виникнення нової, стійкої чи тимчасової, ідеологічної течії. Ідеологія може, і частіше всього є, інституційно оформлена у відповідних політичних (а також неполітичних) угрупованнях, союзах, об’єднаннях, партіях, які відстоюють її положення в політичному житті. Ідеологія та політика, як специфічні явища соціального життя людини, надзвичайно тісно пов’язані між собою. „Відкрите“ суспільство в розумінні К. Поппера повністю демократичне. Воно не необмежене капіталізмом, але й не засновано на марксизмі або анархії: це самостійний варіант демократії. Поппер ставить завдання обмеження вільного ринку й одночасно завдання зменшення впливу держави; видиме протиріччя між цими завданнями він називає «парадоксом держави». Для зменшення сваволі державних структур він пропонує перевести суспільство на наукову організацію, а для цього він пропонує реформувати соціальні науки таким чином, щоб вони були відкриті для критики й опиралися на соціальний досвід. При цьому передбачається, що всі зміни потрібно робити поступово й що держава повинна займатися запобіганням стражданню й несправедливості, але не повинна примушувати громадян «до чого-небудь, навіть до щастя». Відкрите суспільство К. Поппер розглядав як найкращу форму громадського життя. Основу такого суспільства складає приватна власність; недоторканість

власності є першим і головним правилом його організації й самоорганізації. Концепція Карла Поппера надзвичайно цікава й актуальна тому, що допомагає відповісти на головне запитання, яке стоїть перед відкритим суспільством -- як можливо організувати маси в співтовариства без зайвого обмеження свободи особи під владою суспільства, без втрати цієї волі повністю в лабіринтах бюрократичних структур. Аналізуючи процес становлення політичних партій, М. Дюверже відзначає, що формування політичних партій (у сучасному розумінні цього терміну) починається з виникненням загального виборчого права як єдино можливого демократичного способу легітимації політичної влади. Сутність політичної партії Дюверже вбачає в її організаційній структурі, яка й визначає її соціальний склад, доктринальну єдність, принципи й методи діяльності. На особливостях організаційної структури заснована і класифікація партій, яку пропонує Дюверже. Учений виділив кадрові та масові партії, розходження між якими зумовлене соціальною і політичною інфраструктурою. Історично це пов'язано із заміною обмеженого виборчого права загальним (адже раніше за умов існування великої кількості виборчих цензів, які обмежували реалізацію виборчого права, партії мали чітко виражену кадрову форму). Діяльність кадрових партій, які характеризуються відсутністю фіксованого членства і членських внесків, спрямована, перш за все, на організацію та проведення виборчої кампанії. Мета такої партії – за допомогою залучення до агітації відомих і впливових осіб отримати голоси максимальної кількості виборців і, таким чином, забезпечити перемогу на виборах. Кадровими партіями є, наприклад, республіканська і демократична партії в США, а також більшість європейських консервативних партій. Масові партії, навпаки, мають складну внутрішню структуру – розвинуту мережу партійних організацій, фіксоване членство, а задля мобілізації широких мас зазвичай спираються на певну ідеологію. Масовими партіями є, наприклад, європейські партії соціалістичної орієнтації. Дюверже виділив також два різновиди масових партій, що виникли в ХХ ст.: партії комуністичної та фашистської орієнтації, для яких, в цілому, властиві більш розвинена централізація (в порівнянні з соціалістичними партіями), ієрархічна система вертикальних зв'язків (що виключає можливість створення фракцій і забезпечує беззаперечну дисципліну в лавах партії), а також опора на жорсткі тоталітарні доктрини. Дюверже відзначає, що даний розподіл політичних партій, безумовно, не є вичерпним або єдино можливим – він, звичайно, не охоплює все різноманіття партій, що існують у сучасному світі. Багато партій не укладаються в запропоновану схему – це, насамперед, християнсько-демократичні партії, які займають проміжне місце між кадровими та масовими; лейбористські партії, що створені за принципом непрямої структури; аграрні партії; партії архаїчного і передісторичного типу, які зустрічаються в країнах Сходу й Африки. Головним фактором формування певної партійної системи вчений вважав тип виборчої системи.

Традиціоналізм — світогляд і соціально-філософський напрямок, що відстоює збереження культурних, соціальних, історичних чи релігійних традицій. Тотальний традиціоналізм характерний для традиційного суспільства.

Вчення традиціоналізму двоєке і має негативну (заперечувальну) та позитивну (підтверджувальну) сторону. Негативна сторона полягає у фундаментальній і масштабній критиці сучасного світу в усіх його проявах, позитивна — в утвердженні думки. Фундаменталізм (від лат. *Fundamentum* — основа) — у найзагальнішому значенні - це переконання, що існує деяка тверда основа, на якій має ґрунтуватися розуміння реальності, істини, добра, Бога. Відповідно можна говорити про різновиди Ф. - метафізичний, епістемологічний (пізнавальний), етичний, культурний (цивілізаційний, національний), релігійний.». Термін «фундаменталізм» вперше був вжитий в християнському світі для позначення консервативного руху в євангелічній церкві США. Фундаменталізм часто є реакцією на процеси глобалізації і секуляризації, які відбуваються в сучасному суспільстві. Одним з варіантів даної течії є релігійний фундаменталізм. Юдейський фундаменталізм проявляється в діяльності організацій і політичних партій Ізраїлю, які виступають за організацію всього життя в державі відповідно до релігійних законів юдаїзму. В Індії діє кілька впливових і численних фундаменталістських організацій, заснованих на індуїстській релігії. Хоча початково релігійний фундаменталізм був течією у християнстві, після Іранської революції цей термін стали вживати також щодо радикальних течій в ісламі. До таких течій належить, зокрема, ваххабізм — офіційна ідеологія Саудівської Аравії. Ісламський фундаменталізм має яскраво виражений антизахідний, антиамериканський характер. На відміну від християнського фундаменталізму представники ісламського фундаменталізму свою ідеологію так не називають. Ісламський фундаменталізм характеризується поверненням до первинної «чистоти» ісламу, очищенням від нашарувань, що увібрав у себе іслам протягом історії (саме це відрізняє фундаменталістів від традиціоналістів, адже останні притримуються захисту багатьох пізніших звичаїв), і проголошує відновлення конкретних соціальних і політичних інститутів і норм, що мали місце за часів пророка Мухаммада і перших чотирьох пророків. Ісламський фундаменталізм є однією з течій, поряд з ісламським традиціоналізмом і ісламським модернізмом. Християнсько-демократичний рух розпочався як протест проти лібералізму, соціалізму і націоналізму. Його видатні представники переконували, що християнська традиція підтримує середню позицію, яка стоїть над лібералізмом своїм зацікавленням робочим класом і бідними, над соціалізмом — своїм акцентом на «допоміжній» ролі держави та сприянні проміжних груп і над націоналізмом — своїм схваленням ширших міжнародних структур. Цей рух спирався на студентство та інтелектуальну еліту як творчий відгук сучасності, який все ще підтримував зв'язки із західними релігійними та філософськими традиціями. Заперечуючи класовий підхід, християнські демократи прагнуть представляти всі верстви населення, отримуючи свої голоси по суті від усіх соціальних груп, хоча їхній електорат серед промислових робітників порівняно невеликий. Екологізм можна визначити як світоглядну та ідеологічну надбудову над екологією. Проте він не підміняє екологію, яка й надалі зберігає свій статус комплексної наукової дисципліни, що поєднує теоретико-фундаментальні та практично-прикладні напрямки досліджень, і не ототожнюється з нею.

Відмінність екологізму від екології полягає в тому, що він не лише прагне пояснити явища та процеси, що відбуваються в навколишньому середовищі, а й шукає відповіді на гострі проблеми, що постають перед людиною та суспільством через глобальну екологічну кризу, спричинену деградацією водних і земельних ресурсів, втратою біорозмаїття, скороченням площ, вкритих лісами, накопиченням шкідливих відходів, глобальними змінами клімату, стоншенням озонового шару тощо, а також через кризу гуманітарну як наслідок дисгармонії між людиною та світом, що її оточує. Слід, також зауважити, що в своїх намаганнях проаналізувати проблеми сучасності екологізм спирається не лише на наукові знання, а й на позанауковий досвід (буденне знання, вірування, традиції, міфи тощо). Екологізм пронизує всі сфери сучасної суспільно-політичної діяльності, економіки, культури, етики. Сучасний екологізм не є однорідним феноменом, він вирізняється значним розмаїттям вчень, концепцій і рухів, об'єднаних під загальною "парасолькою" ідейних засад і світоглядних настанов щодо тлумачення відношень "людина - природа" та "суспільство - довкілля".

Фемінізм (англ. Feminism, від лат. femina «жінка») — низка політичних, суспільних рухів та ідеологій, які поділяють спільну мету: визначити, встановити і досягти політичної, економічної, культурної, особистої та соціальної рівності жінок із чоловіками. Це включає прагнення встановити можливості для жінок у сфері освіти та праці, рівні з такими для чоловіків. Феміністські рухи виступали та продовжують виступати за права жінок, включно з виборчими правами, правом займати державні посади, працювати та отримувати за працю справедливу (рівну з чоловіками) платню (а також іншими трудовими правами), володіти власністю, отримувати освіту, укладати договори, рівними правами у шлюбі, репродуктивними правами (зокрема, правом планувати сім'ю та контролювати народжуваність) та декретною відпусткою. Фемінізм також займається сприянням фізичній недоторканості і цілісності жінок (наприклад, свободі від насильницького калічення геніталій) та захистом жінок і дівчат від звалтувань, сексуальних домагань, насильства в сім'ї та інших форм насильства проти жінок. Феміністські кампанії зазвичай вважаються головною рушійною силою великих історичних соціальних змін для захисту прав жінок та подолання гендерної нерівності і дискримінації за статтю, особливо в західній цивілізації, де на їх рахунок майже повсюдно відносять досягнення виборчого права для жінок, гендерної нейтральності в англійській мові, репродуктивних прав для жінок (включаючи доступ до протизаплідних засобів і абортів, і право укладати контракти і володіти майном. Пацифізм (лат. pacificus — миротворчий, від рах — мир і facio — роблю) — ідеологія осуду будь-якої війни, відмови від неї як інструменту зовнішньої політики. Пацифізм засуджує всіляку війну в будь-якій формі, заперечуючи доцільність будь-яких воєн. Представники цієї ідеології, які стоять на позиції морального осуду усяких війн і наполягають на необхідності мирного вирішення конфліктів між державами і народами, називаються пацифістами. Вважається, що перші пацифістські організації виникли у Великій Британії та США після наполеонівських війн. **Рекомендовані джерела інформації:** 3, 5, 9, 15, 17, 18, 20, 24, 26, 27, 30, 31, 32, 35, 40.

Лекція №8 БАЗОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОЛІТИЧНИХ ОБ'ЄДНАНЬ

1. Політична ідеологія, її типи. Поняття «ідеологія».
2. Характеристика комунізму, неоконсерватизму як ідеології.
3. Головні складові ідеології сучасної соціал-демократії.
4. Характеристика головних цінностей ідеології лібералізму. Розвиток класичного лібералізму. Особливості неолібералізму.
5. Характерні риси ідеології консерватизму. Суть сучасного неоконсерватизму.
6. Характерні ознаки фашизму як ідеології. Розвиток сучасного неофашизму у Європі.
7. Поділ політичних сил на «правих», «лівих» та поміркованих.
8. Поняття «політичної платформи». Поняття «електорату».
9. Поняття «партії влади» на прикладі України. Шляхи та механізми виникнення «партії влади».

Поняття ідеології має давні корені. Ще Платон у своїх працях, присвячених державі, вирізняв «епістему» як «істину, точне знання» і «доксу», чи «думку». Саме слово «ідеологія» вперше було вжито у 1796 році французьким філософом Антуаном Дестю де Трасі. Він розумів ідеологію-як «нову науку, що вивчає людську свідомість в усіх аспектах». У XIX столітті К.Маркс і Ф.Енгельс виробили ідеологію наукового комунізму, яка у столітті XX стала державною ідеологією протягом майже сімдесятилітнього існування СРСР. Характеризуючи політичну ідеологію в цілому, канадські дослідники М.Дікерсон і Т.Фленейджен акцентують увагу на тому, що «ідеологія, обіймаючи як раціональні погляди (знання), так і моральні настанови є не приватною думкою, а соціальним поглядом, визнаним великою кількістю людей». Більшість сучасних дослідників розрізняють такі типи політичних ідеологій, як комунізм, неоконсерватизм; соціал-демократія (демосоціалізм, соціальна демократія); лібералізм, неолібералізм; консерватизм, неоконсерватизм; фашизм, неофашизм. Кожна з цих ідеологій має багато різновидів.

До характерних ознак комунізму як ідеології відносять: планування — регламентацію з боку держави процесів виробництва і розподілу продукції; публічну власність — існування лише колективної (державної, колгоспно-кооперативної) форми власності, заборону приватної власності; рівність умов — декларування беззастережно рівного права громадян на одержання матеріальних і духовних благ. Джерела комунізму як політичної ідеології виходять з «Утопії» Т.Мора (1478 — 1535) і «утопічного соціалізму» Р.Оуена (1771—1858). Класичне формування і цілісне викладення ідеології наукового комунізму було дано К.Марксом і Ф.Енгельсом у «Маніфесті Комуністичної партії», К.Марксом у «Капіталі» та в інших працях. Перша невдала спроба втілення ідей комунізму на практиці мала місце під час повстання паризьких комунарів у 1871 році. У XX столітті соціалістичні революції перемогли в Росії, країнах Східної Європи, на Кубі, в Китаї, Північній Кореї, деяких країнах Африки та Азії.

Головними складниками ідеології сучасної соціал-демократії є: свобода

— можливість робити все, що не завдає шкоди іншим людям; справедливість — рівність стартових можливостей для усіх громадян; солідарність — можливість для людини, яку внаслідок життєвих обставин спіткала невдача, розраховувати на допомогу суспільства і держави. Соціал-демократія як політичний рух зародилася в Німеччині у минулому столітті. Спочатку ідеологія соціал-демократії збігалася з ідеологією комунізму (соціал-демократія і комунізм до 20-х років ХХ століття фактично були тотожні). Еволюція соціал-демократії почалася з 20-х років, коли Соціалістичний Інтернаціонал засудив насильство і політичні репресії комунізму. Після 1951 року, коли Франкфуртський Конгрес Соцінтерну визнав право на приватну власність як необхідну передумову свободи, соціал-демократичні партії більшості європейських країн виходять із кризи і перемагають на виборах. У 80-х роках соціал-демократичні партії повернули у бік класичного лібералізму, до політики більш вільної конкурентної економіки й почали акцентувати увагу на зростанні виробництва, а не на переміщенні прибутків від одних груп населення до інших. Саме таким шляхом пішли соціалістичні партії Франції, Іспанії, Австрії, інших країн, де перемагає ідея соціальної демократії, основаної на принципі соціального партнерства між працедавцем і найманим робітником.

До головних цінностей ідеології лібералізму відносять: свободу особи — свободу слова, релігії, приватної власності і право на політичну опозицію; лімітовану участь держави — участь лише у виконанні тих специфічних функцій, які суспільство не може виконувати ефективно; рівність прав — надану законом можливість самореалізації особи. Класичний лібералізм виник в Європі у XVIII—XIX ст. у період боротьби буржуазії, що народжувалася, проти абсолютизму. Ідеологами класичного лібералізму були Дж.Локк (1632—1704), А.Сміт (1723—1790), Т.Джеферсон (1743—1826) та інші. Неолібералізм, або «реформований лібералізм», виник у першій половині ХХ століття на тлі розвитку буржуазного суспільства від домінування вільного підприємництва до державно-монополістичного регулювання економіки. Ці тенденції, починаючи з політики «нового курсу» Ф.Рузвельта, були умовлені значною мірою фактором науково-технічної революції, що викликала значне зростання державних капіталовкладень в основні фонди невиробничої сфери, що забезпечує освіту, охорону здоров'я, підвищення кваліфікації персоналу. Неоліберальна ідея «відповідальної держави» в багатьох аспектах збігається як з відповідними неоконсервативними ідеями, так і з деякими цінностями соціальної демократії, що свідчить про певну прозорість кордонів між цими трьома ідеологіями на сучасному етапі розвитку політичних процесів.

Для ідеології консерватизму характерні такі риси: інтегративна свідомість і традиційна мораль як основа збереження нації, природна нерівність людей і ієрархічність побудови суспільства, антиетатизм в економіці (мінімальне втручання держави) при сильному державному контролі за політичною сферою. Витоки класичного консерватизму як політичної ідеології беруть початок у глибині віків. У німецькому навчальному посібнику «Політичні ідеології» консервативний світогляд схематично визначається як «комплекс принципів, головні з яких — традиція, релігійність, авторитет, свобода і відповідальність,

природна нерівність людей, скептицизм». Сучасний неоконсерватизм ґрунтується на принципі знаходження «золотої середини» між деструктивністю необмеженої ринкової стихії і неефективною тоталітарною державною регламентацією. Для нього характерні антигегемонні тенденції, антипротекціоністська і монетаристська економічна стратегія, вимоги збереження законності і порядку.

До характерних ознак фашизму як ідеології відносять такі: ієрархічність побудови суспільства і тотальний контроль з боку держави за політичною сферою, інтегративна свідомість і зверхність інтересів нації, створення «образу ворога» і пріоритет зовнішньої політики над внутрішньою. Фашизм виник в Італії у 1919 році, а вже у 1922 році італійські фашисти на чолі з Б.Муссоліні прийшли до влади. У 1933 році перемогла Націонал-соціалістична партія Німеччини на чолі з А.Гітлером. Після закінчення другої світової війни на Нюрнберзькому процесі фашистська ідеологія була засуджена і заборонена. Сьогодні у більшості країн Європи і світу діють партії і політичні угруповання, які можна віднести до неофашистських за ідеологією. Серед найбільш відомих можна назвати Національний фронт на чолі з Ж. Ле Пеном у Франції, Республіканську партію у Німеччині, Італійський соціальний рух — Національні праві сили. Ідеологія сучасного неофашизму проявляється у вимогах перегляду кордонів, обмеження імміграції, збереження «чистоти нації», «наведення порядку».

Традиційний поділ політичних сил на «лівих» і «правих», як відомо, веде родовід з часів Французької революції 1789 року, коли на засіданнях Національної Асамблеї праворуч від спікера розташовувалися консерватори, що виступали за збереження монархії, ліворуч — радикали, котрі обстоювали ідеї загальної рівності, а помірковані займали місця у центрі залу. Після того правими стали називати послідовників збереження існуючого ладу, а лівими — прихильників радикальних змін. Відтоді в якості критерію класифікації став використовуватися політичний темперамент. Залежно від конкретного політичного контексту «ліві» можуть стати «правими» і навпаки.

Політична програма — документ, у якому викладені основні цілі та методи досягнення цих цілей політичної партії, суспільно-політичного руху, окремого діяча, іншого об'єднання громадян; виклад політичної платформи партій або державних інститутів, основних положень цілей їх діяльності та способів їхньої реалізації, гарантій виборцям тощо. За змістом політичні програми є: короткими; концептуальними; деталізованими. Загальні, концептуальні програми звичайно називають стратегічними. Всі політичні програми можна розділити на: опозиційні; діючі. В опозиційних програмах партії, які прагнуть до влади, викладають свої позиції. Такі програми спрямовані на електорат, їхня основна мета — забезпечити перемогу на виборах. В основі подібних програм — критика влади, своїх політичних суперників і обіцянки в бік виборців. Електорат (лат. elector — виборець) — сукупність громадян, яким надано право брати участь у виборах певного органу, політичної партії чи конкретної особи. Прихильники політичної партії, які голосують за висунутих нею кандидатів на виборах. В організаційно

неоформлених партіях відсутнє членство. За таких вважаються виборці, що голосують за партію на виборах, тобто її електорат.

Категорія “партія влади” набула в Україні принаймні трьох значень, при цьому всі ці значення суттєво відрізняються від тих змістів, які можуть бути надані цьому поняттю як в тоталітарному, так і в демократичному режимах. В тоталітарному режимі, “партія влади” – це партія-держава, це партійно-державний механізм, який зберігає формальну розбіжність партійних та державних структур, але при цьому здійснюється монополія однієї партії (точніше – владної верхівки) на владу. В ліберально-демократичному режимі під “партією влади” можна умовно розуміти правлячу або правлячі в даний час партії, що здобули перемогу на парламентських або президентських виборах. Характерно, що при цьому не відбувається ані фактичного, ані формального поєднання структур держави, її бюрократичного апарату, який зберігає позапартійність (за виключенням вищих політичних посад), і апарату партійного. Тому, власне, термін “партія влади” не притаманний демократіям, в яких партії, як організації громадянського суспільства (при всьому своєму бюрократизмові), і держава, як раціонально-бюрократичний механізм реалізації загального суспільного інтересу, залишаються окремими феноменами і не можуть бути інтегровані в єдине поняття. Таким чином, перше значення вислову “партія влади” – це згуртована самою державною владою, а не партійною організацією, номенклатура. Друге значення категорія “партія влади” почала набувати з середини 90-х років, точніше – з других президентських виборів 1994 року. В цей період держава (тобто владна бюрократія) ще не бачить великої потреби у партійно-організаційному закріпленні своєї влади, хоча й не відмовляється від можливої пропагандистсько-ідеологічної підтримки з боку окремих партій. З іншого боку, партії усвідомлюють свою нездатність в умовах нерозвинутого громадянського суспільства досягти поставленої мети – здобуття влади – без того, щоб знайти безпосередні контакти із владою, довести саме владі, а не суспільству, свою необхідність і значущість. Так з’являються “партії влади”, які усім своїм виглядом демонструють підтримку існуючій владі, можна сказати – стають добровільними і відданими слугами цієї влади, але саме – слугами, адже влада при цьому зберігає дистанцію, тримає свою (чи свої) “партію влади” на відстані від самої влади або максимально дозує і обмежує її участь у владі, весь час підкреслюючи, що ця участь є платою не партії, а особистостям, тобто є результатом особистої, а не партійної відданості. Фактично вперше в новітній історії України зіткнулись із ситуацією, коли влада більше була зацікавлена в партії, аніж партія – у владі, коли влада сама створювала партію для забезпечення своїх інтересів у полі партійної боротьби. Таким чином, на відміну від тоталітарного (поєднання партії авангардного типу з державою) і демократичного (тимчасове знаходження при владі партій парламентського типу) змістів терміну “партія влади”, в Україні це поняття поступово пройшло три етапи. По-перше, “партією влади” називали (і продовжують називати) безпартійну владну верхівку, яка свідомо дистанціюється від партійної приналежності, одночасно в своїй корпоративній згуртованості нагадуючи

партію (фактично – партію влади в її тоталітарному розумінні). По-друге – “партіями влади” намагаються стати деякі політичні організації, які знайшли для себе за краще не стільки шукати підтримки неструктурованого громадянського суспільства, скільки покластись на підтримку влади, яка, втім, ще не вважає за потрібне повністю ідентифікувати себе з цими партіями, і тому тримає їх на певній відстані. Нарешті, по-третє, сама влада дійшла думки, що потрібно не обмежуватись виключно державно-адміністративними методами впливу, а створити організацію, яка б поєднувала в собі риси та функції політичної партії і передвиборчого фонду із силою державної влади, яка б стала дійсним партійним обличчям влади.

Рекомендовані джерела інформації: 3, 5, 6, 15, 17, 18, 21, 26, 30, 35, 36, 40, 41.

Лекція №9 ЛІБЕРАЛІЗМ ТА НЕОЛІБЕРАЛІЗМ

1. Історія появи та розвитку лібералізму у Флоренції та Венеції в епоху Ренесансу та Просвітництва.
2. Особливості англійського лібералізму.
3. Поняття революційного лібералізму.
4. Основні принципи лібералізму: Політичний лібералізм. Економічний лібералізм. Культурний лібералізм. Соціальний лібералізм.
5. Сучасний лібералізм у США, Великій Британії, скандинавських країнах.
6. Лібералізм в Україні. Погляд українських лібералів на економічні реформи.

Лібералізм (фр. *Libéralisme*) – філософська, політична та економічна теорія, а також ідеологія, яка виходить з положення про те, що індивідуальні свободи людини є правовим базисом суспільства та економічного ладу. Зародився як ідеологія буржуазії у XVII ст. і остаточно оформився як ідейна доктрина до середини XIX ст. Лібералізм проголошує, що ініціативна (активна), вільна, тобто неконтрольована діяльність осіб, головним чином економічна й політична, є справжнім джерелом поступу в суспільному житті. Спрямований на утвердження парламентського ладу, вільного підприємництва, демократичних свобод; обстоює абсолютну цінність людської особистості («особа важливіша за державу») та рівність всіх людей щодо прав особистості. Метою лібералізму є максимальне послаблення («пом'якшення») різних форм державного і суспільного примусу щодо особи (контролю особи тощо), обстоює шлях мирного, реформаторського здійснення соціальних перетворень. Лібералізм почав формуватися наприкінці XVII ст., його джерелом була філософія та соціально-політична думка епохи Просвітництва головним чином стосовно того, що кожна людина наділена певними правами та ідей гуманізму; розквіт «класичного» лібералізму припав на 1-шу половину XIX ст.

Оригінальну концепцію права і держави запропонував родоначальник теорії утилітаризму Ієремія Бентам (1748—1832). Він проголошує принцип корисності основним збудником людської діяльності (*utilitas* — користь). Принцип користі лежить в основі розуму і закону. Цей принцип визначає сенс

дій людини, яка прагне до задоволення, уникнення страждання. І. Бентам воліє вести мову не про свободу особистості, а її інтерес і безпеку. Він визнає реальним правом лише те, яке встановлене державою. Єдина мета законодавця — задоволення і безпека особистості. Безпеку, засоби до існування він ставив на перше місце серед інших прав особистості. Турбота про задоволення повинна бути майже цілком надана самому індивіду. Головне призначення уряду — захищати індивіда від страждань, сприяти щастю суспільства. Він — прихильник вільної конкуренції, противник регламентації господарського життя. Слідом за Бентамом Мілль вважав, що моральна цінність вчинку людини визначається його користю, і вищою метою людської діяльності повинне бути сприяння щастю людства. Однак, поступово відходячи від бентамівського утилітаризму (термін введений уперше Міллем), розвиває його етичну систему, вводить в етику поряд з принципом егоїзму принцип альтруїзму. Вищий прояв моральності, добродійності, наполягав філософ, — ідеальне благородство, що знаходить вираження в подвижництві людини заради щастя інших, у самовідданому служінні суспільству. Цьому принципу може слідувати лише вільна людина. Свобода індивіда, громадянська і політична — основа роздумів Мілля про правові і політичні проблеми. Коли люди керуються своїми індивідуальними нахилами, дотримується головна умова індивідуального і суспільного прогресу — «людське життя стає повніше, більш різноманітним, оживляється», скріплюючи узи кожної окремої людини з нацією. Свобода індивіда, автономність його приватного життя у мислителя первинні стосовно політичних структур. Порядок в державі виступає неодмінною умовою розвитку особистості, сферою взаємної відповідальності. Її свобода — самий могутній, постійний і самий надійний генератор всяких покращень у суспільстві. Функції держави повинні бути спрямовані не для перешкоди особистим зусиллям людей, але для заохочення і пробудження в людях цих прагнень.

Ідея, що звичайні люди повинні займатися своїми справами без диктату з боку монархів, аристократії чи церкви, залишалася переважно теорією до американської та французької революцій. Все більш пізні революціонери-ліберали в тій чи іншій мірі відповідають цим двома прикладами. У колоніальній Америці Томас Пейн, Томас Джефферсон і Джон Адамс переконали своїх співвітчизників повстати в ім'я життя, особистої свободи і прагнення до щастя. Джеймс Медісон вважав, що для забезпечення ефективного самоврядування та захисту економічних прав меншин необхідна система противаг і стримувань. Вона знайшла відображення в Конституції США (1787 р.): баланс між центральною і регіональною владою; поділ влади на виконавчу, законодавчу та судову гілки; двопалатний парламент. Над армією було запроваджено цивільний контроль і було вжито заходів щодо повернення офіцерів до цивільного життя після проходження служби. Тим самим концентрація влади в руках однієї людини стала практично неможливою. Велика французька революція позбавила влади монарха, аристократію і католицьку церкву. Поворотним моментом стало прийняття декларації представниками Національних зборів про те, що вона має право говорити від

імені всього французького народу. Революції суттєво зміцнили позиції лібералів в усьому світі, які від пропозицій перейшли до безкомпромісних вимог. Головним чином, вони прагнули створення парламентських республік там, де існували абсолютні монархії. Русійною силою цього політичного лібералізму часто були економічні мотиви: бажання покласти край феодальним привілеям, гільдіям і королівським монополіям, обмежень на власність і на свободу укладання контрактів. Між 1774 і 1848 рр. минуло кілька революційних хвиль, причому кожна наступна хвиля робила все більший наголос на правах громадян і самоврядуванні. Замість простого визнання прав особистості, вся державна влада виявлялася похідною природного права: або в силу людської природи, або в результаті суспільного договору («згоди керованих»). На зміну родинній власності та феодальній традиції, згідно з якою зобов'язання сторін визначаються особистою відданістю, прийшли уявлення про добровільну згоду, комерційному контракті та індивідуальну приватну власність. Подання про суверенітет народу і про те, що люди здатні самостійно ухвалювати всі необхідні закони і впроваджувати їх у виконання, стало основою національної самосвідомості та вийшло за рамки навчань просвітителів. Аналогічне прагнення до незалежності від зовнішнього панування на окупованих територіях або в колоніях стало основою національно-визвольної боротьби.

Політичний лібералізм – переконання, що окремі особистості є основою закону і суспільства, і що громадські інститути існують для того, щоб сприяти наділення індивідуумів реальною владою, без запобігання перед елітами. В основі лежить уявлення, що кожна людина найкраще знає, що для неї краще. Ключовим моментом є суспільний договір, згідно з яким закони видаються за згодою товариства для його блага і захисту суспільних норм, і кожен громадянин підпорядковується цим законам. Особливий акцент робиться на верховенстві закону, зокрема, лібералізм виходить з того, що держава володіє достатньою силою для його забезпечення. Сучасний політичний лібералізм також включає в себе умова загального виборчого права, незалежно від статі, раси або майнового стану; найкращою системою вважається ліберальна демократія. Економічний, або класичний лібералізм виступає за індивідуальні права на власність і свободу контракту. Гаслом цієї форми лібералізму є «вільне приватне підприємство». Перевага віддається капіталізму на основі принципу невтручання держави в економіку (*laissez-faire*), що означає скасування державних субсидій та юридичних бар'єрів для торгівлі. Економічні ліберали вважають, що ринок не потребує державного регулювання. Економічний лібералізм стверджує, що вартість товарів і послуг повинні визначатися вільним вибором індивідуумів, тобто, ринковими силами. Економічний лібералізм розглядає економічну нерівність, яка виникає через нерівні позиції при укладанні контрактів, як природний результат конкуренції, за умови відсутності примусу. Культурний лібералізм зосереджує увагу на правах людини, що відносяться до свідомості і способу життя, включно з такими питаннями, як сексуальна, релігійна, академічна свобода, захист від втручання держави в особисте життя. Культурний лібералізм в тій чи іншій мірі

заперечує проти державного регулювання таких областей як література та мистецтво, а також таких питань як діяльність наукових кіл, азартні ігри, проституція, вік добровільної згоди для вступу в статеві стосунки, аборти, використання протизаплідних засобів, евтаназія, вживання алкоголю та інших наркотиків.

На сьогоднішній день лібералізм є однією з провідних ідеологій у світі. Концепції особистої свободи, почуття власної гідності, свободи слова, загальних прав людини, релігійної терпимості, недоторканності особистого життя, приватної власності, вільного ринку, рівності, правової держави, прозорості уряду, обмежень на державну владу, верховної влади народу, самовизначення нації, освіченої і розумної державної політики – набули найширшого розповсюдження. До ліберально-демократичних політичних систем відносять такі різні за культурою і рівнем економічного благополуччя країни, як Фінляндія, Іспанія, Естонія, Словенія, Кіпр, Канада, Уругвай або Тайвань. У всіх цих країнах ліберальні цінності відіграють ключову роль у формуванні нових цілей суспільства, навіть не зважаючи на розрив між ідеалами і реальністю. Одним з визначальних проявів неоліберальної економічної політики є приватизація, яскравим прикладом якої були реформи, проведені у Великобританії кабінетом Маргарет Тетчер. Сучасні соціал-ліберали, як правило, відносять себе до центристів або соціал-демократам. Останні отримали значний вплив особливо в Скандинавії, де ряд зтяжних економічних спадів загострив питання соціального захисту (безробіття, пенсії, інфляція). Для вирішення цих проблем соціал-демократи постійно збільшували податки і державний сектор в економіці. Разом з тим, багато десятиліть наполегливої боротьби за владу між право- і ліволіберальними силами призвели до ефективних законів і прозорим урядам, які надійно захищають громадянські права людей і власність підприємців. Спроби повести країну занадто далеко в сторону соціалізму приводили для соціал-демократів до втрати влади і подальшої лібералізації. Тому сьогодні в країнах Скандинавії ціни не регулюються (навіть на державних підприємствах, за винятком монополій), банки приватні, і відсутні перешкоди для торгівлі, в тому числі міжнародної. Таке поєднання ліберальної і соціальної політики призвело до реалізації ліберально-демократичної політичної системи з високим рівнем соціального захисту. Схожі процеси відбуваються і в інших європейських країнах, де соціал-демократи, навіть прийшовши до влади, проводять досить ліберальну політику. Основними цілями своєї політики ліберальні партії найчастіше вважають зміцнення ліберальної демократії та правової держави, незалежності судової системи; контроль над прозорістю роботи уряду; захист цивільних прав та вільної конкуренції. Економічні ліберали часто виступають за єдину ставку прибуткового податку, або навіть заміну прибуткового податку подушним, за приватизацію освіти, охорони здоров'я та державної системи пенсійного забезпечення, за перехід науки на самоокупне фінансування. У багатьох країнах ліберали виступають за скасування смертної кари, роззброєння, відмови від ядерних технологій, захист навколишнього середовища.

Неуспіх поширення ліберальних ідей в Україні зумовлений обмеженням

прав та свобод у Російській імперії, придушенням будь-яких проявів національного життя. Вирізняють дві спроби рецепції лібералізму в Україні. Перша була пов'язана з намаганням М. Драгоманова імплантувати західні ліберальні ідеї в українське середовище у другій половині ХІХ ст. та поєднати їх із соціальною та національною ідеями; друга мала переважно космополітичне забарвлення і виявилася в діяльності (переважно в науково-культурній) представників російської ліберальної течії в Україні кінця ХІХ – початку ХХ ст. Український лібералізм сповідував такі погляди: існування демократичної держави можливе лише за умови політичної свободи (М. Драгоманов) політична свобода – це сукупність конституційно закріплених прав громадян домінуючою цінністю у співвідношенні «людина – суспільство – держава» є «людина незалежно від соціального статусу конкретної особистості» в системі політико-економічних категорій центральною є категорія приватної власності та засоби виробництва (М. Туган-Барановський) визнання верховенства права в суспільному житті, взаємозалежності права та свободи, необхідності поєднання соціальної та правової ідей (Б. Кістяківський) пріоритет загальнолюдських цінностей над соціально-класовими чи національними, необхідність раціонального влаштування суспільного життя; децентралізація держави як засіб обмеження державної влади та надання гарантій існуванню місцевого самоврядування (М. Драгоманов) популяризація етичних засад політичної діяльності. За ставленням до демократії і держави як соціальної інституції політична культура сучасних українців залишається в значній мірі авторитарною, етатистською та патерналістською. Лібералізм як суспільно-політичний рух та ідеологія поширені і в сучасній Україні, на їх основі діють ряд політичних партій, зокрема, Ліберальна партія України (ЛПУ), Ліберально-демократична партія (ЛДП), Християнсько-ліберальна партія України (ХЛПУ), Ліберальна партія України (оновлена) (ЛПУ(о)) та інші, ліберальну ідеологію підтримували (принаймні декларативно) усі Президенти України та основні потужні політичні партії демократичної спрямованості, що однак не означало їх намагання щиро сповідувати ліберальні цінності, а тим паче втілювати їх у життя.

Рекомендовані джерела інформації: 3, 5, 6, 15, 17, 18, 26, 30, 35, 36.

Лекція №10 КОНСЕРВАТИЗМ ТА НЕОКОНСЕРВАТИЗМ

1. Поняття та особливості консерватизму.
2. Суть традиціоналістської течії консерватизму.
3. Суть та поняття лібертаристської течії у консерватизмі.
4. Суть неоконсервативної (ліберал-консервативної) течії сучасного консерватизму.
5. Доктрина неоконсерватизму.
6. Причини успішного розвитку неоконсерватизму у ФРН, Франції, Англії, США у 70-х рр. ХХ ст.
7. Характерні риси політики неоконсерватизму.

Консерватизм (фр. *conservatisme*, від лат. *conservo* — «охороняю», «зберігаю») — визначення ідейно-політичних, ідеологічних і культурних течій, що спираються на ідею традиції та спадкоємність у соціальному та культурному житті. Для консерватизму характерні прихильність до усталених соціальних систем і норм, «скептичне» сприйняття ідей рівності людей, неприйняття революцій та радикальних реформ, обстоювання еволюційного органічного, максимально повільного розвитку. Ідеологічно консерватизм протистоїть як лібералізму, так і соціалізму. Вперше термін «консерватизм» вжив у 1891 році французький політик Франсуа-Рене де Шатобріан. У західній політиці консерватизмом часто називають школу мислення, започатковану Едмундом Берком, Бональдом та подібними мислителями. Погляди консервативних партій у світі дуже різні. Основними консервативними політичними силами в своїх країнах вважаються ліберально-демократична партія Японії, Республіканська партія США, Консервативна партія Великої Британії, Ліберальна партія Австралії. Світогляд і політика всіх цих партій сильно різняться. Консерватизм можна охарактеризувати як теоретичне осмислення традиціоналізму - більш-менш універсальної тенденції до збереження старих зразків, усталених і виправдали себе способів життя. Консерватизм передбачає повагу до мудрості предків, збереження старих моральних традицій, підозріле ставлення до радикального перетворення соціальних інститутів і цінностей. Консерватор розуміє суспільство як особливу реальність, що має своє внутрішнє життя і дуже тендітну структуру. Він переконаний, що суспільство - це живий і складний організм, і його не можна перебудувати, як машину.

Консерватизм наголошує на необхідності збереження традиційних правил, норм, ієрархії влади соціальних і політичних структур, інститутів, покликаний захищати статус-кво, пояснювати необхідність його збереження, враховуючи реалії, що змінюються, пристосовуватись до них. Значна частина консерваторів ставить на перше місце суспільство, яке, на їхню думку, значно ширше від уряду, історично, етично й логічно вище за конкретного індивіда. У другій половині ХХ ст. традиційний консерватизм вступив у суперечність із тенденціями суспільного розвитку, що зумовило його трансформацію в неоконсерватизм.

Лібертаризм (від франц. *liberte* - свобода): прихильний до ідей необмеженої свободи індивіда, першості його інтересів над інтересами колективу, неприпустимості державного втручання в економіку. Термін «лібертаріанство» охоплює широкий спектр політичних, економічних, соціальних ідей: від консерватизму, що підтримує численні самообмеження поряд із заходами державного примусу, до лібертинізму, що відкидає будь-які моральні обмеження. Частина лібертаріанців розглядають такі форми державного втручання, як оподаткування та втручання держави в економіку, як приклад крадіжки та грабунку, й тому виступають за їх скасування. Захист громадян від насильства, на їхню думку, повинен здійснюватися приватними охоронними агенціями, а допомога незаможним повинна здійснюватися на засадах добродійності. Інша частина лібертаріанців (мінархісти) вважає за

потрібне або необхідне існування податків, що їх стягує держава, єдиним завданням якої є захист життя, здоров'я та приватної власності громадян. Як правило, більшість лібертаріанців виступають за право людини робити з собою та своєю власністю що завгодно, допоки це не заважає здійсненню аналогічного права іншими. Історично лібертаріанці відстоюють принцип «необмеженої свободи», за яку кожна людина жила б так, як сама хоче (за винятком зазіхання на свободу іншої людини). Основним правом, з якого виводяться всі інші права та свободи для лібертаріанців є право власності.

Держава розцінена як царство примусу і несвободи: колективізм обмежує індивідуальну ініціативу і виношує почуття власної гідності. Уряд, незмінно має руйнівний вплив на людські справи. Замість цього віра переноситься на людину і ринок. Людей треба спонукати бути упевненими в собі і робити раціональні вибори в їхніх власних інтересах. Ринок поважається як механізм, через який сума індивідуальних виборів приведе до прогресу і загальної вигоди. Ліберальний неоконсерватизм спробував також установити перевагу лібертаріанських ідей над патерналістичними в межах консервативної ідеології. У теоріях неоконсерватизму підкреслюються такі дві важливі думки: 1) необхідність обмеження індивідуалізму сучасної людини; 2) ідея зміцнення політичної та духовної єдності нації, збереження її самобутності. Неоконсерватори вважають, що пріоритетними в соціальному розвитку є інтереси держави та нації, а не окремого індивіда. Неоконсерватори виступають проти надмірного обкладання податками великого капіталу з метою перерозподілу засобів на користь незаможних верств населення. Будучи зятими супротивниками зрівняльного розподілу, вони вимагають скорочення державних соціальних програм. Консерватори переконані, що перетворення держави в «дійну корову» розбещує людину. Індивід повинен розраховувати на власні сили, а також на солідарну підтримку своїх родичів і співгромадян. Одні із центральних місць у поглядах неоконсерватизму займають морально-етичні проблеми. Навіть чисто економічні програми розглядаються ними через призму моралі. Без відношення до праці як однієї з головних моральних цінностей не можна домогтися, на їхню думку, економічного зростання. Зростання злочинності та наркоманії, розпад сім'ї, низька якість освіти, нехтування культурними традиціями, забруднення навколишнього середовища – ось проблеми, які вимагають, на думку ідеологів неоконсерватизму, негайного вирішення.

Основні ідеї неоконсерваторів: формування міцної влади, збереження в суспільстві сильної позиції держави; допуск до політичної влади лише представників елітних прошарків суспільства; сила державної влади – в її професіоналізмі та моральності; у міжнародних відносинах на першому плані повинні бути національні інтереси, насамперед, економічна зацікавленість. У цілому консерватизм не суперечить ідеї розвитку, а лише прагне, щоб розвиток був органічним і майбутнє не знищувало минуле.

З кінця 70-х років минулого століття консерватизм знову набуває популярності. В окремих європейських країнах виникають політичні партії під назвами «консервативна», з доповненням «прогресивна», «народна»,

«демократична» і т. д. Усі варіанти сучасного консерватизму як на національному, так і на міжнародному рівнях об'єднані певним комплексом концепцій, ідей, принципів, ідеалів, які в сукупності становлять течію консерватизму як особливого типу суспільно-політичної думки. В основному неоконсерватизм — це свого роду шлюб між двома очевидно контрастуючими ідеологічними традиціями. Перша з них — це класична ліберальна економіка, особливо теорії вільного ринку Адама Сміта, які були відновлені в другій половині ХХ ст. як критичний аналіз «великого» уряду й економічного та соціального втручання. Її називають ліберальним неоконсерватизмом або неолібералізмом. Це традиційний консерватизм, соціальна теорія Дізраелі з її захистом порядку, влади і дисципліни. Її називають неоконсерватизмом. Неоконсерватизм таким чином намагається з'єднати економічне лібертаріанство з державним і соціальним авторитаризмом. Це також суміш радикальних, реакційних і традиційних особливостей.

Передусім слід наголосити, що соціальним підґрунтям цієї ідеології є середній клас, у тому числі малі і середні власники та висококваліфіковані робітники промисловості. В ідеології неоконсерватизму поєдналися старі цінності доіндустріальної доби — родина, релігія, мораль — з цінностями постіндустріальної — творча праця, унікальність кожної особистості, прискорений розвиток неринкової сфери (культура та освіта як головні джерела вкладення в так званий людський капітал). Неоконсерватори надають великого значення залученню персоналу до активної участі в управлінні підприємствами як засобу подолання відчуження праці. Характерними ознаками неоконсерватизму є такі: в економіці — зміна реформістської моделі розвитку на монетаристську, орієнтовану на звільнення приватного бізнесу від надмірного державного втручання, всебічне заохочення ринкових відносин, приватне підприємництво; у соціальній сфері — заміна існуючого гнучкого ліберально-реформістського курсу «жорсткою економією», «економічним реалізмом», скорочення витрат на соціальні потреби, природна нерівність людей та ієрархічна побудова суспільства; у політичній сфері — переорієнтація проблем політичної влади, демократії, функцій і прерогатив держави, бюрократії у бік посилення егалітарних тенденцій та антибюрократичних настроїв. Ставиться завдання функціонального посилення політичної системи, пошуку ідей і підходів до створення більш гнучких структур влади, зміцнення законності і порядку.

Рекомендовані джерела інформації: 3, 5, 6, 15, 17, 18, 26, 30, 35, 36.

Лекція №11 СОЦІАЛІЗМ ТА ЙОГО РІЗНОМАЇТТЯ

1. Поняття терміну «соціалізм».
2. Суть марксистського вчення. Комуністичний рух. Історична «місія» робітничого класу. Вчення про диктатуру пролетаріату.
3. Помилки допущені правлячими комуністичними партіями.
4. Соціал-демократичний рух. Соціал-демократія та демократичний соціалізм.
5. Особливості латинського соціалізму.

6. Індійський та африканський соціалізм.
7. Суть соціал-демократичної ідеології.
8. Концепція політичного соціалізму. Суть економічної демократії. Соціальна демократія. Міжнародна демократія.
9. Причини успіху соціал-демократії в країнах Західної Європи.
10. Суть німецької моделі соціал-лібералізму. Англосаксонська модель соціал-демократії.
11. Особливості українського «лівого» руху.

Соціалізм (або комунізм) – ідеологія і практика соціальної організації, основана на колективній або державній власності на засоби виробництва та принципах розподільчої справедливості. Ці терміни застосовуються для позначення: 1) двох фаз нової соціально-економічної форми (соціалізм – перша, комунізм – вища фаза); 2) двох варіантів цієї ідеології, де соціалізм – більш м'який (або непослідовний) варіант комунізму. Соціалістично-комуністичні ідеї з'являються вже в античності; докладно розробляються утопістами XVI – початку XIX ст. Утім, термін «соціалізм» уперше був ужитий лише на початку 1830-их років, а «комунізм» – на початку 1840-их. Соціалізм – поняття, що має багато значень. Під цим терміном у першу чергу розуміють: соціально-економічні ідеї, вчення та ідеології, основною ціллю та ідеалом яких є здійснення принципів соціальної справедливості, свободи та рівності. політичні рухи, різноманітні утворення та партії, що в Новітній час відносять до «лівого» політичного спектру; в переносному значенні в політичній лексиці – політика економічного перерозподілу національного продукту країни, спрямована на соціальний захист найслабших верств населення; підтримка бідних за рахунок багатих самоназва економічного, часом неправильна, суспільного та політичного ладу в СРСР та країнах, що в XX столітті були вільними або невільними сателітами СРСР. Подолання недоліків капіталізму соціалісти вбачали в заміні приватної власності на засоби виробництва суспільною власністю, скасуванні оплачуваної праці та створенні безкласового суспільства, де замість капіталістичної гонитви за прибутком діє соціальне виробництво на задоволення потреб людини. В такому суспільстві мало б здійснюватись «соціальне» начало людини, взаємна турбота про добробут іншого, а не задоволення власних бажань, співпраця для досягнення спільних цілей, а не змагання за особисте та добродійність замість жадоби. До відомих соціалістів належать, зокрема: П'єр Жозеф Прудон, Джуліус Н'єрере, Карл Маркс.

Карл Маркс та Фрідріх Енгельс вірили, що свідомість найманих працівників («пролетаріат», або «робочий клас» в широкому Марксистському сенсі) визначається «буттям», або «зарплатною експлуатацією», що призводить до пошуку свободи через скасування капіталістичної власності в суспільстві. Згідно з марксистською версією у викладенні Енгельса, соціалізм – історичний період, який замінить капіталізм та передуватиме комунізму. Основною рисою соціалізму (як вважали Маркс та Енгельс після Паризької комуни 1871 року), буде контроль пролетаріату над засобами виробництва через соціалістичну державу, яка відстоюватиме інтереси пролетарів. Економічна діяльність все ще

мала б ґрунтуватись на обміні, та залишався поділ на соціальні класи, хоча й не такий сильний, як за капіталізму. Для ортодоксальних Марксистів, соціалізм є нижчим ступенем комунізму і оснований на принципі «від кожного за здібністю, кожному за працею»; перехід на вищий ступінь, оснований на принципі «від кожного за здібністю, кожному за потребами», можливий лише після того, як автоматизація та підвищення ефективності виробництва на нижчому ступені призведе до надлишку товарів та послуг. Маркс вважав, що створені капіталізмом матеріальні продуктивні сили (в промисловості та торгівлі) утворюють кооперативне суспільство, оскільки виробництво стало масовою, соціальною, колективною діяльністю класу робітників для створення товару, але з приватною власністю. Конфлікт між колективним характером виробництва та приватною власністю на отриманий товар викличе свідоме бажання робочого класу встановити колективну власність на засоби виробництва. В наслідок цього з'явиться суспільство демократичної співпраці. Нарешті, держава, яка існувала у всіх попередніх суспільствах для придушення гноблених класів, відійде в історію. Помилки допущені правлячими комуністичними партіями: перемога соціалізму в усьому світі; безпомилковість ідей марксизму; торжество справедливості на всій планеті; в кінці 20-го століття буде створено світове комуністичне суспільство; в істинності обраного шляху розвитку держави. в економіці крайній етатизм (вплив державного апарату на соціально-економічні процеси), домінування державної/суспільної власності в економіці, ліквідація або зведення до мінімуму впливу ринку та ринкових відносин; в політиці однопартійність, або монополія на вищу владу з боку однієї (комуністичної/соціалістичної/робітничої) партії при номінальній багатопартійності, формально-декоративна роль законодавчих та виконавчих органів влади; в соціальній сфері курс на побудову культурно та соціально гомогенного суспільства; в суспільному та ідеологічному житті загальна обов'язковість офіційної ідеології марксизму-ленінізму, крайній колективізм.

Соціал-демократія — соціальна політика та ідейно-політична течія, що виникла в рамках соціалізму і згодом трансформувалася на позиції поступового вдосконалення капіталізму з метою утвердження соціальної справедливості, солідарності і більшої свободи. Сучасна соціальна демократія походить з епохи ранньої промислової революції, коли сформувалась концепція утопічного соціалізму. Соціальна демократія складалася під впливом ідеології Французької революції 1789 та ідей соціалістів К. А. Сен-Симона, Ш. Фур'є, Р. Оуена. Надалі істотний вплив на соціал-демократію (крім англосаксонських країн) надав марксизм, від якого вона прийняла ідеї пролетарської революції та диктатури пролетаріату, загальної рівності і т. д. В англосаксонських країнах на ідеологію лейбористських партій вплинуло фабіанство. В кінці XIX — початку XX століття під впливом успіхів робітничого руху в індустріально розвинених країнах Заходу соціал-демократія поступово відійшла від марксизму і зосередилася на еволюційному вдосконаленні сформованого порядку. Збереження в програмах соціал-демократичних партій революційних гасел і вимоги встановлення соціалізму поєднувалося з прагматичною політичною практикою. Після Жовтневої революції в Росії соціал-демократія, що

проголосила своєю метою побудову «демократичного соціалізму», і комунізм виявилися супротивниками. Наприкінці 50-х — на початку 60-х років починається новий етап соціально-економічного розвитку Латинської Америки. Ресурси для проведення імпортозамінюючої індустріалізації були вичерпані, державні фінанси були переобтяжені необхідністю підтримувати величезний державний сектор економіки. Військові диктатури латиноамериканських країн виявились нездатними вирішувати назрілі проблеми (зупинити зниження середньорічних темпів зростання валового національного продукту, зупинити інфляцію, зменшити зовнішню заборгованість). Заходи економії за рахунок населення і нестримне зростання цін призвели до масових страйків і народних заворушень у багатьох країнах. До 1992 р. в усіх країнах Латинської Америки, крім Куби, встановився демократичний лад, зміцнилися конституційні форми правління. Африканський соціалізм — форма господарювання, що передбачає можливим раціональне використання ресурсів «традиційним» африканським способом, на відміну від класичного соціалізму. Багато африканських політиків 1950-их і 60-их років виступали з підтримкою африканського соціалізму, хоча їхні визначення й тлумачення цього поняття мали значні відмінності. Одні африканські лідери закликали до почуття єдності, джерелом якої ніколи не зможе стати капіталістична система. Інші були переконані, що розвиток Африки повинен мати плановий характер з метою попередження розтрати небагатих ресурсів і майбутніх міжкласових конфліктів. Африканська ідентичність і соціалізм часто були поняттями, що взаємно перетинались. Деякі лідери заявляли, що Африка завжди була «соціалістичною», та закликали до соціалізму як до об'єднувального культурного елементу для африканців. Але те, до чого вони закликали, не було єдиною формою африканської ідентичності; це була комбінація соціалізму й африканської ідентичності, що робила подвійний внесок до звільнення від старих імперських режимів. Соціальні революції зазвичай прямували поряд із соціалізмом. Однак більшість режимів, що йшли шляхами програм африканського соціалізму, так і не досягли економічної незалежності, процвітання й рівності (частково в результаті посилення позицій уряду за рахунок народу), що стало для багатьох причиною розчарування в африканському соціалізмі. Індійський соціалізм. Джавахарлал Неру (14 листопада 1889 — 27 травня 1964) — перший прем'єр-міністр Індії. Ставши керівником незалежної держави, він насаджував концепцію «змішаної економіки» за допомогою комбінування капіталізму і соціалізму. У одному інтерв'ю він говорив про «третій шлях, який буде кращим від усіх існуючих систем, — російської, американської та інших — і шукає способи створити щось відповідне до своєї власної історії і філософії». У державній політиці Джавахарлал Неру був скоріше прагматиком, ніж романтиком. Він діяв з позиції державного регулювання економіки і упроваджував 5-річні плани. Виступаючи послідовним прихильником демократизації суспільства, Джавахарлал Неру вибрав союзником Індії СРСР, але при цьому відстоював тактику «неприєднання», зберігаючи за країною свободу дій в тих чи інших обставинах. Протягом більшої частини терміну перебування Неру на посту прем'єр-міністра, Індія продовжувала стикатися з серйозною нестачею

продовольства, незважаючи на прогрес і збільшення сільськогосподарського виробництва. Промислова політика Неру, узагальнена в Резолюції про Промислову Політику 1956 року, сприяли зростанню виробництва у різноманітних мануфактурах і важкій промисловості, проте державне планування, контроль та регулювання стали погіршувати продуктивність, якість і рентабельність. Хоча економіка Індії характеризувалися стійким темпом зростання на рівні 2,5 % річних хронічне безробіття та широко поширена бідність продовжувала турбувати населення. В цілому, соціал-демократи підтримують принципи справедливості, свободи, рівності і братерства, захист прав людини. Принцип рівних прав та можливостей (а не лише рівних можливостей, як у консерватизмі). Політичний та ідеологічний плюралізм. Соціально орієнтовану ринкову економіку на противагу абсолютизації вільного ринку. Обмежене державне регулювання економіки. Створення ефективних регулятивних механізмів у підприємстві в інтересах робітників та дрібного підприємства. Принцип справедливої торгівлі. Рівноправність та захист усіх форм власності. Створення потужного державного сектора в економіці, що конкурує на рівних з приватним. Націоналізація стратегічно важливих підприємств, особливо у військовій, аерокосмічній, металургійній, нафтоперероблювальній промисловості та енергетиці. Соціальне партнерство між трудящими та роботодавцями. Співпраця з профспілками. Скорочення розриву між багатими та бідними. Підтримку незаможних верств населення. Створення «держави загального добробуту». Практична діяльність соціал-демократичних партій розгортається на основі соціально-політичної теорії «демократичного соціалізму». У «Декларації принципів Соціалістичного Інтернаціоналу», що були схвалені XXI конгресом Соціалістичного Інтернаціоналу (1999 р.), знайшли відображення нові підходи соціал-демократії до сучасного світу. Велика увага приділяється вирішенню глобальних проблем: забезпеченню миру й міжнародної безпеки, поліпшенню відносин між Заходом та Сходом, ліквідації колоніалізму й расизму, створенню нового міжнародного економічного порядку, збереженню навколишнього середовища. У Декларації поставлено питання про «нову культуру політичного діалогу», котре набуває особливого значення для забезпечення миру на Землі. Автори цієї концепції виходять з того, що тільки в результаті розвитку міжнародного співробітництва, створення сприятливих зовнішньополітичних умов можливе успішне здійснення концепції «демократичного соціалізму», утілення в життя тих принципів економічної, політичної та соціальної демократії, які сформульовано в Декларації Соціалістичного Інтернаціоналу. Серед них особливого значення надають здійсненню спрямованого (регулюючого) розвитку економічної демократії з урахуванням специфіки тієї чи іншої країни, бо, як показала практика, економічна демократія не може розвиватися за «єдиною, або фіксованою моделлю»; у кожній із країн вона має свої особливості. Для вирішення цього завдання велике значення має «демократичний і соціальний контроль» над розвитком економіки, роль якого зростатиме в процесі її інтернаціоналізації. У такому контролі разом з державними органами повинні брати участь і суспільно-політичні організації. На них покладається

відповідальність за забезпечення захисту соціальних та суспільних інтересів, участі трудящих у прийнятті рішень на рівні підприємств і робочих місць, а також участі профспілок у розробці та реалізації економічної політики в масштабах країни. Політична демократія охарактеризована як така, що має надкласовий характер. Вона зумовлює здійснення політичних прав і свобод (свободи слова, думки, освіти, організації та релігії), включає також свободу вибору між різними політичними альтернативами; можливість зміни уряду мирними засобами на основі народного волевиявлення, створення судової системи, що базується на верховенстві закону, перед яким є рівними всі громадяни, усі верстви суспільства.

Соціал-демократія як модель не форсувалась глобально в порівнянні з американською чи радянською альтернативами суспільно-економічного ладу. Однак вона стала свого роду мовчазною альтернативою між нерегульованим капіталізмом та державним соціалізмом. Хоча в політичному вимірі соціал-демократія найбільше вкорінилася в розвинутих капіталістичних економіках Європи, характеристики цієї моделі, як-от всеосяжна держава загального добробуту, прогресивне оподаткування та редистрибуція доходів, а також сильна роль держави в урегулюванні економіки («змішана економіка») Гарантії, надані державою для забезпечення пристойного життя всіх громадян, складають у сукупності соціальні права. На відміну від класичного ліберального концепту «держави — нічного сторожа», соціал-демократія виступає за надання як негативних, так і позитивних прав. Негативні права захищають від примусу держави чи інших індивідів, позитивні права — передбачають гарантовану підтримку громадян у вигляді страхування, доступу до безкоштовної освіти та медицини. Соціальні права повинні сприяти розвитку більш егалітарного суспільства, де б солідарність була фундаментом стабільності. Формулу для побудови держави загального добробуту в країнах Європи та Північної Америки можна вивести з кількох компонентів, один із яких — уже згадана повоєнна економічна експансія. Іншим ключовим моментом поствоєнного економічного буму був поворот у економічних політиках, які імплементавались тоді в більшості країн Заходу. Ці зміни стосувались не тільки введення нових механізмів у економічній політиці, а й ідеологічної парадигми щодо ринку. Іншим важливим компонентом для побудови розвинутої соціальної держави в країнах Заходу було прогресивне оподаткування, яке передбачало вищі податкові ставки для індивідів із вищими доходами. Політики редистрибуції доходів дозволили знизити нерівність у доходах та володінні капіталу, а також поступово збільшити видатки на соціальну сферу. Податкова ставка для осіб із найвищим доходом сягала понад 60 відсотків у основних економіках Заходу: США, Великій Британії, Франції та Німеччині (ФРН). У США протягом 1950-х та на початку 1960-х податок для найбагатших людей (із доходами понад двісті тисяч доларів на той час) сягав 91 відсотка.

Континентально-європейська (консервативна) модель. Вона впроваджена в країнах із соціально орієнтованою ринковою економікою, зокрема, Німеччині, Австрії, Італії, Франції, Голландії, характерна опора на правове регулювання

системи соціального забезпечення. Вперше ця модель була розроблена наприкінці 40-х рр. ХХ ст. Християнсько-демократичною партією Німеччини, і викладена у так званих дюссельдорфських принципах, які включали у себе „природне право на роботу”, „соціальне страхування як основу соціальної безпеки” та “соціальне страхування згідно з доведеною нуждою із суспільних фондів поза соціальним страхуванням” . Ця модель заснована на об’єднанні зусиль у розв’язанні соціальних проблем, коли відповідальність окремого підприємця замінена системою їх обов’язкової колективної відповідальності під контролем держави. Модель припускає наявність корпоративної системи соціального захисту в рамках підприємств. Уряд використовує соціальне партнерство як механізм узгодження інтересів найманих робітників і роботодавців, інструмент регулювання класової боротьби з метою підвищення рівня соціальної захищеності зайнятого населення. Ця модель має обов’язковою попередньою умовою високо й добре організоване суспільство і є підсумком політичної прихильності суспільства принципам добробуту. Корпоративний тип поєднує у собі різні риси: яскраво виражена стратифікація як за рівнем доходу (особливо у Франції), так і по соціальному статусу. Англо-саксонська модель соціально-демократії. Вона ґрунтується на наявності у суспільній свідомості віри в регулюючі можливості ринку та розвинутою системою приватної благодійності. Її формування відбувалося в умовах домінування приватної власності, ринкових відносин і під впливом ліберальної трудової етики. Ця модель набула широкого розвитку в Австралії, США, Канаді, Великобританії і Японії. Основними умовами функціонування ліберальної моделі було мінімальне втручання держави в ринкові відносини й обмежене застосування заходів державного регулювання. Ця модель передбачає державні обов’язки з соціального захисту лише для найбільш вразливих груп населення. Інші громадяни повинні забезпечувати себе самостійно. В рамках цієї моделі соціальна підтримка громадян здійснюється за рахунок розвинених систем страхування й при мінімальном втручанні держави, а проблеми, що виникають між підприємцями й найманими робітниками з приводу соціального захисту, вирішуються переважно через профспілки.

Особливості українського «лівого» руху визначаються діяльністю таких партій: Партія «Об’єднані ліві і селяни», Соціал-демократична партія України (об’єднана), Соціалістична партія України, Блок лівих сил України.

Рекомендовані джерела інформації: 3, 5, 15, 17, 23, 24, 32, 33, 34, 36, 41.

Лекція №12 СТРАТЕГІЯ І ТАКТИКА ПОЛІТИЧНОГО ЦЕНТРИЗМУ

1. Політичний стратегічний курс центризму. Поняття терміну «центризм».
2. Концепція солідаризму Л.Дюгі.
3. Політична тактика центризму.
4. Поняття та механізми консенсусу.

Центризм в політиці — політична позиція політичного руху або групи, проміжна між правими та лівими рухами або групами, відмова від лівого та правого екстремізму. Центризм — ідейно-політична концепція, яка прагне

уникати ідеологічно обумовленою політичної поляризації, а також конфронтаційних форм політичної боротьби; стан свідомості та діяльності політичних сил, що характеризується помірними, компромісними, заснованими на значній соціальній базі, розумними діями нерадикального, невибухового характеру. Центризм проявляється зазвичай у прагненні політичних суб'єктів прийняти ідейно проміжне положення між ворогуючими правими та лівими, демократичними та консервативними, ліберальними та комуністичними угрупованнями та течіями або зайняти формально нейтральну позицію. Однак, як показує практика, в ситуації кризи та нестабільності суспільство також схильне розколу та поляризації, тому центристські ідеї в більшості випадків залишаються незатребуваними.

Різновидом соціологічного напрямку є теорія солідаризму, розроблена французьким юристом Леоном Дюгі (1859-1928). Цей прихильник соціологічної юриспруденції вважав, що в суспільстві не повинно бути ні права колективу наказувати індивіду, ні права індивіда протиставляти свою особистість колективу чи іншим громадянам. Люди повинні бути підпорядковані обов'язковому для всіх нормативному порядку, що впливає із загальної солідарності. У трактуванні Дюгі соціальна норма - це норма поведінки, яка додається до зовнішніх виразами суспільного життя; вона виступає джерелом людського благополуччя і стоїть вище держави. В основі солідарності через поділу праці лежить нерівність людей: люди мають різні потреби і різні здібності, і ці відмінності збільшуються з ходом людської історії. Поділ праці є ознака високого ступеня розвитку високодиференційованих індивідуумів і разом з тим високого ступеня розвитку суспільства. Чим більше люди спеціалізуються, тим менше вони можуть прожити ізольовано, поза суспільством: ступінь соціальної інтеграції є функція ступеня індивідуалізації.

Політичний центризм може бути визначений як соціально-політична позиція партій та рухів, що дотримуються народно-демократичної, соціал-демократичної, християнсько-демократичної орієнтацій та прагнуть до зміни конфронтації та протистояння до стилю співробітництва, досягнення угод, консенсусу й розумних компромісів.

Консensus — загальна згода у спірних питаннях, до якої приходять учасники переговорів, з'їздів, конференцій, яка характеризується відсутністю серйозних заперечень по суттєвих питаннях у більшості зацікавлених сторін та досягається в результаті процедури, спрямованої на врахування думки всіх сторін та зближення розбіжних поглядів. Консensus — процес знаходження, пошуку, вироблення рішення, яке б задовольнило всіх учасників переговорів до останнього, без винятків, а також саме таке рішення. Консensus — відсутність у сторін, що домовляються, заперечень проти пропозицій, висунутих під час переговорів. Консensus (лат., *consensus* — згода, однотайність) збіг думок. Принцип консенсусу — одностайне прийняття рішень усіма учасниками наради, конференції тощо. Знаходження консенсусу — метод прийняття такого рішення, яке схвалюють всі учасники процесу, що прагне компенсувати недоліки перебування в меншості і прийти до найбільш прийняттого рішення. Термін

«консенсус» зазвичай використовується як для позначення процесу прийняття рішення, так і для самого рішення. Таким чином, рішення-консенсус, невідривно пов'язане із самим процесом. Слово консенсус походить від латинських слів *sum* — «з» або «спільно» і *sentire* — «мислити» або «відчувати». Таким чином, етимологічно, «консенсус» означає «мислити (відчувати) спільно».

Рекомендовані джерела інформації: 3, 5, 6, 15, 17, 18, 26, 30, 35, 36.

ЛЕКЦІЯ №13 ПАТРІЙНА СИСТЕМА. ТИПОЛОГІЯ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ

1. Соціально-політичні поділи. Суть поняття «Суспільно-політичний поділ».
2. Соціально-політичні поділи на виборчій арені.
3. Формування соціально-політичних поділів.
4. Типи соціально-політичних поділів.
5. Типологія на основі кількісного критерію.
6. Типологія на основі якісних критеріїв.
7. Типологія партійних систем перехідних держав.

Соціально-політичний поділ (або лінії суспільного розмежування) – один із найважливіших факторів, який визначає характер партійної системи. Категорія “соціополітичний поділ” хоч і досить часто вживається в політологічній літературі, однак, є далеко неоднозначною. У західноєвропейській літературі також використовують термін *cleavege*, що загалом означає поділ, розлам. При цьому часто до нього додають означення “політичний”, “соціальний”, “структурний”. Багато авторів вживають термін “соціальні поділи” для позначення всіляких розмежувань суспільства. До них належать конкретні суспільні групи, виокремлені на основі соціодемографічних критеріїв, таких як раса, релігія, освіта. Отже, йдеться лише про ті соціальні зміни, які мають визначальний вплив на політичні зміни. Досить часто в політологічних дослідженнях вживається і термін “політичний поділ”. Це вже суто політологічна категорія, яка застосовується при аналізі різноманітних політичних проблем, що впливають на структуру політичної конкуренції та спосіб здійснення політики. Звичайно, характер і тривалість домінуючих політичних поділів визначає поведінка політичних еліт, зокрема партійної еліти. Багато політологів вживають поняття поділів, розуміючи під ним будь-яку політичну проблему, яка викликає зацікавлення електорату і впливає на характер його голосування. Досить часто йдеться про ті проблеми, які з’являються лише в одних або в кількох виборах, а потім зникають. Деякі далі повторюються з певною частотою якщо виявляється, що соціальні очікування не задоволені. Тому можна погодитися, що однією з визначальних ознак соціополітичного поділу є його вплив на виборчу поведінку. Прихильники чи противники конкретної політичної проблеми формують виборчі коаліції, які й реєструють факт їхньої істотності у виборчому змаганні.

Процеси демократизації в державах Західної Європи найповніше аналізували С. Ліпсет та С. Роккан. Цікавили їх переважно такі проблеми, як

формування в певному регіоні системи соціально-політичних поділів, характер зв'язків між соціально-політичними поділами і політичними партіями та партійними системами. Проведені дослідження переконали їх у тому, що спосіб політичної та виборчої поведінки детермінований соціально-структурними чинниками. У цьому процесі важливими є істотні політичні партії, які структурують характер масової виборчої поведінки. Обидва автори трактують факт появи соціополітичних поділів як наслідок двох революцій (соціальних зламів), які визначили темп і характер процесів модернізації і демократизації Західної Європи – національної та індустріальної. Кожна з них створила відмінний тип поділів. Вони також відзначають два виміри цих поділів: територіальний та функціональний. Національна революція спричинилася до оформлення і поглиблення територіального конфлікту між національно орієнтованою культурою, представленою політичною елітою, і державною бюрократією та регіональними меншинами (етнічними, мовними чи релігійними), які відчували небезпеку в цих доцентрових тенденціях (конфлікт центр-периферія). Цей конфлікт був типовим для фази формування національних держав. Однак, з появою загального виборчого права ця суто територіальна опозиція поступово втрачає своє домінування. Територіальний конфлікт неодноразово виявлявся в державотворчих процесах. У екстремальних ситуаціях він набував форм війни, переселень, чисток тощо. Розв'язання цього конфлікту веде до національної та територіальної консолідації і до формування таких політичних структур, які об'єднували регіональні середовища та уніфікували політичний процес.

На підставі висновків багатьох західноєвропейських політологів можна окреслити чотири основні соціально-політичні поділи, які становлять основні лінії політичних конфліктів. Соціоекономічний (класовий) поділ. Цей тип соціально-політичного поділу наявний в усіх демократичних політичних системах і найповніше відображається в структурі партійних систем. Вираженням такого типу поділу є конкуренція між партіями (блоками) лівиці та правиці. Однак, останнім часом з'явилося чимало досліджень, які свідчать про зменшення впливу цього типу конфлікту на характер політичного змагання. Економічні проблеми 70-80-х років спричинили поглиблення соціальних відмінностей, що призвело до зростання зацікавленості дослідників цим типом поділу. Якщо навіть зростання економіки робить можливим справедливий розподіл національного доходу між різними групами та класами, їхні економічні очікування все ж залишаються суб'єктивними. С. Ліпсет підкреслює, що доки певна група людей отримує більшу винагороду за інших та має вищий соціальний статус, доти люди відчуватимуть себе обділеними та скривдженими. При цьому, однак, треба пам'ятати, що добробут і його розподіл значною мірою зумовлені політичними факторами. Цей факт може спричинити відмінності в економічній орієнтації правих та лівих партій, однак, у певних межах. Сьогодні будь-яка економічна політика повинна узгоджуватися з ідеєю держави добробуту, функцією охорони держави за одночасного дотримання встановлених ринком правил гри. Залежно від того, яка партія (чи партійна коаліція) здійснює владу, зміщуються акценти.

Англійський неолібералізм не відкидає повністю опікунських та соціальних функцій держави, однак намагається акцентувати на залежності між можливістю їхнього виконання та рівнем економічного розвитку держави. Релігійний поділ. Організаційним вираженням цього типу поділу є конкуренція політичних партій, які представляють релігійну та світську субкультури. Це означає, що предметом конкуренції стають моральні проблеми, а також проблеми місця і ролі церкви та релігії в житті суспільства. Цього поділу немає у всіх державах Західної Європи, хоча в деяких з них він набув соціополітичного характеру з важливим значенням. Сьогодні вважають, що релігійні поділи, подібно до соціально-економічних, втрачають свою політичну значущість. Найчастіше, у зв'язку з цим, вживається аргумент про зменшення чисельності людей, які є практикуючими віруючими. Однак питання, наскільки цей аргумент поважний, досить дискусійне. У Європі сьогодні окреслилися досить виразні лінії поділу, які стосуються релігійної структури. Північна її частина є протестантською, а південна – католицькою. Головна лінія поділу простягається між Роттердамом на півночі і Венецією на півдні. На південь та захід від неї розмістилися католицькі держави (Франція, Іспанія, Бельгія, Італія, Австрія), а на північ і схід – протестантські (скандинавські держави, північна Голландія, північна Німеччина та Великобританія). Етнічні поділи можна трактувати як потенційне джерело політичної нестабільності. Сьогодні все частіше говорять про етнонаціоналізм як продовження націоналістичних тенденцій у повоєнній Європі. З'ясування цієї проблеми теж вимагає розуміння економічних реалій сучасної Західної Європи. Йдеться про загальний рівень і темпи процесів модернізації. Якщо цей процес достатньо рівномірний у межах держави, шанси на появу етнонаціоналізму невисокі. Однак, якщо етнічні (регіональні) групи відчують себе в небезпеці, а місцеві ресурси, які контролюються з центру не приносять очікуваної локальної користі, шанси політизації етнічних конфліктів зростають. Культурно-етнічні поділи можна віднести до категорії територіальних конфліктів. Однак, не кожний конфлікт типу центр-периферія породжений етнічними відмінностями. Цей тип конфлікту може набувати культурно-етнічного характеру тоді, коли представником цих територіально зорганізованих економічних інтересів стає певна етнічна група. Організаційним вираженням цього типу поділу є змагання між політичними партіями – представниками регіональних інтересів і партіями – прихильниками централізованої державної організації.

Це є найпростішою і найпоширенішою класифікацією партійних систем. Маємо величезну кількість різноманітних варіантів багатопартійної системи, що викликають спроби додаткової їх класифікації. Прикладом цього може бути запропонована М. Дюверже категорія домінуючої партії. Ще далі в класифікації багатопартійності просунувся Дж. Сарторі. Така класифікація партійних систем отримала поширення в теорії партійних систем і сьогодні вважається базовою. Однак, деякі дослідники теорії партійних систем виступають проти надмірного дроблення категорії “багатопартійна система”. Але якраз у тому і полягає завдання класифікації, щоб виділити істотні відмінності, які існують між партійними системами в межах одного типу. Важливо показати їх усіх у

розмаїтті та багатстві. Що ж стосується загального поділу багатопартійної системи, то можна зустріти: розпорошену багатопартійність; двоблокову багатопартійність (система малої коаліції); систему кооперації партій (великої коаліції); систему домінуючої партії. Інша категорія дослідників виступає проти розгляду однопартійної політичної системи, справедливо відзначаючи суперечливість цього терміна. Однак, без врахування цього типу картина існуючих типів партійних систем буде далеко неповною. Тим паче, що вони становлять значну частку партійних систем світу і, як показали дослідження, не є такими простими і однозначними якими видаються на перший погляд.

Найзагальніший поділ партійних систем – поділ їх на конкурентні системи і такі, що обмежують чи не допускають конкуренції. Партійна конкуренція є надзвичайно важливим чинником партійної системи, який впливає на характер реалізації партією її функцій, на взаємини між політичними партіями. Дуже часто конкурентна система ідентифікується з демократією, а неконкурентна – з відсутністю демократії. Найчастіше прикладами неконкурентної партійної системи можуть бути однопартійні держави. З певними застереженнями це стосується й африканської однопартійності. Тому в межах неконкурентного типу партійних систем виокремлюють однопартійні системи недемократичного типу (фашистські, комуністичні) та неконкурентні системи постколоніальних держав. Система конкуренції партій заснована на праві створення та діяльності політичних партій і проявляється в конкурентних виборах та конкурентному керівництві. Що стосується конкурентності виборів, то це означає, що партії змагаються між собою за голоси виборців. Залежно від умов і характеру політичної системи, ця боротьба набуває ознак боротьби всіх проти всіх або двох-трьох блоків між собою. Необхідна умова існування конкуренції – наявність хоча б двох угруповань, що змагаються між собою за владу. Там, де їх немає, там немає конкурентної партійної системи. Конкурентність в межах функції керівництва полягає в тому, що якщо одна партія чи партійна коаліція здійснює керівництво, то інша чи всі решта партій перебувають в опозиції, яка може існувати в певних з інституалізованих формах (як, наприклад, у Великобританії, Канаді), а може і поза формальними інституціями. Важливо, щоб існувала реальна політична сила, яка здійснювала б функцію опозиції. Обов'язковою умовою існування опозиційної політичної сили є її справжнє прагнення стати правлячою партією.

Що стосується несформованих чи перехідних держав, то їм властива низька диференційованість та структуралізованість, розмитість політичного процесу, несталість форм правління. Зазначені ознаки відрізняються від характеристик нормальних та нормалізованих ситуацій, що значно ускладнює процес класифікації. Саме тому по відношенню до країн, які перебувають у стані змін, застосована класифікація достатньо умовна. Беззастережне перенесення західних партійних моделей, символів та механізмів на процеси, які відбуваються в несформованих державах буде лише віддаляти нас від пошуку наукової істини. Несталі форми правління вимагають спеціально розроблених моделей, але це не означає, що при їхньому обґрунтуванні вже

існуючі моделі треба відкинути. Це не означає і того, що несталі форми правління не можуть бути предметом наукових досліджень.

Рекомендовані джерела інформації: 5, 6, 11, 17, 18, 26, 29, 30, 35, 36.

Лекція №14 ТИПИ ПАРТІЙ І ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ

1. Поняття масової партії. Поняття кадрової партії.
2. Суть поділу партій за характером первинних організацій.
3. Суть доктринальної, прагматичної, патронажної, харизматичної типології партій.
4. Характерні риси багатопартійної системи.
5. Особливості багатопартійної системи з однією домінуючою партією.
6. Поняття двопартійної системи.
7. Співвідношення партійної та виборчої систем.

Масові партії (партії масової мобілізації, англ. mass-based parties) — термін, запропонований Дюверже для характеристики партій зовнішнього походження. Вебер називав масовий тип партії «дітьми демократії», продуктом загального виборчого права і необхідності залучення та організації мас на виборах. Масові партії, на відміну від кадрових зорієнтовані на вербування членів, а не на мобілізацію виборців. Характеризуються жорсткою ієрархізованою структурою, постійним апаратом із оплачуваними функціонерами, які повністю присвячують весь свій час адмініструванню. Ґрунтуються на сильній «культурі участі», вимагають від своїх членів пристрасності й лояльності. Саме в масових партіях поступово виробився «набір технологій» (за висловом Оферле) для формування та підтримки серед членів партії високого почуття гордості за приналежність до партії і відданість її ідеям (підготовка і залучення до роботи, пропагандистські кампанії, агітація, підкреслена ритуалізація з'їздів, свят тощо). Для масових партій важливою є її організаційна структура. Незважаючи на спільність походження, у своєму розвитку масові партії змогли набути найрізноманітніших форм. Тут можна розрізнити три основні моделі масових партій, які мають свої специфічні особливості: соціал-демократична, комуністична або ленінська і фашистська. До них можна віднести також деякі християнсько-демократичні партії (т.зв. народні партії).

Наявність розгалуженої партійної організації, яка охоплює також і місцевий рівень, існування стійких і міцних систематичних зв'язків між загальнонаціональним центром і локальними партійними організаціями відрізняє політичну партію від парламентської фракції. Існує думка, що партії — це організації, які об'єднують людей разом в більш-менш формалізовану структуру. Політичні партії повинні бути конкуруючими організаціями здатними в рамках політичного ринку впливати на розподіл політичних цінностей. Тому підставовою їх метою, (зрештою характерною для існування всякого роду організацій), є їх організаційне існування в рамках оточення, що динамічно змінюється.

Суть доктринальної типології партій Найвідомішою серед широкої

громадськості є класифікація партій за критерієм місця у політичному спектрі. Виділяють партії: ліві, праві, центристські, лівоцентристські та правоцентристські, крайні ліві та крайні праві. До центристів зараховують ті політичні партії, рухи та об'єднання, які: толерантно ставляться до своїх ідейних та політичних супротивників, здатні на угоди та компроміси. Лівоцентристи більш схильні до інноваційної діяльності (у західних країнах це ліві ліберали та права частина соціал-демократів), а до охоронної, стабілізуючої – правоцентристи (політичні сили консервативної орієнтації). Партії і рухи, що пропонують радикальні суспільні зміни в напрямі розширення демократії, політичної і соціальної рівності, прийнято називати лівими (від ліво-ліберальних до соціалістичних і комуністичних). Ті політичні сили, що стоять на позиціях елітарності, охорони традиційних цінностей і стосунків, включно з відносинами нерівності (соціальної, національної, расової), вважають правими. Як серед лівих, так і серед правих політичних сил виділяють найрадикальніші групи й об'єднання, яких називають крайніми, або екстремістами. Суть прагматичної типології партій Становлення партій пов'язується з метою завоювання влади, самі вони трактуються як групи людей, що ставлять перед собою завдання приходу до влади. Саме даний підхід домінує в сучасній ідеології. Суть патронажної типології партій. Спочатку даний лідер є лише слугою мас. Основу організації складає принцип рівноправності всіх членів, який гарантує максимальній кількості її членів участь у прийнятті рішень. Всі мають право обирати і бути обраними. Всі посади в організації є виборними. Партійні чиновники підкоряються виконавчим органам масової волі і знаходяться в постійній залежності від всієї партії і можуть бути нею відкликані. Однак далі, в міру ускладнення завдань і зростання індивідуальних вимог до партійного керівництва розвиток партійної організації відбувається в напрямку обмеження природнього відбору лідерів і посилення ролі останніх в житті організації. «Ініціатива і здатність формувати точку зору стають таким чином професією вибраних, в той час як масам залишають можливість проявляти таку більш пасивну чесноту як дисципліну. Вожді, які спочатку були лише виконавцями волі мас, стають незалежними, звільняються від мас. Харизматично-вождистські партії формуються навколо особи конкретного політика і діють як групи його підтримки. Ці партії також мають певну ідеологічну спрямованість, але вона визначається не стільки їхньою соціальною базою, скільки лідерами.

Багатопартійність є однією з суттєвих ознак розвиненої політичної системи суспільства й існує лише в демократичних країнах з чітким правовим регулюванням соціального і політичного життя та з наявністю громадянського суспільства. У сучасному світі існують три типи багатопартійної системи: біпартизм (визначальну роль відіграють дві провідні партії, які, перемагаючи на виборах, по чергово перебувають при владі); система «двох з половиною партій» (для отримання більшості в парламенті й сформування уряду одна з двох політичних партій вступає в коаліцію з третьою); поліпартизм (наявність багатьох приблизно рівних за силою партій). Багатопартійна система — політична система, при якій може існувати безліч політичних партій, що

теоретично володіють рівними шансами на отримання більшості місць у парламенті країни. Розподіл місць в уряді та / або парламенті проводиться відповідно до одного з двох основних принципів: пропорційна система передбачає, що кількість місць, одержуваних партією в органах влади, прямо пропорційно кількості поданих за неї голосів виборців; система виборів по одномандатних округах має на увазі, що місце в парламенті отримує кандидат, що виграв вибори в цьому окрузі; таким чином, кількість місць, одержуваних партією при виборах в одномандатних округах, не пропорційно кількості поданих за її членів голосів виборців. Така система тяжіє до утворення двопартійної системи. Можна виділити різновиди багатопартійних систем. 1. Багатопартійні системи без домінуючої партії. Це класичний варіант багатопартійності, за якого в боротьбі за владу беруть участь більш-менш рівні за силою противники. У такому випадку жодна з партій не має шансів домогтися більшості в парламенті, тому при формуванні уряду неминучі "блокові союзи", "коаліційні угоди". Формування уряду завжди пов'язано зі значними труднощами й нерідко є довготривалим. 2. Багатопартійні системи з домінуючою партією. 3. "Блокові" багатопартійні системи. Мало чим відрізняючись від класичних багатопартійних систем, "блокова" система, що склалася впродовж 60-70-х рр. минулого століття, набуває більшої специфіки під час виборчих кампаній. Для неї характерна різка поляризація політичних сил, які групуються у два великі блоки, що перебувають у конфронтації один до одного. Партії й кандидати, що залишаються поза рамками блоків, практично не мають шансів на успіх, функціонування подібної системи у своїх основних рисах нагадує функціонування двопартійної системи.

Ще одним різновидом фактично однопартійної системи є система з домінуючою партією, в якій за наявності декількох. Незалежних одна від одної партій при владі постійно або майже постійно перебуває одна з них. Для системи з домінуючою партією, крім відносно довготривалого переважаючання однієї партії над іншими, характерні також відсутність урядових коаліцій та існування малоефективної опозиції з боку тих партій, які не беруть участі у формуванні уряду. Оскільки в такій системі домінування однієї партії є результатом згоди більшості виборців щодо здійснюваного партією курсу, то систему з домінуючою партією називають ще системою партій національної згоди. Багатопартійні системи з домінуючою партією. Цей термін запропонував у 1961 р. М. Дюверже. Панівна партія контролює, як правило, більше 35 % голосів виборців. Займаючи лідируючі позиції, вона має можливість (самостійно або в союзі з молодшим слухняним партнером) контролювати парламентську більшість і відповідно формувати однопартійний уряд. Перебуваючи тривалий час при владі, така партія отожднює себе із країною в цілому. Певна перевага такої партійної системи полягає в стабільності уряду. Головний недолік - небезпека застою, відсталості, через те, що довге панування однієї партії може спричинити витіснення парламентської гри, публічної політики таємною закулісною боротьбою, прихованою від виборців.

Двопартійна (біпартійна) система відрізняється від однопартійної тим, що в ній відбувається боротьба за владу між двома політичними партіями

("партіями влади"), які мають приблизно однакові шанси виграти вибори. Зазвичай це означає, що майже всі виборні парламентські місця займаються депутатами двох партій, що одержують більшість голосів, а також те, що ці партії по чергово формують уряд у парламентських демократіях або одержують президентську посаду у президентських республіках. Двопартійна система не означає наявності у тій або іншій країні обов'язково тільки двох партій. Приміром, у Великобританії існує кілька партій: Консервативна, Лейбористська, Ліберальна, Соціал-демократична, Комуністична, а також низка інших політичних організацій (Кооперативна партія, Уельська націоналістична партія, Шотландська націоналістична партія, Національний фронт та ін.). Проте це країна із класичною біпартійною системою: дві потужні партії консерватори й лейбористи заступаючи одна одну, формують уряд і визначають основні напрями внутрішньо - і зовнішньополітичного курсу країни. Особливо показовою є ситуація в США, де панує класична двопартійна система Демократична й Республіканська партії. За всю історію існування цієї системи в США більше двохсот кандидатів третіх партій намагалися домогтися обрання на посаду президента країни, однак лише вісім з них зуміли завоювати понад мільйон голосів виборців. Для двопартійної моделі характерні такі основні ознаки: масове залучення виборців у політичний процес; циклічність (маятниковий характер) політичного процесу; зростання ролі партійних лідерів у суспільному житті; динамізм політичних відносин. На відміну від інших партійних систем двопартійна система має очевидні переваги. Вона забезпечує більшу стабільність уряду. Однопартійний кабінет вільний від нестійкості коаліційних угод.

Дж.Пасквіно вказує на три види політичних інституцій важливих для появи і стабілізації партійного керівництва - тип виборчої системи, структура парламенту та тип політичного режиму. Тип виборчої системи Теза про те, що правдиве партійне керівництво може існувати лише у мажоритарній виборчій системі сформульована М.Дюверже отримала назву "соціологічного закону". Він стверджує, що мажоритарна виборча система породжує двопартійну систему, яка сприяє інституалізації принципу партійного керівництва, а пропорційна система - багатопартійну систему, котра ускладнює його реалізацію. На думку М.Дюверже в системах більшості функціонує: а) механічний ефект виборчого права, який полягає в тому, що всі партії, які приймають участь у виборах, за винятком двох найсильніших, є перманентно підпрезентаційними; б) психологічний ефект виборчого права, який полягає в тому, що виборці схильні голосувати за найсильніші партії побоюючись "втрати" своїх голосів. Однак очевидно, що характер зв'язків між двома типами систем є значно складнішим ніж про це говорить М.Дюверже. Крім цього більшість політологів звертають особливу увагу на тип партійної системи коли мова йде про стабільні демократії. В результаті виборча система представляється нам у демократичному політичному укладі швидше як наслідок ніж як причина. Мажоритарна виборча система звичайно стабілізує та продовжує існування вже існуючої двопартійної конкуренції, але її не можна

розглядати як виключне джерело двопартійності, а відтак і стабілізатора партійного керівництва.

Рекомендовані джерела інформації: 5, 6, 11, 17, 18, 26, 29, 30, 35, 36.

Лекція №15 РЕГУЛЮВАННЯ ПОРЯДКУ УТВОРЕННЯ, ТИМЧАСОВОГО ЗУПИНЕННЯ Й ПРИПИНЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

1. Міжнародний пакт про громадські і політичні права 1966 р.
2. Конституційні обмеження країн щодо діяльності та заборони партій.
3. Регулювання порядку утвердження та діяльності політичних партій.
4. Поняття явочного порядку утворення політичних партій.
5. Поняття довільного порядку утворення політичних партій.
6. Характерні риси явочно-реєстраційного порядку утворення партії.
7. Основні види та характеристика державних органів, що проводять реєстрацію партій.
8. Вимоги щодо чисельності членів партій.
9. Регулювання порядку тимчасового зупинення й припинення діяльності політичних партій.

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права — пакт Організації Об'єднаних Націй, в основу якого покладено Загальну декларацію прав людини. Прийнято 16 грудня 1966 року, набув чинності 23 березня 1976 року. Пакт є міжнародним договором і має обов'язкову силу для 167 держав-учасників, станом на квітень 2010 року. Крім держав-учасників, пакт підписаний ще 7 країнами. Пакт ратифіковано Указом Президії ВР СРСР 18 вересня 1973 року. Нагляд за виконанням пакту здійснює Комітет з прав людини ООН, розглядаючи доповіді країн-учасниць, публікуючи коментарі («зауваження загального порядку») до пакту та розглядаючи скарги на порушення пакту країнами-учасницями першого факультативного протоколу. Складається з преамбули, 53 статей, дві третини яких присвячені безпосередньо прав людини і 2 Факультативних протоколів. Осн. частина істотних положень документа присвячена захисту традиційних громадян, (особистих) і політ, прав, які викладені у Загальній декларації прав людини 1948 і закріплені у Пакті.

Основою інституціоналізації політичних партій слугують відповідні положення конституції. Іноді в основному законі встановлюються обмеження щодо створення і діяльності політичних партій. У багатьох постсоціалістичних і пострадянських країнах не припускаються створення і діяльність організаційних структур партій в органах влади, крім представницьких органів, а також у визначених законом державних організаціях і установах. У конституціях Білорусі, Вірменії, Греції, Грузії, Казахстану, Киргизстану, Румунії, Словенії й Туреччини застережено види посад або службової діяльності, що виключають членство в політичних партіях. Часто в конституції визначаються призначення, роль і цілі політичних партій. "Партії сприяють формуванню політичної волі народу" – встановлено у ст. 21 Основного закону ФРН. Більш конкретним є положення ст. 4 Конституції Франції: "Політичні

партії... сприяють вираженню поглядів під час виборів". Конституцією Іспанії передбачено, що політичні партії "конкурують у процесі формування і вираження волі народу і слугують основним інструментом участі у політичному житті" (ст. 6). Подібні приписи містять й деякі інші основні закони. Призначення, роль і цілі політичних партій можуть бути визначені по-іншому. Наприклад, згідно зі ст. 5 Конституції Чехії політична система країни ґрунтується на "вільному суперництві політичних партій, що поважають основні демократичні принципи і відкидають насильство як спосіб досягнення своїх інтересів". Часто в основному законі визнається багатопартійність або політичний плюралізм. Принцип політичного плюралізму передбачає, зокрема, свободу утворення й діяльності партій. У деяких основних законах плюралізм протиставляється антидемократичному режиму, який демонстративно відкидається. "Демократія в Республіці Молдова здійснюється в умовах політичного плюралізму, несумісного з диктатурою і тоталітаризмом – встановлено у ст. 5 Конституції Молдови. У статті 13 Конституції Польщі передбачено заборону партій, які "звертаються у своїх програмах до тоталітарних методів і практики нацизму, фашизму і комунізму". Згідно зі ст. 6 Конституції Албанії заборона може бути поширена на політичні партії, програма і діяльність яких "ґрунтуються на принципах тоталітаризму".

Політичні партії є головними інститутами політичної системи громадянського суспільства, без яких демократія не є дієздатною. У правовому розвинутому суспільстві політичні партії є інструментом здійснення цивілізованого процесу формування як законодавчої, так і виконавчої влад. Тому право на створення політичних партій є однією з базових свобод сучасних демократій. Саме поняття існування свободи створення політичних партій є правовою основою багатопартійної політичної системи, навіть якщо про неї ніде в правових актах не йде мова. Статтею 36 Конституції України визначається і гарантується право громадян на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних та інших інтересів. З реалізацією права громадян на свободу об'єднання тісно пов'язано питання побудови громадянського суспільства в Україні. Важливим кроком на шляху побудови демократії та багатопартійності в нашій державі стало прийняття у квітні 2001 р. Закону України "Про політичні партії в Україні". Виборчим законодавством України партії визначені як єдині суб'єкти виборчого процесу. У зв'язку з цим, необхідно також наголосити на тому, що діяльність політичних партій регламентується і залежить не тільки від закону про політичні партії, а й від норм, що регулюють порядок проведення виборів. Законом України "Про політичні партії в Україні" закріплюється юридичне визначення поняття політичної партії, встановлюється порядок створення та припинення діяльності партій, запроваджуються основні принципи їх організаційної побудови, форми участі в політичному житті, джерела фінансування тощо. Згідно з Законом відносини між державою та політичними партіями будуються на засадах партнерства та законності. Держава визнає значимість громадської ініціативи, виступає гарантом дотримання прав, забезпечує правову, інформаційну,

організаційну підтримку політичним партіям, зареєстрованим у порядку, передбаченому чинним законодавством. Політичні партії є рівні перед законом. Розглянемо детальніше ключові положення цього Закону та пов'язані з ними проблеми, що виникають у процесі їх реалізації. Одним з центральних питань, які вирішуються конституційним і спеціальним законодавством багатьох країн, є визначення загального поняття політичних партій, їх призначення, функцій і завдань. Відповідно до Закону України "Про політичні партії в Україні" політична партія - це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян - прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах. Порядок створення політичної партії визначений статтею 10 Закону, згідно з якою рішення про створення політичної партії приймається на її установчому з'їзді (конференції, зборах). Це рішення має бути підтримано підписами не менше десяти тисяч громадян України, які відповідно до Конституції України мають право голосу на виборах. Ці підписи повинні бути зібрані не менш як у двох третинах районів не менш як двох третин областей України, міст Києва і Севастополя, Автономної Республіки Крим. Статтею 11 Закону України "Про політичні партії в Україні" передбачено, що політична партія протягом шести місяців з дня реєстрації забезпечує утворення та реєстрацію у встановленому Законом порядку своїх обласних, міських, районних організацій у більшості областей України, містах Києві, Севастополі, Автономній Республіці Крим. Статутами політичних партій передбачена легалізація своїх структурних утворень у встановленому законом порядку. Розгалужена система місцевих організацій (осередків) політичних партій дає змогу забезпечити виконання політичними партіями своїх завдань, зокрема, участь у виборах. Виборчим законодавством України передбачена активна участь місцевих осередків політичних партій у висуванні кандидатів у депутати усіх рівнів та у формуванні виборчих комісій. Створення структури партійних організацій політичних партій належить до основоположних засад їх діяльності. Відповідно до пункту 11 частини першої статті 92 Конституції України засади утворення і діяльності політичних партій визначаються виключно законами України. Тому питання стосовно визначення кількості партійних організацій районного рівня, які необхідно утворити політичним партіям, є компетенцією Верховної Ради України. Після реєстрації обласних, міських та районних організацій політичних партій вони можуть набувати статусу юридичної особи, якщо це передбачено статутом партії. Реєстрація обласних, міських, районних організацій або інших структурних утворень, передбачених статутом партії, здійснюється відповідними органами юстиції Міністерства юстиції України, які приймають рішення про реєстрацію зазначених структурних утворень протягом 10 днів з дня надходження письмової заяви від них, завіреної керівним органом політичної партії. Про своє утворення первинні осередки політичної партії повинні у вказаний строк повідомити також відповідні місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування. Політичні партії не можуть мати воєнізованих формувань. Закон "Про політичні партії в Україні"

закріпив цілу низку вимог до назви та символіки партій. Діяльність політичної партії може бути заборонена лише за рішенням суду.

Явочний порядок характеризується тим, що політична партія утворюється вільно, без попереднього дозволу державних органів та визнається легальною вже за фактом її утворення. При явочному порядку не вимагається обов'язкової реєстрації партій якимсь органом, а отже, подання відповідних документів та свідоцтв (достатньо простого повідомлення). Такий порядок гарантує формально необмежену свободу утворення політичних партій та діє переважно у країнах зі слабкою правовою інституціоналізацією, що не мають спеціального закону про партії. Це ряд європейських держав (Великобританія, Бельгія, Греція, Данія, Нідерланди, Норвегія, Франція, Швеція), держав - членів британської співдружності (Австралія, Індія, Канада, Нова Зеландія, США). Разом з тим слід мати на увазі, що явочний порядок утворення політичних партій застосовується до них тільки як до суб'єктів політичного процесу. Для одержання статусу юридичної особи, тобто суб'єкта громадянсько-правових відносин, партії повинні, як правило, пройти процедуру реєстрації, що передбачається відповідними нормами громадянського права на об'єднання. Ця процедура включає в себе ряд вимог, які повинна задовольняти партія. Зокрема, вона має представити до реєструючого органу різні документи та відомості (статут, список засновників тощо). Реалізація одержання статусу юридичної особи залежить від самої політичної партії (вона може й не добиватися його отримання), а також від державного органу, що проводить реєстрацію, який може відмовити в ній. Однак, незвернення за реєстрацією чи відмова в ній жодним чином не впливають на статус політичної партії як суб'єкта політичного процесу. Всі партії вільно здійснюють свою діяльність у галузі політичних відносин (беруть участь у виборах на рівних підставах тощо). Явочний порядок у його "чистому" вигляді, тобто такий, що не передбачає офіційного визнання політичних партій як суб'єктів політичного процесу, існує лише у небагатьох країнах (типовий приклад - Великобританія). У більшості країн аналізованої групи це поняття носить досить умовний характер.

Дозвільний порядок полягає в тому, що для проведення заходів по створенню партій (скликання установчого з'їзду, національної конференції, на яких конститується партія) необхідно отримати попередній дозвіл державного органу. Цей порядок значно обмежує свободу утворення політичних партій, за винятком, природньо, тих випадків, коли вона взагалі відсутня (при забороні будь-яких партій) або обмежена заборонаю утворення нових партій понад фіксовану законодавством їх кількість. Дозвільний порядок притаманний тоталітарному й авторитарному режимам.

Явочно-реєстраційний порядок характеризується двома рисами: політичні партії створюються вільно, без будь-якого попереднього дозволу, але набувають легального статусу тільки шляхом реєстрації у компетентному державному органі. Таким чином, з одного боку, політичні партії утворюються як при явочному порядку - вільно, тобто для здійснення будь-яких пов'язаних із цим дій (проведення установчого з'їзду чи конференції, виборів керівних органів тощо) не вимагається попереднього дозволу. Цей момент

підкреслюється у ряді конституцій, що проголошують свободу утворення партій. Явочно-реєстраційний порядок діє у більшості сучасних держав, де правова інституціоналізація здійснюється у широких масштабах. Явочно-реєстраційний порядок утворення політичних партій особливо необхідний у країнах, де, як в Україні, багатопартійна система знаходиться ще в процесі становлення і де цей процес не можна пускати на самоплив.

До таких органів відносяться міністерство внутрішніх справ (наприклад, у Словаччині, Тунісі) й міністерство юстиції (Білорусь, Грузія, Латвія, Молдова, Україна). У деяких країнах реєструючими органами є інші міністерства (міністерство у справах адміністрації та територій - Габон, Конго; міністерство публічних свобод - Буркіна-Фасо). Без сумніву, кращий варіант, коли реєстрацію здійснює міністерство юстиції як орган, що стоїть на варті закону і вільний від відомчості. У ряді країн реєстрацію політичних партій проводять судові органи: суди загальної юрисдикції (Болгарія, Румунія, Португалія, Польща) або спеціальні суди - виборчі трибунали (Бразилія, Болівія, Перу, Уругвай). Судами загальної юрисдикції звичайно є вищі судові інстанції (наприклад, верховні суди у Португалії, Сан-Томе й Принсіпі), однак у ряді інших країн - нижчі інстанції (Софійський міський суд Болгарії, муніципальний суд Бухареста в Румунії, воєводський суд Варшави у Польщі). Видається, що реєстрація політичних партій органами незалежної судової влади чи то судом загальної або спеціальної юрисдикції є найбільш демократичною, особливо у тих випадках, коли вона здійснюється не одноособово (головою верховного суду в Анголі, Португалії), а колегіально, у порядку звичайного судочинства. Виходячи з того, що політичні партії виступають головними суб'єктами виборчого процесу, законодавство деяких країн доручає реєстрацію їх центральній виборчій комісії реєстрацію (Федеральна виборча комісія у Мексиці, Комітет з керівництва загальними виборами у республіці Корея). Вимоги до чисельності членів політичних партій. Вони передбачають встановлення мінімальної кількості осіб, необхідної для її створення та реєстрації. Як відзначалося, право на об'єднання - це індивідуальне право громадян, але воно може бути реалізованим тільки колективно. Природно, що одна особа не може заснувати політичну партію, для цього потрібне об'єднання певної кількості осіб. Але якою має бути мінімальна кількість осіб, що є необхідною для набуття об'єднанням легального статусу політичної партії? Сучасне законодавство по-різному вирішує проблему визначення мінімальної чисельності об'єднання, необхідної для визнання його політичною партією і реєстрації. В одній групі країн закон взагалі не згадує ані про кількість засновників, ані про її загальну чисельність (Камерун, Сенегал). У іншій - визначається кількість членів-засновників, яка варіюється у широких межах (наприклад, в Росії - 10, у Польщі - 15, Болгарії - 50). При цьому у ряді випадків встановлення мінімальної кількості членів-засновників пов'язується з вимогою загальнонаціонального характеру партії (так, у Гані кожний округ має бути представлений щонайменше одним членом-засновником, в Анголі кожна з 14 провінцій - не менше 150). Крім того, у деяких країнах, що розвиваються, закон визначає умови, за яких особа може стати членом-засновником. Зазвичай це -

наявність громадянства від народження, громадянських та політичних прав, проживання на національній території тощо. Нарешті, у третій групі країн закон встановлює мінімальну чисельність цілого об'єднання громадян, яка дає право на реєстрацію як політичної партії (Мексика, Португалія, Україна). Так, у Португалії петиція про реєстрацію партії має бути підписаною не менше, ніж п'ятьма тисячами осіб старших за 18 років, що володіють усією повнотою громадянських та політичних прав; в Україні, Словаччині та Чехії така петиція підписується не менше, ніж однією тисячею виборців. Застосування тієї або іншої вимоги до реєстрації політичних партій залежить від конкретних умов країни і визначається різними факторами. Статтею 5 Закону України «Про політичні партії в Україні» визначено, що утворення і діяльність політичних партій забороняється, якщо їх програмні цілі або дії спрямовані на: 1) ліквідацію незалежності України; 2) зміну конституційного ладу насильницьким шляхом; 3) порушення суверенітету і територіальної цілісності України; 4) підрив безпеки держави; 5) незаконне захоплення державної влади; 6) пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової чи релігійної ворожнечі; 7) посягання на права і свободи людини; 8) посягання на здоров'я населення; 9) пропаганду комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їх символіки. Діяльність політичної партії може бути заборонена лише за рішенням суду.

Рекомендовані джерела інформації: 3, 5, 6, 11, 15, 19, 20, 21, 26, 31, 32, 35, 40.

Лекція №16 ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ – СУБ'ЄКТ «ПАРТІЙНОГО ПРАВА»

1. Підходи до визначення політичної партії.
2. Партія як політичний інститут, ознаки, функції та класифікація.
3. Сутність і види громадських організацій та рухів, їх функції.
4. Завдання, функції, права, й обов'язки політичних партій.
5. Аналіз партійних прав і свобод політичних партій.
6. Суть майнових прав політичних партій.
7. Правлячі та опозиційні політичні партії.

На перший погляд поняття політичної партії є надзвичайно простим. Коли ми говоримо “політична партія” – то загалом всі добре розуміють, про яке суспільне явище йдеться. Не викликає дане поняття стільки непорозумінь і дискусій, як деякі інші поняття політичної науки – скажімо, як поняття політичної системи, державного устрою чи інші. Ця зрозумілість суті поняття політичної партії загалом полегшує можливість її визначення. Однак при більш детальному розгляді даного поняття з'ясовується, що за простою і зрозумілою на перший погляд дефініцією насправді криється чимало знаків запитання і суперечностей. Деякі з них пов'язані із термінологією. Скажімо не у всіх власних назвах партій ми можемо знайти саме слово “партія” (як, наприклад, Французька комуністична партія чи Консервативна партія Великобританії). Часто тут застосовуються дещо інші терміни, такі як “союз” (Союз демократичних сил), “рух” (Народний Рух України), “об'єднання” (Об'єднання в підтримку Республіки), “конгрес” (Індійський Національний Конгрес) і інші.

Зустрічаються також партії, які у своїх назвах не мають жодних цих термінів, наприклад такі як “Великий Ізраїль”, “Вперед Італія!”. Ці назви часто повинні слугувати визначеним політичним та програмним цілям, а часами мають на меті скрити партійний характер даної організації. Такі поняття як “об’єднання”, “рух”, “конгрес” претендують на загальнонародний, надпартійний характер даного угруповання. Тому для партії в загальному вигляді характерна наявність двох наступних критеріїв 1) якісно відокремленої групи людей по відношенню до інших членів суспільства чи суспільства в цілому, 2) внутрішній взаємозв’язок, партнерство, наявність об’єднуючого начала. Порівняно із поняттям “партія” поняття “політична партія” містить вже нову якість, яка полягає в тому, що мова йде про об’єднання людей на певній ідейній основі на відповідних політичних принципах. Політична партія переслідує політичні цілі і використовує для цього політичні засоби. Основним завданням політичної партії, яка об’єднує людей навколо спільних ідейно-політичних принципів, є завоювання та використання політичної влади. На сучасному етапі політичні партії визнаються як інтегрований, складовий елемент конституційного ладу, їх діяльність в більшості випадків врегульована в конституційно-правовому порядку. Таким чином, очевидно що сучасна партійна теорія не володіє єдиною загальноновизнаною методикою визначення предмету свого дослідження. Дослідники цього складного суспільного феномену пропонують цілий набір самих різноманітних, часто суперечливих підходів до визначення суті, особливостей і призначення політичних партій. Загалом всі ці підходи можна виділити у дві великі групи, які дотримуються вузького чи широкого визначення політичних партій.

Історія розвитку політичних партій засвідчила, що цей політичний інститут є досить складним суспільним феноменом. Тому, незважаючи на наявність значної кількості публікацій, присвячених партіям, в партології не вироблено єдиного загальноновизнаного визначення сутності політичних партій. Дослідники пропонують чимало різноманітних, часто суперечливих підходів до розуміння суті партій. Найбільш поширеними є наступні підходи: 1. Класовий підхід: політичні партії — це найбільш активна і організована частина класу чи соціальної групи, що виражає його інтереси. Основною ознакою політичної партії, з точки зору класового підходу, є її класова природа і соціально-економічна обумовленість інтересів її членів. 2. Ідеологічний — трактування політичної партії як спільності людей не тільки за соціально-економічним критерієм, але й об’єднаних за подібністю ідейних поглядів. 3. Інституціональний — розуміння партії як організації, що діє в системі органів державної влади. 4. Функціональний підхід розглядає політичну партію з позицій виконуваних партією функцій. Головна функція партій — приход до влади, отже і політичні партії трактуються як групи людей, що ставлять перед собою ціль здобуття влади. Партія — це структурно оформлена організація, яка засновується не на кілька років, а повинна пережити своїх засновників; 2) наявність стійких місцевих організацій, що підтримують зв’язки з центральним керівництвом. Наявність зв’язків з осередками на місцях відрізняє партію від парламентської групи, що існує тільки на національному рівні; 3) спрямованість керівників

центральної і місцевих організацій на боротьбу за владу, а не лише намагання впливати на неї. Цей критерій дозволяє встановити різницю між політичними партіями і різними суспільно-політичними організаціями; 4) прагнення здобути підтримку народу через вибори чи якимось іншим способом. Це відрізняє партії від груп тиску, що, звичайно, не беруть участі у виборах: вони лише впливають на партії, уряд, громадську думку. В сучасній демократії діяльність політичних партій обмежується трьома основними рівнями суспільної системи. I. Перший з них — сфера суспільних відносин, у якій партії мають свої корені, з якої черпають свої сили і життєздатність. На цьому рівні партія виконує такі функції: а) формування громадської думки щодо суспільно важливих питань. Партії фокусують увагу суспільства на важливих проблемах, пропонують можливі варіанти їх розв'язання; б) функція політичної ідентифікації. Партії своєю ідеологією, своїми діями дозволяють окремій особі ідентифікувати свою політичну орієнтацію, визначити свої симпатії у масі різнорідних політичних цінностей; в) артикуляція та інтеграція соціальних інтересів. Партії виявляють найбільш значущі соціальні інтереси, потреби і перетворюють їх у гасла, вимоги, програми і дії політичного характеру. Однак інтереси різних категорій населення є різнорідними, тому партії намагаються якщо не поєднати, то хоча б гармонізувати інтереси різних груп і досягти на цій основі суспільного компромісу навколо певної програми чи ідеї. При вирішенні цієї задачі партії орієнтуються на інтереси великих соціальних прошарків, роблять корекцію стратегії, програмних установок відповідно до змін у суспільстві; г) активізація політичної участі і мобілізація мас. Завдяки різноманітній діяльності (передвиборна агітація, пропаганда, масові акції тощо) відбувається залучення громадян до політичного життя, партії набувають досвід участі у владних відносинах, партії надають громадянам ресурси для політичної діяльності; д) формалізація та інституціоналізація політичної участі громадян. Через партії і виборчу систему проходить заміна спонтанних, стихійних, неорганізованих форм політичних дій більш прийнятними конвенціональними формами участі. II. Другий рівень — це рівень самої партії, де здійснюються наступні функції: а) рекрутування нових членів партії і добір політичних лідерів. Саме в партіях майбутні законодавці та керівники виконавчих структур демонструють свої політичні та організаційні здібності, в партії проходить і їх підготовка до відповідальних посад; б) розробка партійної ідеології, пропаганда. III. Третій рівень партійної діяльності — це рівень інституціоналізованої державності. Партії "вторгаються" у сферу держави а) участь у боротьбі за владу шляхом участі у виборах до представницьких структур. Боротьба різних партій за владу забезпечує конкуренцію і плюралістичний характер політичного процесу; б) функція зв'язку у площині "суспільство—державна влада" і забезпечення легітимності політичної системи. Партії через своїх представників у владі значною мірою забезпечують необхідний зв'язок між тими, хто здійснює політичне управління, та тими, на кого воно поширюється; в) участь у політичному управлінні. Партія самостійно чи в коаліції з іншими партіями здійснює управління державою шляхом опанування державних органів влади, або якщо в опозиції — опосередковано впливає на органи, що приймають

політичні рішення, контролює їх діяльність. Зазначені функції партій характеризують загальну модель їх діяльності у системі ліберальної демократії. Але в кожній країні є певна специфіка функціонування політичних партій, їх місця і ролі в політичній системі. Обсяг і зміст політичних функцій значною мірою визначаються типом політико-правового режиму, нормами конституційного законодавства, а також характером сформованої в суспільстві партійної системи.

Партії виростають із суспільних рухів і організацій. Суспільні рухи й організації утворюють те соціальне середовище, в якому діють політичні партії. Вони доповнюють дії партій або перешкоджають поширенню їх впливу на суспільство, створюють підґрунтя для перебудови існуючих партій або появи нових, як-от: "Солідарність" – у Польщі, Народний Рух початку 1990-х років – в Україні, Національний фронт – у Чехословаччині тощо. Громадська організація – це добровільне об'єднання людей, яке має внутрішню структуру знизу доверху, фіксоване членство. Громадський рух – це теж добровільне формування громадян, яке виникає внаслідок вільного їх бажання на основі спільності інтересів і не має фіксованого членства. Різниця між організацією і рухом відносна. Кожна масова організація функціонує як суспільний рух. Характерною особливістю сучасних масових суспільних рухів і організацій є те, що вони, як правило, пов'язані безпосередньо з політикою або побічно впливають на якість діяльності політичних інститутів. Дослідники масових демократичних рухів і громадських організацій виділяють такі причини їх виникнення: зростання кризових явищ у різних сферах суспільного життя; загроза війни та використання хімічної зброї; зростання загрози економічної катастрофи; необхідність захисту прав, свобод і життєвого рівня людини; подолання регіональних військових і міжнаціональних конфліктів; підвищення освітнього та культурного рівня різних верств населення. Польський політолог Є. Вятр виділяє чотири стадії, які проходить громадське формування у своєму розвитку. На першій створюються передумови виникнення суспільного об'єднання й утворюється ініціативна група. Друга включає формування програмних документів, які віддзеркалюють об'єднані індивідуальні прагнення. Третя – це перевірка життєздатності громадського об'єднання, його відповідності потребам людей. Четверта – це затухання діяльності, коли завдання виконано або життя довело неможливість реалізації цілей. Таким чином, громадські організації і рухи – це суспільні сили, які намагаються змінити існуючі умови чи закріпити їх шляхом впливу на владні структури. Найбільш масовою громадською організацією є профспілки. Діяльність профспілок регулюється спеціальним законодавством. Вони мають свої міжнародні організації, наприклад, Всесвітня федерація профспілок (ВФП). Спектр суспільно-політичних організацій достатньо різноманітний – це спілки молоді, ветеранів війни, комітет солдатських матерів, спілки жінок тощо. Вони рішуче включаються у політичне життя, організовують свої друковані видання, збори, мітинги. Таким чином, суспільно-політичні організації і рухи в демократичних країнах є невід'ємним компонентом політичного життя. Вони доповнюють раціональний плюралізм, посилюють ефективність

багатопартійності, конкуренцію в середовищі різних політичних сил. Вони створюють системи груп тиску, під впливом яких формується державна політика.

Нормативно встановлюються політичні, ідеологічні та виховні завдання і функції політичних партій. До політичних належать: участь у формуванні та діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування; рекрутування політичних кадрів; виховання громадян, здатних приймати на себе відповідальність за справи товариства; підготовка громадян до прийняття ними політичної відповідальності в державних органах; сприяння здійсненню політичних прав громадян, забезпечення соціальної активності і демократичної участі громадян; сприяння здійсненню громадянами політичних прав; здійснення зв'язку між суспільством і державою, тобто посередницька функція; турбота про постійну живого зв'язку між народом і державними органами; сприяння зміцненню зв'язків між народом та органами держави. Важливе значення надається ідеологічній функції агітаційно-пропагандистської діяльності, спрямованій на формування громадської думки і політичної свідомості громадян. Характерно, що законодавство деяких країн визнає агітаційно-пропагандистську діяльність політичних партій в якості постійної функції, проводячи різницю між загальною і передвиборною агітацією. Таким чином, визначаючи завдання і функції політичних партій, закордонне законодавство надає їм громадський характер. Таке трактування ролі та діяльності політичних партій обумовлює обсяг і характер закріплюються законодавчо їх прав і обов'язків. Надані політичним партіям права повинні, з одного боку, забезпечити їм свободу діяльності та виконання передбачених законом суспільних завдань, а, з іншого, гарантуватиме існування і нормальне функціонування багатопартійної системи. Встановлюється юридична відповідальність політичних партій (а в ряді країн і їх керівників) за правопорушення, визначаються конкретні склади правопорушень і відповідні санкції.

Стаття 12. Закону України «Про політичні партії»: Політичні партії мають право: 1) вільно провадити свою діяльність у межах, передбачених Конституцією України, цим Законом та іншими законами України; 2) брати участь у виборах Президента України, до Верховної Ради України, до інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб у порядку, встановленому відповідними законами України; 3) використовувати державні засоби масової інформації, а також засновувати власні засоби масової інформації, як передбачено відповідними законами України; 4) підтримувати міжнародні зв'язки з політичними партіями, громадськими організаціями інших держав, міжнародними і міжурядовими організаціями, засновувати (вступати між собою у) міжнародні спілки з додержанням вимог цього Закону; 5) ідейно, організаційно та матеріально підтримувати молодіжні, жіночі та інші об'єднання громадян, подавати допомогу у їх створенні. Політичним партіям гарантується свобода опозиційної діяльності, у тому числі: можливість викладати публічно і обстоювати свою позицію з питань державного і суспільного життя; брати участь в обговоренні

та оприлюднювати і обґрунтовувати критичну оцінку дій і рішень органів влади, використовуючи для цього державні і недержавні засоби масової інформації в порядку, встановленому законом; вносити до органів державної влади України та органів місцевого самоврядування пропозиції, які обов'язкові для розгляду відповідними органами в установленому порядку.

Держава гарантує політичним партіям право на кошти та інше майно для здійснення своїх статутних завдань. Політичні партії є неприбутковими організаціями. Політичні партії для здійснення своїх статутних завдань мають право володіти, користуватися та розпоряджатися рухомим і нерухомим майном, коштами, обладнанням, транспортом, набуття яких не забороняється законами України. Політичні партії можуть орендувати (мати на іншому праві користування) необхідне рухоме та нерухоме майно. Надання матеріальної та фінансової підтримки політичним партіям здійснюється у формі: 1) внесків на підтримку партій; 2) державного фінансування статутної діяльності політичних партій у порядку, встановленому цим та іншими законами України. Внеском на підтримку політичної партії є грошові кошти чи інше майно, переваги, пільги, послуги, позики (кредити), нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального або негрошового характеру, у тому числі членські внески членів політичної партії, спонсорство третіми особами заходів чи іншої діяльності на підтримку політичної партії, товари, роботи, послуги, надані або отримані безоплатно чи на пільгових умовах (за ціною, нижчою за ринкову вартість ідентичних або подібних робіт, товарів та послуг на відповідному ринку), отримані політичною партією, її зареєстрованою в установленому порядку місцевою організацією, пов'язаною особою політичної партії чи її місцевої організації, висунутим політичною партією чи її місцевою організацією кандидатом на виборах народних депутатів України, виборах Президента України, місцевих виборах (шляхом перерахування або переказування до виборчого фонду на відповідних виборах) або надані політичній партії, зареєстрованій в установленому порядку місцевій організації політичної партії, пов'язаній особі політичної партії чи її місцевої організації, висунутому політичною партією чи її місцевою організацією кандидату на виборах народних депутатів України, виборах Президента України, місцевих виборах (шляхом перерахування або переказування до виборчого фонду на відповідних виборах). Національне агентство з питань запобігання корупції встановлює визначення термінів "пов'язані особи", "спонсорство", "треті особи", що вживаються в цьому Законі. Політична партія, а також місцева організація політичної партії, яка в установленому порядку набула статусу юридичної особи, зобов'язані відкрити рахунки в установах банків України, на які перераховуватимуться всі кошти у безготівковій формі, які набуватимуться політичною партією чи її місцевою організацією. Реквізити банків, в яких відкриті рахунки політичної партії та її місцевих організацій, які в установленому порядку набули статусу юридичної особи, і банківські реквізити таких рахунків оприлюднюються на офіційному веб-сайті політичної партії (за наявності) та зазначаються у звіті про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру політичної партії. Політичні партії, місцеві організації

політичних партій ведуть бухгалтерську звітність у встановленому порядку, проводять щорічний внутрішній фінансовий аудит своєї діяльності, а також проходять зовнішній незалежний фінансовий аудит у випадках, передбачених цим Законом. Форма звіту політичної партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру затверджується Національним агентством з питань запобігання корупції з урахуванням вимог цього Закону. Звіт політичної партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру повинен містити інформацію про: 1) майно політичної партії, її кожної місцевої організації, яка в установленому порядку набула статус юридичної особи, вартість такого майна станом на кінець відповідного звітного кварталу. Ці відомості включають дані про об'єкти нерухомості, рухоме майно, цінні папери, нематеріальні активи, грошові кошти.

Функціями опозиції є, за визначенням англійського політичного діяча лорда Болінброк, такі: 1) систематична критика діяльності уряду із зазначенням його помилок і недоліків; 2) пропозиція альтернативних варіантів вирішення виникаючих проблем; 3) контроль за діями влади з точки зору їх відповідності конституції, передвиборчим обіцянкам; 4) зміна існуючого уряду на наступних виборах. Всі політичні партії в парламентській системі приймають участь у виборах для того, щоб виграти. Однак з поміж всіх учасників виборчих змагань переможцем виходить лише одна партія або коаліція партій. Партії, які програли на виборах і не ввійшли до урядової коаліції, не приймають участі в процесі державного керівництва безпосередньо – виконують вони функції опозиції. Роль опозиції в парламентській системі трактується як явище тимчасове.

Рекомендовані джерела інформації: 3, 5, 6, 11, 15, 19, 20, 21, 26, 31, 32, 35, 40.

Лекція №17 ПРАВОВА ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ: ФОРМУВАННЯ «ПАРТІЙНОГО ПРАВА»

1. Поняття та етапи інституціоналізації політичних партій.
2. Зовнішній метод регулювання правового статусу і порядку діяльності політичних партій.
3. Внутрішній метод регулювання правового статусу і порядку діяльності політичних партій.
4. Поняття правової інституціоналізації політичних партій.
5. Теорія “кризи партійного керівництва” і її інтерпретації.
6. Особливості правової інституціоналізації партій у тоталітарних державах.
7. Форми правової інституціоналізації політичних партій.
8. Поняття конституційного статусу політичних партій.
9. Поняття парламентської діяльності політичних партій.

Інституціоналізація політичних партій - це процес набуття партією політичної вагомості та сили, організаційної сталості та досвіду політичної боротьби у виборчих перегонах. Інституціоналізація політичних партій - це не тільки процес, але й певна властивість і стан. Як властивість - це ступінь матеріалізації партії в суспільній свідомості, унаслідок чого вона існує

незалежно від своїх лідерів. Задля виміру інституціоналізації використовуються різноманітні показники: тривалість існування партії та її стабільність (залученість до розколів та злук), електоральна стабільність, стабільність представництва у законодавчих органах. Найчастіше інституціоналізація політичних партій пов'язується з їх правовим регулюванням. Однак, враховуючи ту обставину, що партії є також політичним інститутом, їх інституціоналізація здійснюється також партійними нормами, як, наприклад, статутом політичної партії. Проте серед науковців переважає думка про те, що інституціоналізація політичних партій є радше тільки правовою інституціоналізацією. Остання, у свою чергу, поділяється деякими авторами на конституційну та законодавчу. До першої належать положення про політичні партії, включені до конституцій, до другої – до інших законів. Як відомо, цей процес пройшов кілька основних етапів розвитку, кожному з яких притаманні свої характерні риси. Для першого етапу (кінець XVIII – початок XIX ст.) характерною є повна відсутність правової регламентації статусу політичних партій (порядку утворення, діяльності, тощо). В основних законах немає будь-яких згадок про політичні партії. Уперше тенденція до правової регламентації політичних партій з'являється в період між двома світовими війнами XX ст. Причиною стало поглиблене втручання держави в життя суспільства, предмет конституційного регулювання розширився і, як наслідок, розширилися межі конституційного регулювання. Партії визнавалися необхідним елементом функціонування демократичних державних інститутів. Найперше це стосувалося виборчого законодавства (у законодавстві штатів США, пізніше – в конституціях західноєвропейських держав). Справді широких масштабів правова інституціоналізація політичних партій набула на третьому етапі розвитку світового конституційного процесу (після Другої світової війни до 80–90-х рр. XX ст.). Характерним для цього етапу є те, що під правову інституціоналізацію підпадають не лише окремі сторони діяльності політичних партій (виборче право), а й увесь комплекс відносин, пов'язаних з їх утворенням, організацією та діяльністю. Перш за все – це майже повсюдне конституційне закріплення статусу політичних партій. Це стосується як демократичних, так і авторитарних держав. Різниця полягала в тому, що в демократичних державах конституції визнали принцип політичного плюралізму, в авторитарних – законодавчо закріплювалась монополія на політичну владу однієї політичної партії (комуністичної). З початком 90-х років XX ст. починається четвертий, сучасний етап конституційного розвитку. На цьому етапі процес правової інституціоналізації політичних партій досяг значного розвитку. З розпадом авторитарних режимів утворилось багато нових держав, було прийнято понад 100 нових конституцій, і практично всі вони закріпили основи правового статусу політичних партій, їхні взаємини з державою. І це є виправдано, оскільки без діяльності політичних партій сьогодні неможливо вести мову про функціонування демократичного державного механізму.

Зовнішній метод регулювання здійснюється за допомогою прийняття конституцій, звичайних парламентських законів і винесення судових рішень. У низці конституцій, прийнятих після Другої світової війни, містяться положення,

що стосуються політичних партій. Ступінь деталізації та визначеності цих положень різний, але сама їхня наявність є цілком визначеною специфічною рисою сучасного конституціоналізму. У ст. 49 Конституції Італії 1947 р. сказано: "Усі громадяни мають право вільно об'єднуватися в партії, щоб демократичним шляхом сприяти визначенню національної політики". У консервативнішій Конституції Японії 1947 р. про політичні партії в ст. 21 сказано менш виразно: "Гарантується свобода зборів і об'єднань, а також свобода слова, друку та всіх інших форм висловлювання думок". Згідно зі ст. 21 Основного закону ФРН, партії сприяють формуванню політичної волі народу. Різного роду закони, що стосуються діяльності політичних партій, було прийнято в США (закони про контроль за комуністичною діяльністю 1954 р., про виборчі права 1965 і 1970 рр., про федеральні виборчі кампанії 1974 р.), хоча в Конституції США 1787 р. й 27 поправках до неї немає жодних натяків на створення й діяльність політичних партій. Однак варто зазначити, що в конституціях і виборчих законах окремих штатів є численні положення, які стосуються організації та діяльності політичних партій. До актів зовнішнього регулювання організації й діяльності політичних партій належать рішення судів, які мають права конституційного нагляду, що особливо типове для США й ФРН.

Внутрішній метод регулювання здійснюється самими політичними партіями через їх центральні й місцеві керівні органи. Усі партії незалежно від ступеня їхнього організаційного оформлення мають певну внутрішню структуру, між різними партійними органами існують інституалізовані відносини. Особливим предметом регулювання в організаційно оформлених партіях є членство. Керівні органи партій – з'їзди, конференції, центральні й національні комітети та ін. приймають програми, статuti, правила, інструкції з питань організаційної структури та партійної діяльності. Партійні норми, що видаються в такому порядку, не мають, як правило, правового характеру, і їхнє примусове виконання через суд неможливе. Необхідною гарантією дотримання внутрішньопартійних норм є різні засоби власне партійного примусу (виключення з числа членів, стягнення, відмова у висуванні в кандидати тощо).

Правова інституціоналізація партій часто розглядалася не тільки як засіб сприяння не завершено процес політичної інституціоналізації партій, але і як механізм для вирішення інших завдань у сфері державного управління. У ході правової інституціоналізації політичних партій зримо присутня і суб'єктивна компонента, що виражається в інтересах, які проявляються учасниками законодавчого процесу. У цьому плані партії, представники яких знаходяться у влади, неминуче намагаються забезпечити прийняття таких актів, які, з одного боку, по можливості сприяли б збереженню їх положення, а з іншого – створювали б їм надійні правові гарантії у разі зміни політичної ситуації. Перше виявляється в ініціюванні та підтримці спеціальних норм, що пред'являються до новостворюваних партіям, у встановленні вимог до чисельності партій, їх структурі, друге – у створенні ряду преференцій і пільг, володіння якими пов'язано з наявністю у партії правового статусу парламентських партій. Правова інституціоналізація партій в першу чергу

спрямована на закріплення їх правового положення, нормативне регулювання їх діяльності. Разом з тим, вона неминуче зачіпає і інші пов'язані з партіями інститути політичної системи (органи державної влади, непартійні громадські об'єднання і так далі.), Уточнюючи їх права та обов'язки у взаємовідносинах з партіями, тим самим сприяючи вдосконаленню правових норм в різних галузях законодавства. Найважливіше значення має і вибір законодавцем тих сторін і аспектів суспільних відносин, які пов'язані з діяльністю політичних партій і підлягають правовому регулюванню. Залежно від того, якого роду аспекти діяльності партії є предметом правового регулювання, можна робити попередній висновок про ступінь демократичності та відкритості партійної системи, про правові передумови ідеологічної та політичної багатоманітності і навіть про характер державно-правового режиму в цілому. Залежно від ступеня спільності статусних характеристик можна виділити: Загальний статус - це статус політичної партії як громадського об'єднання. Він не залежить від поточної політичної кон'юнктури, має відносну статичність, є загальним для всіх партій незалежно від їх політичного та організаційного потенціалу, соціальної бази, політичного представництва; Спеціальний статус - визначає правовий стан окремих категорій політичних партій, що виділяються за спеціальними юридично значимим ознаками, і виражається в додаткових правах і обов'язках, правових пільги, пов'язаних з наявністю або відсутністю визначених законодавством юридичних фактів. Такий, наприклад, спеціальний статус парламентської партії; Індивідуальний статус - фіксує її правове становище з урахуванням персоніфікованих характеристик (найменування, момент створення, дані державної реєстрації, структура вищих керівних органів, чисельність членів, участь у виборах і представництво в органах влади). Взаємовідносини держави та політичних партій здійснюються за кількома напрямками, различаючимися в залежності від кола питань, по яких вказані взаємини складаються. У їх числі слід особливо виділити нормативне регулювання діяльності політичних партій, зовнішній і внутрішній контроль, державну підтримку їх діяльності, взаємодія держави та політичних партій. Зазначені напрями розрізняються не тільки предметом, а й правовим становищем органів державної влади та політичних партій як суб'єктів правовідносин.

Багато дослідників, котрі займаються демократіями Західної Європи, досить часто використовують тезу про кризу партійного керівництва. Перший тип аргументів, що мають на меті підтвердити факт існування кризи партійного керівництва можна назвати виборчими. Мова йде про переоформлення взаємних зв'язків, які складаються між партіями та електоратом. Трансформація моделі партії означає, що виборча партія перестає ефективно виконувати свої функції, а особливо мобілізаційну функцію. В такому разі послаблюється її зв'язок з електоратом і тому стає він менш структурованим, менш послідовним у своїх політичних симпатіях. Це очевидно повинно впливати на стабільність державної влади. Центральним аргументом стає явище зміни виборчої лояльності електорату. Зменшення рівня лояльності повинно свідчити про кризу стабільних партій. Появляються однак сумніви стосовно

того чи зростання розміру змінності виборчих уподобань підтримує тезу про кризу партійного керівництва. Величина цього індексу зростає, але не є ця величина драматичною. Тим більше, в ситуації коли не існують в Західній Європі сильних антисистемних партій. Тому складно говорити про дестабілізацію політичної системи. Одночасно зауважено, що змінність виборчих настроїв безпосередньо торкається індивідуальних партій, але в рамках того ж самого ідеологічного блоку (лівий чи правий).

Американський політолог К. Джанда виокремлював такі моделі взаємодії держави та політичних партій: Модель заборони - характерна для недемократичних режимів і полягає в забороні діяльності певних політичних партій, наприклад, опозиційних. Модель захисту - характерна для недемократичних держав. Нею надаються законодавчі преференції для окремо взятої партії або групи партій. Не наважуючись на формування однопартійної системи, держава все ж захищає певну партію шляхом пом'якшення щодо неї вимог закону або специфічного їх трактування. Від специфіки конституційно-правового регулювання діяльності політичних партій значною мірою залежить конфігурація партійної системи.

Інституціоналізація політичних партій відбувається у двох напрямках: конституційному і законодавчому. Для першого напрямку характерне визначення правового статусу політичних партій конституцією конкретної держави. Так, ст. 6 Конституції Іспанії 1978 р. гласить: "Політичні партії відповідно до принципу політичного плюралізму конкурують у формуванні і вираженні народної думки і є основним елементом політичної діяльності". Аналогічні положення зустрічаються у конституціях ФРН, Італії, Франції, Португалії, Болгарії та ін. Спеціальні закони розвивають і конкретизують конституційні принципи. Такими є закон ФРН 1967 р., доповнений у 1969 і 1983 рр., закони Фінляндії 1969 р., США 1974 р., Франції 1988 р. та ін. Деякі закони дають визначення політичної партії. Закони про політичні партії приділяють велику увагу порядку реєстрації партій, визначенню умов, необхідних для цього, порядку створення партійних фракцій у парламентах тощо. Така детальна регламентація характеризує, наскільки глибоко партії інтегровані у політичний механізм реалізації влади. Конституція України (ч.4 ст.15) гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України. Згідно зі ст.2 Закону України „Про політичні партії в Україні” політична партія – це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах. Політичні партії створюються за ініціативою громадян України, які досягли 18 років, не обмежені судом у дієздатності і не тримаються в місцях позбавлення волі. Членом політичної партії може бути лише громадянин України, який відповідно до Конституції України має право голосу на виборах. Громадянин України може перебувати одночасно лише в одній політичній партії. Порядок вступу до політичної партії, зупинення та припинення членства в ній визначається статутом політичної партії. Однак за будь-яких умов членство в

політичній партії є індивідуальним і фіксованим. Не допускається створення і діяльність структурних осередків політичних партій в органах виконавчої та судової влади і виконавчих органах місцевого самоврядування, військових формуваннях, а також на державних підприємствах, у навчальних закладах та інших державних установах і організаціях. Політичні партії в Україні створюються тільки з всеукраїнським статусом. Рішення про створення політичної партії приймається на її установчому з'їзді (конференції, зборах). Це рішення має бути підтримано підписами не менше 10 тисяч громадян України, які відповідно до Конституції України мають право голосу на виборах, зібраними не менш як у 2/3 районів не менш як 2/3 областей України, міст Києва і Севастополя та Автономної Республіки Крим. На установчому з'їзді (конференції, зборах) політичної партії затверджуються статут і програма політичної партії, обираються її керівні і контрольно-ревізійні органи. Діяльність політичної партії може здійснюватися лише після її реєстрації Міністерством юстиції України. Діяльність незареєстрованих політичних партій не допускається. Рішення щодо реєстрації політичної партії приймається протягом 30 днів з моменту подання всіх необхідних документів. Після реєстрації політична партія набуває статусу юридичної особи. Втручання з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування або їх посадових осіб у створення і внутрішню діяльність політичних партій та їх місцевих осередків забороняється, за винятком випадків, передбачених Законом. Політичні партії припиняють свою діяльність шляхом реорганізації чи ліквідації (саморозпуску) або в разі заборони її діяльності чи анулювання реєстраційного свідоцтва в порядку, встановленому законами України.

Політичні партії відіграють важливу роль у виборах до вищих і місцевих органів державної влади. У парламентах різних країн встановлено мінімальний кількісний склад депутатів від однієї партії, необхідний для утворення партійної фракції: у Бельгії партійну групу можуть утворити не менше 3 депутатів, в Австрії — не менше 5, в Італії і Франції — не менше 20, у ФРН — 25, в Україні — 14 депутатів. Подекуди існують певні особливості утворення парламентських фракцій. Колегіальні органи формуються з представників різних партій пропорційно чисельності їх фракцій. Партії, які не мають власних партійних фракцій, позбавлені можливості бути представленими в цих органах. На діяльність парламенту відчутно впливають комітети, комісії палат. У різних країнах вони формуються по-різному. Але їх партійний склад найчастіше визначається на основі пропорційного представництва офіційно визнаних парламентських фракцій. Попри непересічну важливість участі партій у роботі парламенту, головне їх завдання — здобуття урядової влади, вплив на формування і діяльність уряду. За президентської системи правління застосовується позапарламентський спосіб формування уряду: глава держави є і главою уряду, призначає міністрів, незважаючи на розстановку сил у парламенті і без участі парламенту. Призначення уряду президентом без участі парламенту надає верхівці партії президента значної ваги в управлінні державою. Як правило, міністрами призначають членів партії, яка перемогла на президентських виборах, хоч у США цієї традиції дотримуються не завжди.

Формуючи кабінет, президент надає перевагу групам і особам, які зробили суттєвий внесок у його обрання. За розколу партії, національної кризи, президент може залучити до свого кабінету представників опозиційної фракції або партії. За парламентської системи правління глава держави не завжди є виборною особою (у деяких країнах — монарх), він позбавлений права призначати міністрів на свій розсуд, а тільки осіб, які користуються підтримкою більшості депутатів парламенту, і мусить звільняти їх, як тільки вони втратять цю підтримку. На практиці це означає, що глава держави призначає міністрами представників партії або партій, що мають більшість місць у парламенті (часто лише більшість у нижній палаті парламенту). Залежно від співвідношення і розстановки партійних сил у парламенті формуються різні типи урядів — однопартійний, коаліційний (при цьому в парламенті можуть виникати центристські, право- чи лівоцентристські коаліції). Інколи виконавчу владу здійснюють «уряд меншості» або «службовий уряд» (утворений на позапартійній основі), які теж спираються на підтримку парламентської більшості, до якої належать не представлені в уряді партійні фракції. Парламентська партія — це політична партія, яка (за умов пропорційної або змішаної виборчої системи) брала участь у виборах до вищого законодавчого органу країни і пододала встановлений законодавством показник відсотку виборців, що проголосували за партійний список кандидатів у члени вищого законодавчого органу. В Україні парламентською партією стає тоді, коли за результатами загальнонаціональних виборів вона долає встановлений законодавством 5% поріг відданих за неї голосів виборців.

Рекомендовані джерела інформації: 3, 5, 11, 15, 18, 19, 27, 29, 30, 31, 32, 35, 36, 40.

Лекція №18 ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ТА ЇХ ВЗАЄМОДІЯ З ІНСТИТУТАМИ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

1. Парламенські фракції.
2. Поняття імперативного та вільного депутатського мандату.
3. Поняття політичних і не політичних громадських об'єднань.
4. Участь політичних партій у міжнародних організаціях.

Партійні об'єднання депутатів найчастіше називаються партійними фракціями, але можуть називатися й по-іншому. Якщо у ФРН використовується класичне найменування – фракція, то у Франції, Італії та інших країнах партійні фракції прийнято називати парламентськими групами. У Великобританії вони офіційно називаються парламентськими партіями. В Австрії, Польщі, Хорватії – партійними клубами. Іноді застосовуються дві назви, наприклад, партійна фракція і депутатська група. Термінологічної тотожності в цих двох поняттях немає: партійна фракція складається з депутатів, які обиралися за списками однієї партії й представляють цю партію в парламенті, а депутатська група є, наприклад, об'єднанням депутатів, що утворилося вже після виборів, скажімо, з безпартійних депутатів або депутатів, які вийшли з партійних фракцій. Порядок утворення партійних фракцій досить докладно визначається регламентами

палат. У деяких випадках порядок і спосіб утворення фракцій дуже прості й нічим не обмежуються. Наприклад, у Нідерландах один депутат може оголосити себе фракцією, якщо яку-небудь партію представляє в палаті він один. В інших країнах можуть бути формальні вимоги до утворення фракції. Наприклад, відповідно до вимог бундестагу ФРН необхідно, щоб фракція включала тільки депутатів, які є членами однієї партії, фракція повинна налічувати не менше 6 % усього складу бундестагу, тобто не менше 25 депутатів. Регламенти інших парламентів також закріплюють ці питання. Депутати, об'єднавшись, можуть назвати себе якоюсь фракцією або представниками партії. Деякі фракції можуть приєднувати до себе так званих "гостей" – депутатів, які співчують цій партії. Думка цих гостей іноді враховується у вирішенні якихось питань, а іноді – ні. У мінімум, необхідний для утворення фракції, вони не включаються. Вони доповнюють фракції вже після її утворення. Фракції беруть участь у формуванні керівних органів палат. Комісії та комітети палат утворюються, як правило, на основі пропорційного представництва від фракцій, і більші фракції мають зазвичай більше представництво в комісіях і комітетах. Фракції дуже впливають на роботу парламенту. Вони вносять питання до порядку денного, беруть участь у спорах і дебатах, у деяких парламентах (наприклад, у Нідерландах) голосування проходить у фракціях, тобто при голосуванні встає керівник фракції й повідомляє, "за" чи "проти" фракція. Тому питання вирішується здебільшого заздальгідь, а голосування у фракціях має практично формальний характер. Фракції використовують свій вплив, контролюючи діяльність уряду. Якщо фракція має абсолютну більшість у парламенті, то вона й створює Уряд, якщо чисельність замала, то фракції об'єднуються й утворюють коаліційний уряд. У ряді країн парламентські фракції фактично є керівним-ядром і реальним керівництвом тієї або іншої партії. Лідер парламентської фракції – це одночасно лідер всієї партії. Він визначає політику партії й представляє її в парламенті. Друга за чисельністю фракція є офіційною опозицією. Фракції мають керівництво. Керівництво може бути ідеологічним і процедурним. Лідер партії завжди є загальним керівником фракції, але низка фракцій має також процедурних керівників. В англосаксонських країнах вони називаються "батоги" (whips). Вони наглядають за порядком голосування, за тим, щоб члени фракції правильно голосували, не спізнювалися на голосування, ведуть підрахунок голосів, сповіщають про необхідні речі своїх членів тощо. Вони підпорядковуються такому фактичному лідерові й допомагають йому. Керівним органом фракції, як правило, є загальні збори депутатської групи. Вони можуть називатися по-різному: "конференція", "збори". В Америці застосовується термін "кокус". На цих зборах виробляються загальні напрями діяльності фракції, вирішуються організаційні питання, питання про те, як голосувати за конкретним законопроектом. Потім ці рішення неухильно виконуються. У ряді країн роботою фракції керує (координує) спеціальний орган. У ФРН – це "виконавчий комітет" фракції, у Франції – "бюро", у Швеції – "довірча рада", що є керівним органом фракції. У більшості західних країн партійна дисципліна всередині фракцій дуже сувора. Якщо депутат її не дотримується, він

виключається з фракції. Слід зазначити, що є дві моделі відносин парламентаріїв усередині фракції – британська й американська. Британська модель передбачає дуже жорстку дисципліну й підпорядкування депутатів партійним рішенням. Американська модель – це значна свобода депутатів і слабка партійна дисципліна, хоча там теж є так звані "батоги". Ці системи склалися історично. Британська (канадська, австралійська та ін.) специфіка пояснюється тим, що за такої системи парламент фактично підлеглий уряду й відіграє роль законодавчого органу при кабінеті. У США Конгрес – це дуже сильний самостійний орган, і конгресмени відчують себе впливовими політиками. Природно, члени однієї партії узгоджують свої позиції, але партійною дисципліною вони зв'язані не дуже жорстко.

Принцип вільного депутатського мандата прямо не закріплюється в Конституції України, але він впливає із загального принципу парламентаризму, який отримав визнання в ст. 75 Конституції України. Крім того, Конституція України не передбачає таких складових ознаки імперативного мандата, як накази виборців та відкликання народного депутата України виборцями. Цей принцип має визначальне значення та обумовлює характер мандата народного депутата України. Конституції «радянського» періоду закріплювали імперативний характер депутатського мандата, що обґрунтовувався на основі положень доктрини народного суверенітету, сформульованої Жан-Жаком Руссо у XVIII ст. Доктрина Ж.-Ж. Руссо базується на ідеї неподільності і непередставництва народного суверенітету: представляти можна не сам суверенітет, а лише владу. Конституції демократичних держав здебільшого закріплюють принцип вільного депутатського мандата. Сутність цього принципу полягає в тому, що парламентарій є представником усього народу (нації), ніхто не може відкликати його або давати обов'язкові накази. До основних положень вільного депутатського мандата, зокрема, належать: 1) мандат є загальним (тобто хоча депутати і можуть обиратися по виборчих округах, вони представляють усю націю); 2) мандат- не імперативний, а факультативний (його здійснення вільне - від примусу, депутат не зобов'язаний робити щось конкретне, зокрема брати участь у парламентських засіданнях, не зобов'язаний враховувати думку своїх виборців); 3) мандат не підлягає відкликанню; 4) мандат за його здійснення не потребує схвалення дій мандатарія (презумпція відповідності волі депутатів волі народу не підлягає запереченню).

Після партій найпоширенішою формою політичної участі в політичному, економічному житті є громадські організації, рухи, спілки та асоціації. Громадські об'єднання функціонують у певній атмосфері, яка формується суспільством. Ця атмосфера стимулює або гальмує розвиток громадських об'єднань. Громадсько-політичні організації - це об'єднання громадян, котрі виникають за їх ініціативою для реалізації довгострокових цілей, упорядковують суспільне життя, мають статут і характеризуються чіткою структурою. За видами діяльності громадські організації поділяються на такі групи (за В. Бебиком): професійні; економічні (спілки підприємців, кооператорів, селян та ін.); конфесійні (православні, католицькі, мусульманські

та ін.); культурологічні (товариства української, російської, європейської мов та ін.); просвітницькі (товариство "Просвіта"); спортивні, туристичні, тверезості, здоров'я тощо; наукові, науково-технічні (спілки викладачів, науковців, інженерів, спеціалізовані академії наук); оборонні (ТСОУ, аероклуби, мотоклуби); національні (товариства російської, єврейської, польської культури та ін.); екологічні ("Зелений світ" та ін.). Уся розмаїтість форм громадських об'єднань може бути інтерпретована через поняття "групи інтересів". Групами інтересів називають добровільні об'єднання людей із формальною структурою, у яких особисті вимоги поєднуються з матеріальною, духовною суспільною вигодою і котрі виражають себе всередині своєї організації або через співробітництво і впливи контактують з іншими групами та політичними інститутами. Групи інтересів функціонують як політичні організації тільки в тому разі, коли переслідують суто політичні завдання або реалізують свої інтереси політичними методами. Функції організацій: 1) представництво й захист групових інтересів; 2) суспільної активізації; 3) формування громадської думки; 4) підбір і підготовка кадрів; 5) виховна; 6) інформаційна. Громадсько-політичні рухи відрізняються від громадських організацій, як правило, відсутністю фіксованого членства, хоча це не є головною характерною ознакою. Громадсько-політичні рухи виникають як форми об'єднання громадян, що протидіють тоталітаризмові й монополю правлячим партіям. З часом вони дезінтегрують, втрачають свій вплив, водночас створюючи умови для формування багатопартійної системи. Громадсько-політичні рухи можна класифікувати таким чином: а) політичні (антифашистські, антирасові чи національної дискримінації); б) соціальні (проти безробіття, за безкоштовну освіту, охорону здоров'я); в) нові (антивоєнні, екологічні, феміністичні, тендерні). До класифікації політичних рухів можна застосувати типологію, яку запропонував американський політолог Е. Гідденс: 1) трансформаційні - спрямовані на радикальні зміни в суспільстві; 2) реформаційні - пов'язані з певними перетвореннями лише деяких аспектів суспільного життя; 3) рухи порятунку - звільнення людей від шляхів, які розцінюються як гріховні; 4) альтернативні - спрямовані на досягнення часткових індивідуальних змін. Більшість політологів розрізняють в Україні кілька груп різнотипових громадських об'єднань: 1. За спонукальними мотивами виникнення: а) соціально усвідомлені (спілки ветеранів, студентської молоді); б) ціннісно орієнтовані (товариство "Просвіта", спілка "Чорнобиль"); в) традиціоналістичні (релігійні). 2. Залежно від цілей: а) соціальні; б) політичні; в) культурні. 3. За характером діяльності: а) пізнавальні; б) творчі; в) опозиційні; г) спонукальні; г) національні. За сферою поширення: а) міжнародні; б) загальноукраїнські; в) міжрегіональні; г) регіональні; г) місцеві. Отже, громадсько-політичні організації і рухи є: однією з форм реалізації самоврядування та суспільних зв'язків; індикатором демократичності політичної системи й режиму; відображенням рівня політичної свідомості й культури; засобом упорядкування суспільно-політичного життя; особливою формою реалізації суспільних інтересів.

Однією з найстаріших в світі міжнародних партійних організацій з нині

діючих без сумніву є «Соціалістичний інтернаціонал» (Соцінтерн), датою заснування якого вважається 20 липня 1889 року. Оскільки в Україні практично від самого початку виникнення політичних партій, серед прихильників соціалізму не було єдності, то на членство в Соцінтерні претендувало одразу декілька партій. Певного успіху вдалось досягти Соціал-демократичній партії України (з 1996 року – Соціал-демократична партія України (об'єднана)). Делегація партії брала участь у двох Конгресах Соцінтерну – в 1992 та 1996 роках. А в 1994 році партія стала членом Комітету у справах Центральної та Східної Європи Соціалістичного Інтернаціоналу. Цікавим є той факт, що на XV з'їзді партії, що відбувся в червні 2000 року, було ухвалено рішення про вступ до Соцінтерну, проте до сьогоднішнього дня партія рахується лише консультативним членом, так і не отримавши статусу повноправного члена організації. Тривалий час про свою приналежність до Інтернаціоналу заявляла Соціалістична партія України (СПУ). Проте насправді з 2006 року СПУ була лише асоційованим членом організації, а рішенням Ради Соцінтерну, що відбулась 1-2 липня 2011 року СПУ опинилась серед партій, які було виключено з лав організації за невідповідність дій цих партій основоположним принципам та цінностям Інтернаціоналу. Разом з тим СПУ входить до Форуму соціалістів країн СНД – організації, що об'єднує соціал-демократичні та соціалістичні партії на пострадянському просторі. Окрім СПУ до Форуму соціалістів країн СНД входить також партія «Об'єднані ліві і селяни». А в грудні 2010 року делегація цієї партії взяла участь в Третньому Конгресі Партії європейських лівих. Впливовим на сьогоднішній день партійним об'єднанням в Європі є Європейська народна партія, що була заснована в 1976 році. Вона об'єднує окремі національні християнсько-демократичні та консервативні партії і нині включає 72 партії з 39 країн. Закономірно, що членство в даній організації видається привабливим для популярних українських партій. Такі українські політичні партії, як Батьківщина, Рух та Удар мають статус спостерігача в Європейській народній партії. У Європейській народній партії також є своя молодіжна організація – Молодь Європейської народної партії, з 1998 року її повноправними членами є Батьківщина молода, Демократичний альянс ті Молодий народний рух. З травня 2013 року Європейська партія України стала повноправним членом (з правом голосу) міжнародного об'єднання ліберальних політичних партій Європи, що включає 50 партій з різних країн – Альянсу лібералів та демократів Європи. 2 грудня 2002 року Християнсько-Демократичний Союз став повноправним членом Центристського демократичного інтернаціоналу (ЦДІ) – міжнародного об'єднання політичних партій та організацій на основі принципів християнського гуманізму. Перепоною для українських партій для участі і співробітництва з іншими європейськими партіями є імідж української політичної системи як незрілої, не сформованої остаточно, політична платформа яких часто не чітко сформована, а ідеологічне спрямування невизначене.

Рекомендовані джерела інформації: 2, 5, 6, 15, 19, 20, 21, 26, 30, 31, 35, 36, 40.

Лекція №19 ВИБОРЧА СИСТЕМА

1. Поняття виборчої системи.
2. Види мажоритарної системи та її недоліки.
3. Поняття системи пропорційного представництва політичних партій та її негативні риси.
4. Виборче право: поняття, основні принципи.
5. Види цензів. Виборча кампанія.
6. Суть «австралійського бюлетеня».
7. Форми та шляхи висування кандидатів.
8. Поняття передвиборчої агітації.

Поняття "виборча система" вживається у двох аспектах: у широкому розумінні - це впорядковані суспільні відносини, що становлять порядок виборів органів публічної влади; У вузькому розумінні - це спосіб розподілу депутатських мандатів між кандидатами залежно від результатів голосування виборців або інших уповноважених осіб. Виборча система — сукупність правил і законів, що забезпечують певний тип організації влади, участь суспільства у формуванні державних представницьких, законодавчих, судових і виконавчих органів. Нині у світі існує понад 150 різновидів виборчих систем. Головною ознакою, що відрізняє одну виборчу систему від іншої є порядок визначення результатів виборів. Якщо взяти дану ознаку за критерій класифікації виборчих систем, то можна виділити такі основні типи: мажоритарну, пропорційну та змішану.

В основі мажоритарної виборчої системи лежить принцип більшості, який означає те, що перемагає той кандидат, який набрав найбільше голосів. Мажоритарна виборча система існує в трьох різновидах: 1) мажоритарна система абсолютної більшості – для обрання кандидата вимагає зібрати більше половини голосів виборців, тобто діє формула $50\% + 1$ голос. 2) мажоритарна система відносної більшості – обраним вважається кандидат, який отримав найбільшу кількість голосів виборців. 3) мажоритарна система кваліфікованої більшості – обраним вважається кандидат або список кандидатів, який отримав певну, кваліфіковану більшість голосів виборців. Головними недоліками пропорційної системи є втрата безпосереднього зв'язку виборців з кандидатами у депутати і вже обраними за партійними списками депутатами. Контроль за діяльністю депутата здійснює у цьому випадку безпосередньо політична партія, але частіше не в інтересах народу, а переважно власних, партійних. До того ж, застосування пропорційної виборчої системи з закритими списками в Україні стимулювало політичну корупцію, купівлю-продаж місць в прохідних частинах списку. На виборах до обласних та районних рад призвело до порушенню конституційного принципу рівного представництва громад відповідних територій в представницьких органах влади.

Система пропорційного представництва ґрунтується на пропорційній відповідності між кількістю завойованих голосів та кількістю отриманих мандатів. При пропорційній системі депутатські мандати розподіляються між партіями пропорційно кількості голосів виборців, зібраних кожною з них у

межах виборчого округу. Розрізняють наступні види пропорційної системи: 1) з жорсткими списками; 2) з преференціями; 3) з напівжорсткими списками.

1. При застосуванні жорстких списків виборець безпосередньо голосує за список партії, що він обирає. 2. При застосуванні системи преференцій виборець не просто голосує за списки партії, що обирає, а й робить помітку навпроти номеру того кандидата в кандидатському списку від партії, якому він віддає свій голос. 3. Напівжорсткі списки — коли мандат обов'язково одержує кандидат, який очолює партійний список, а розподіл інших мандатів, що їх одержала партія, здійснюється залежно від кількості голосів, які одержав кандидат. Її серйозний недолік, на наш погляд, у тому, що вона не дає змоги враховувати інтереси більшості виборців. Тут кандидат у народні депутати може бути обраний і абсолютною меншістю, а це вже суперечить основоположному принципу демократії: в суспільстві проводиться політика більшості, яка і враховує інтереси та потреби меншості. Мажоритарна система кваліфікованої більшості передбачає, що обраним вважається той кандидат (або список кандидатів), який отримав кваліфіковану більшість голосів виборців. Вона встановлюється законодавством і, як правило, завжди перевищує абсолютну більшість. Її позитивний фактор – можливість якнайповніше виявити волю усіх виборців або їх кваліфікованої більшості. Недолік цієї системи – внаслідок низької активності виборців під час голосування вона стає нерезультативною: вибори можуть не відбутись через низьку явку виборців на виборчі дільниці.

Термін “виборче право” - це сукупність правових норм, якими регулюються вибори у конкретній країні (право одержання голосу участі у виборах, оскарження результатів і порушень на виборах). У суб'єктивному сенсі виборче право складається з активного і пасивного. Активне виборче право (право голосу) - це право громадянина (підданого) стати активним учасником державно-правових відносин, які виникають при проведенні виборів, референдумів, при реалізації права відкликання депутатів у тих країнах, де відкликання передбачено. Під принципами виборчого права слід розуміти основоположні ідеї, які концентрують у собі соціально-політичні умови виборів і виступають як загальнообов'язкові безперечні нормативні вимоги. Принципи виборчого права закладені у природі суспільного устрою тієї чи іншої держави і виконують функцію загальнонормативного орієнтира. Офіційно вони закріплюються, як правило, у конституціях відповідних держав і виборчих законах.

Виборчий ценз (лат. *sensus* від лат. *senseo* — роблю перепис, опис) — встановлені в конституції або законах умови, що обмежують коло осіб, які мають право брати участь у виборах. Ценз буває майновий, віковий, статевий, релігійний тощо. Виборчі цензи — сукупність умов, відповідність яким становить підставу для допуску громадян до участі у виборах. Види виборчих цензів: необхідність володіти встановленим мінімумом власності (майновий ценз), вимога певного мінімального рівня письменності або освіченості (ценз письменності та освітній ценз), вимога певний час проживати у цій країні чи навіть у цій місцевості (ценз осілості), певний визначений строк мати

громадянство цієї країни (ценз громадянства). Розрізняють виборчі цензи права обирати і права бути обраним. Так, особа, яка бажає бути обраною, зазвичай повинна відповідати більш жорстким умовам, ніж та, що голосує. Сучасне значення терміну може позначати будь-які обмежуючі умови, а саме: 1. Виборчий ценз - встановлене законом умова, що обмежує допущення особи до здійснення певних політичних прав або умову, необхідну для внесення підприємства в певний список, реєстру; нагляд або цензура за змістом друкованої продукції та діяльністю ЗМІ; 2. Ценз статі - законодавче обмеження виборчого права (активного чи пасивного) за ознакою статі, а саме відмова у виборчому праві жінкам; 3. Віковий ценз - вікове обмеження на зайняття певної посади, вид діяльності або ж статистична перепис. 4. Майновий ценз (англ. property qualification) - обмеження в правах людей, майно (або дохід) яких менше деякої певної величини. В даний час в багатьох країнах застосовуються цензи: вікові (досить часто); соціальні (неучасть у виборах військовослужбовців дійсної служби в Туреччині, перів у Великобританії, злісних банкрутів в Італії, Франції, та ін.); політичні (неучасть у виборах колишніх членів компартії в Індонезії); осілості (Німеччина, Бельгія, Голландія, Австрія, Швеція та ін.). Традиційно поділ виборчих цензів на три групи: технічні, охоронні та дискримінаційні. Технічні цензи є умови, які виведуть з числа виборців тих осіб, які не можуть «адекватно» голосувати, тобто вони дозволяють упорядкувати процедуру і підсумки виборів. До числа таких обмежень відносяться віковий ценз, осілість, громадянство, дієздатність, судимість (знаходження в місцях позбавлення волі), освіта, мовної ценз, релігійний та ін.. Найбільше число розбіжностей виникає при визначенні віку, з якого людині необхідно надавати виборче право. Ценз громадянства означає, що виборчі права як різновид політичних прав надаються тільки громадянам держави. Ценз осілості позначає необхідність проживання на території держави протягом визначеного терміну для отримання виборчого права. Цей термін може варіюватися від декількох місяців (6 - у Франції, 3 - у Японії та ін) до декількох років (США: кандидат у президенти повинен проживати на території країни не менше 14 років). Технічний ценз судимості припускає, що особи, що знаходяться в місцях позбавлення волі, а також володіють судимістю, не беруть участь у виборах. Так, у більшості штатів США колишні ув'язнені протягом декількох років після відбуття покарання не беруть участь у виборах. Релігійний ценз вимагає, щоб носій виборчого права сповідував певну релігію. Ця вимога - відносна рідкість і зазвичай поширюється на пасивне виборче право. Зокрема, в Ірані бути обраним може тільки мусульманин. Розглянутий ценз у деякій мірі володіє дискримінаційною спрямованістю. Охоронні цензи є умови, які виведуть з числа виборців тих осіб, голос яких не бажаний (не бажаний) державі, які можуть «негативно» проголосувати. До числа таких обмежень належать посадовий ценз (ценз роду занять), судимість за злочини проти держави, банкрутство та ін. Наступним цензом є ценз несумісності. Полягає він у тому, що не підлягає обранню особу, яка обіймає певну посаду або займається певною діяльністю. Наприклад, згідно французькому виборчому кодексом не можна одночасно бути депутатом і сенатором. Даний ценз дуже

схожий з посадовою охороною цензом (ценз занять), але переслідує дещо іншу мету.

Система єдиного перехідного голосу була створена з метою зменшення змарнованих голосів виборців, щоб прибрати між виборцем і депутатом посередників у вигляді партій, а також, для точнішого відтворення різноманітних інтересів населення в представницьких органах влади. Суть її полягає в тому, що виборець обирає не одного кандидата, а визначає свої преференції в багатомандатному окрузі. Маючи один голос і єдиний бюлетень, виборець позначає цифрами, починаючи з одиниці, свої уподобання. Під час визначення переможців відбувається передавання голосів. Якщо для того, щоб отримати мандат, прохідному кандидату вистачає перших голосів, зайві бюлетені з другими і т. д. цифрами переходять до інших кандидатів, які не добрали квоту, в порядку, визначеному самим виборцем. Перехід голосів відбувається до тих пір, поки не будуть розподілені всі мандати в окрузі. Цей особливий вид виборчої системи називається квотно-преференційним голосуванням. Виборець може визначити свій власний набір уподобань, незалежний від партійного розподілу. Система єдиного перехідного голосу (single transferable vote) була запропонована в середині XIX ст. незалежно один від одного англійцем Томасом Геєром (Thomas Hare) і датським математиком Карлом Андре (Carl Andrae). У 1896 році вона була використана на Тасманії місцевим генеральним прокурором Ендрю Кларком, тому в Австралії її називають також виборчою системою Геєра-Кларка (Hare-Clark proportional system). Схема Геєра здобуває все більше поширення в сучасних демократіях. Основним недоліком процедури голосування за системою єдиного перехідного голосу є її складність.

Зі світової практики відомі чотири способи висування кандидатів: самовисування; висування групами виборців; висування політичними партіями або іншими об'єднаннями громадян; праймериз (первинні вибори: висування здійснюється в такому ж порядку, що й самі вибори). Виборче законодавство України встановлює, що суб'єктами права висування кандидатів є громадяни України. Це право реалізується шляхом: 1) самовисування 2) висування політичними партіями, виборчими блоками партій та через місцеві організації партій (блоків). Строки висування - різні в різних видах виборів. Так, на виборах народних депутатів України висування кандидатів розпочинається за 119 днів і закінчується за 90 днів до дня виборів, на виборах Президента України, відповідно, за 119 і 95 днів, а на місцевих виборах - за 70 і 40 днів. Реєстрація кандидатів здійснюється: На виборах народних депутатів України та виборах Президента України - Центральною виборчою комісією, а на місцевих виборах - відповідною територіальною виборчою комісією. Повертається грошова застава лише тим партіям, що подолали загороджувальний бар'єр і взяли участь у розподілі депутатських мандатів.

Передвиборна агітація - це здійснення будь-якої діяльності з метою спонукання виборців голосувати за або не голосувати за певного суб'єкта виборчого процесу. Право вести передвиборну агітацію мають місцеві організації партій, кандидати у депутати від яких зареєстровані в

багатомандатному виборчому окрузі, а також кандидати у депутати в одномандатному, одномандатному мажоритарному виборчому окрузі, кандидати на посаду сільського, селищного, міського голови, зареєстровані відповідною територіальною виборчою комісією для участі у місцевих виборах (далі – суб'єкти агітації). Передвиборна агітація може здійснюватися: 1) шляхом проведення зборів, зустрічей з виборцями, мітингів, демонстрацій, процесій, публічних дебатів, дискусій та інших масових заходів; 2) шляхом розповсюдження друкованих агітаційних матеріалів; 3) через засоби масової інформації; 4) в інших формах, що не суперечать Конституції та законам України. Кандидат може розпочинати проведення передвиборної агітації наступного дня після його реєстрації Центральною виборчою комісією. Передвиборна агітація закінчується о 24 годині останньої п'ятниці перед днем виборів. Передвиборна агітація у період виборчого процесу поза встановленими строками забороняється. Участь у передвиборній агітації забороняється: 1) іноземцям, особам, які мають подвійне громадянство, та особам без громадянства; 2) органам державної влади, органам місцевого самоврядування, правоохоронним органам і судам; 3) у робочий час посадовим та службовим особам органів державної влади, місцевого самоврядування, крім випадків, коли відповідна посадова чи службова особа є кандидатом у депутати чи кандидатом на посаду сільського, селищного, міського голови; 4) командирам військових частин та їх заступникам. 5) членам виборчих комісій протягом строку повноважень відповідних виборчих комісій.

Рекомендовані джерела інформації:

3, 9, 11, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 33, 35.

Лекція №20 ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ТА ВИБОРЧИЙ ПРОЦЕС

1. Суть електоральної функції політичної партії.
2. Громадські об'єднання та виборчий процес.
3. Національні меншини та виборчий процес.
4. Поняття партійного списку.
5. Поняття виборчої коаліції.
6. Форми контролю політичних партій за виборчим процесом.
7. Утворення парламентських фракцій та порядок їхньої діяльності.
8. Поняття сучасного парламентського права.

Функція електоральна, або боротьба за проведення виборчої кампанії. Організація політичної боротьби, спрямування її в цивілізоване русло: рекрутування нових прихильників; стимулювання ентузіазму виборців, акцентуючи увагу на численності партії та важливості її мети; інформування виборців про політичні питання, які вирішує партія, про особисті достоїнства вождів і недоліки суперників; відбір кандидатів на певну посаду.

Під час місцевих виборів громадські організації мали б мати право контролювати виборчий процес, адже дуже часто вони для того і створюються, щоб розвивати якусь суспільну галузь. Новий Закон про місцеві вибори

абсолютно не розширює повноважень чи можливостей впливу громадських організацій на хід виборчого процесу. Вони, як і за попереднім законодавством, не мають права висувати своїх кандидатів в місцеві ради. Відповідно до законодавства, громадські організації мають право делегувати спостерігачів для контролю за виборчим процесом. Проте інші норми закону, наприклад, процедура оскарження рішення комісії абсолютно нівелюють вплив таких спостерігачів на кінцеве рішення комісії.

Більшість експертів схиляються до думки, що врахування інтересів меншин та забезпечення їх прав у виборчому процесі має відбуватися "під час формування меж виборчих округів" з огляду на місця компактного проживання національних меншин. Необхідно запроваджувати більш ефективні механізми імплементації та розвитку положень українського законодавства стосовно забезпечення представництва меншин. Зокрема, одномандатні виборчі округи мають утворюватися таким чином, щоб місця компактного проживання національних меншин охоплювалися одним виборчим округом, а не кількома.

Відкриті (вільні, пільгові) списки — така форма партійних списків, що надає право виборцям виражати своє ставлення до кожного з кандидатів, занесених у конкретний партійний список. Для цього в виборчому бюлетені вони вказують, кого з кандидатів від даної партії хотіли б бачити обраним у першу чергу, кого в другу, тощо. Всі голоси, подані за кандидатів тої чи іншої партії, додаються, якби вони були подані за партійні списки. Далі відбувається розподіл місць між партіями, але у відповідності з кількістю голосів, отриманих кожним з кандидатів. Відкриті списки – це не лише публікація списків, це фактично голосування за конкретного кандидата в цьому списку і хто більше набирає, той піднімається в цьому рейтингу вище, тому конфігурація може змінитися кардинально в порівнянні із тим, що на старті зареєструвала політична партія. Відкриті списки – це можливість змінити порядок кандидатів в списку, запропонованим політичною партією. Тобто це зміна рейтингу за рахунок голосування за окремого кандидата в списку партії. Виборець голосує не за партію, а за кандидата від партії. Загальний результат партії буде залежати від кількості голосів, які в сукупності набрали кандидати. У закритих списках пропорційної виборчої системи виборці можуть підтримати чи не підтримати весь список кандидатів. При закритих списках виборці не впливають на порядок кандидатів – він формується з'їздом партії.

Партійна коаліція — форма співпраці між політичними партіями, які, спираючись на існуючі можливості та умови, об'єднуються задля реалізації поставленої мети. Партії, що утворюють коаліцію, як правило, відрізняються якими-небудь програмними установками, але в той же час поділяють загальні програмні цілі. Політичну коаліцію утворюють політичні партії, а її різновид — парламентську коаліцію — фракції та окремі групи в парламенті. За кількістю учасників партійні коаліції поділяються на двопартійні та багатопартійні. Залежно від розміру партій, які формують партійну коаліцію, вони поділяються на коаліції великих партій, малих партій і середніх партій. Залежно від мети формування коаліції вони поділяються на виборчі (варіант: передвиборчі, електоральні), парламентські та урядові коаліції. Учасники коаліції прагнуть

зібрати більшу кількість голосів виборців, ніж коли вони збирають їх окремо. У зв'язку з цим виборчі коаліції поділяються на адитивні, субадитивні, суперадитивні. Адитивна — тип виборчої коаліції, при якій політичні партії, що входять до її складу, отримують підтримку виборців, яка дорівнює сумі підтримки кожного учасника коаліції окремо. Коаліції, що отримують меншу сумарну підтримку, називаються субадитивними, а ті коаліції, які отримують більшу сумарну підтримку називаються суперадитивними. Виборчі коаліції в Україні почасти називаються блоками.

Політичні партії та блоки відповідно до частини вісімнадцятої статті 39 Закону здійснюють громадський контроль за процесом складання загальних списків виборців. Порядок утворення окружних та дільничних виборчих комісій визначений статтями 27–29 Закону України «Про вибори народних депутатів України». Цим порядком передбачено, що підбір кандидатур персонального складу цих комісій повинні здійснювати саме політичні партії, які в поточному складі Верховної Ради України мали свої партійні фракції (фракції блоків) та інші партії (блоки) – суб'єкти виборчого процесу. Центральний керівний орган партії (керівний орган блоку) подає на паперових носіях список осіб від партії (блоку) – членів цієї партії (партій, що входять до блоку) або безпартійних, не більше однієї кандидатури до однієї комісії, для включення їх до складу відповідних окружних виборчих комісій. Під час таких етапів виборчого процесу, як голосування, підрахунок голосів виборців та встановлення підсумків голосування, встановлення результатів виборів депутатів, політичні партії, офіційні спостерігачі від партій (блоків) мали право спостерігати за всіма виборчими процедурами, забезпечуючи їх законність і легітимність.

Народні депутати можуть добровільно об'єднуватися на партійній основі у депутатські фракції та на позапартійній основі у депутатські групи (у Верховній Раді України не створюються у зв'язку з переходом на пропорційну виборчу систему). Депутатські групи, сформовані на основі партійної належності депутатів, називаються депутатськими фракціями. До складу депутатської фракції можуть входити й позапартійні депутати, які підтримують програмні документи відповідної партії. Депутатські групи, сформовані на позапартійній основі, об'єднують депутатів, які поділяють однакові або схожі погляди з питань державного і соціально-економічного розвитку. Відповідно до Регламенту Верховної Ради зареєстровані депутатські групи (фракції) користуються правами: на пропорційне (виходячи з кількості їх членів) представництво в усіх органах Верховної Ради України та офіційних парламентських делегаціях; на виступ свого представника з усіх питань порядку денного на парламентських засіданнях; депутатська група (фракція), з ініціативи якої розглядається питання, має право на виступ свого представника після припинення обговорення на засіданнях Верховної Ради та її органів. У формуванні депутатських груп (фракцій) мають бути дотримані певні загальні вимоги, а саме: а) чисельність групи (фракції) не може бути меншою від 15 депутатів; б) депутатські групи не можуть формуватися для захисту приватних, комерційних, місцевих, професійних чи релігійних інтересів; в) депутат не

може входити до складу більш як однієї зареєстрованої депутатської групи (фракції). Голова Верховної Ради України і його заступники не входять до складу жодної депутатської групи (фракції); г) назва депутатської фракції має збігатися з назвою відповідної партії. У разі, коли депутатська фракція об'єднує депутатів з кількох партій, її назва повинна містити назви всіх цих партій. Депутатські групи (фракції) реєструються в Апараті Верховної Ради. Депутатські фракції формуються на першій сесії Верховної Ради нового скликання до розгляду питань про обрання Голови Верховної Ради та створення парламентських органів. Якщо цього не відбулося, головуєчий на пленарному засіданні оголошує перерву для їх формування. Депутатські фракції формуються на партійній основі народними депутатами, обраними за списком політичних партій (виборчих блоків політичних партій), які за результатами виборів отримали депутатські мандати. При цьому одна політична партія (виборчий блок політичних партій) має право сформувати у Верховній Раді лише одну депутатську фракцію.

Парламентське право регулює організаційні, процесуальні відносини. Якщо для конституційного права в цілому характерні методи, засновані на владно-імперативних засадах, то для парламентського - перш за все на засадах координації і узгодження. Статус парламентського права в системі національного права до кінця чітко невизначений. Можна визначити парламентське право як структурний елемент конституційного права, а саме як інститут підгалузі системи організації державної влади. А відтак, якщо не виходити за межі загальновизнаних точок зору на структуру конституційного права як сукупність інститутів, цілком допустимо визначити парламентське право як під інститут інституту системи державної влади, а це суттєво обмежує його роль у системі правового регулювання суспільних відносин і не вписується в площину політико-правової організації, за якої парламент відіграє найголовнішу.

Рекомендовані джерела інформації:

3, 9, 11, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 33, 35.

Лекція №21 ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ТА ЇХ ФІНАНСОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

1. Політичні фінанси партій – шлях до прозорості.
2. Конституційні положення про регулювання фінансової діяльності партій.
3. Види джерел з яких формуються кошти партій. Вступні та членські внески.
4. Фінансування політичних партій країн Європи та США.
5. Державне фінансування партій в Україні.
6. Приватне фінансування партій.

Створення передумов для прозорості політичних фінансів Для констатації проходження цього базового рівня було б достатньо, щоб усі партії виконали прості і формальні вимоги нового законодавства: 1) внесли зміни у свої статuti, визначивши в них джерела матеріальної та фінансової підтримки, порядок здійснення витрат і внутрішньопартійного фінансового контролю, а також

проведення зовнішнього незалежного фінансового аудиту; 2) відкрили рахунки в установах банків України, на котрі перераховуватимуться всі кошти у безготівковій формі, які отримуватиме партія чи її місцева організація, що набула статусу юридичної особи. Без виконання цих елементарних вимог Закону не може бути й мови про прозорість політичних фінансів. Ситуація із імплементацією нового законодавства про фінансування партій, а також забезпеченням прозорості політичних фінансів, поступово поліпшується. Проте, швидкість та якість імплементації зазначеного законодавства є нерівномірною (в одних випадках маємо досить пристойні результати, а в інших – ганебні). Відтак, наразі варто говорити про те, що "світло в кінці тунелю" все ж таки є, але до прозорості політичних фінансів нам ще дуже-дуже далеко.

Стаття 17. Фінансова звітність політичної партії Політичні партії, місцеві організації політичних партій ведуть бухгалтерську звітність у встановленому порядку, проводять щорічний внутрішній фінансовий аудит своєї діяльності, а також проходять зовнішній незалежний фінансовий аудит у випадках, передбачених цим Законом. Щорічний внутрішній фінансовий аудит діяльності політичної партії, її місцевої організації, яка у встановленому законом порядку набула статусу юридичної особи, здійснюється органом (посадовою особою) відповідної політичної партії, місцевої організації політичної партії, уповноваженим здійснювати внутрішньопартійний фінансовий контроль (аудит) за надходженнями та витратами політичної партії (місцевої організації партії). Політична партія, яка була суб'єктом виборчого процесу на виборах Президента України, виборах народних депутатів України або брала участь у чергових чи позачергових місцевих виборах, а також політична партія, яка отримує державне фінансування, зобов'язані пройти зовнішній незалежний фінансовий аудит звітності про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру в рік, наступний за роком проведення таких виборів чи отримання державного фінансування. Політичні партії, місцеві організації політичних партій зобов'язані надавати аудиторській фірмі, що проводить їх зовнішній незалежний фінансовий аудит, інформацію (документи), необхідну для проведення такого аудиту. Політична партія має право укласти договір на проведення аудиту з тією самою аудиторською фірмою не більш як три роки поспіль. Політична партія щоквартально, не пізніше ніж на сороковий день після закінчення звітного кварталу, зобов'язана подати до Національного агентства з питань запобігання корупції у паперовій формі (за підписом керівника політичної партії, засвідченим печаткою політичної партії), а також на електронному носії звіт політичної партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру за відповідний квартал, а також оприлюднює такий звіт на своєму офіційному веб-сайті (за наявності) у цей самий строк.

У всій Європі, і в Україні в тому числі, більше прийнята практика так званих масових партій. Відповідно, цей тип політичних партій передбачає фіксоване членство – людина стає членом партії за певною процедурою: пише заяву, отримує партійний квиток тощо. Тут поширена практика членських

внесків. Але такий тип фінансування не може забезпечити навіть на мінімальному рівні життєдіяльність партії. Тому існує спонсорство, залучення коштів (як офіційно, так і неофіційно) для діяльності. Тому членські внески є лише одним з формальних елементів функціонування партії. членські внески сьогодні не обов'язкові, це ретроградна модель фінансування політичних сил. «У Європі переходять на бюджетне чи державне фінансування партій і підходять до скасування процедури благодійних внесків. Крім того, в законодавстві існує поняття непрямого фінансування політичних партій. Тут закон передбачає два типи: податкова знижка на 15%, яку мають політпартії, і друге — розміщення у ЗМІ під час виборів певних інформаційних повідомлень кандидатів чи політичних партій. Закон передбачає лише дві форми, все інше є прямим фінансуванням, де кошти перераховуються кошти на рахунок певної партії.

Політичні партії у переважній більшості країн Європи та США фінансуються з таких джерел, як вступні й членські внески, підприємницька діяльність партії (якщо таке дозволено законодавством), державне фінансування (якщо передбачено законодавством), пожертви, приватне фінансування. Діяльність як парламентських, так і великих позапарламентських партій, пов'язана з виборами, участю в акціях, зустрічах у регіонах. Історично першими джерелами самофінансування політичних партій були членські внески та підприємницька діяльність. Вперше державне фінансування політичних партій запрацювало у ФРН, і вже потім у 60-х роках воно було введено у Франції, Австрії, Швеції, Фінляндії, Данії й у 70-х роках — в Італії, Норвегії. У деяких країнах політичні партії можуть отримати фінансову допомогу від держави, отримавши субсидії для партійної преси (Швеція), дослідницьких інститутів, що створюються партіями (Нідерланди), молодіжних партійних організацій (Австрія, Нідерланди, ФРН, Швеція). У США, членські внески, пожертви, продаж книг, сувенірної продукції, організація зустрічей — ось за рахунок чого живуть партії.

Стаття 17-1. Форми державного фінансування політичних партій За рахунок коштів державного бюджету: 1) фінансується статутна діяльність політичних партій, не пов'язана з їхньою участю у виборах народних депутатів України, виборах Президента України і місцевих виборах, у тому числі оплата праці працівників статутних органів політичної партії, її місцевих організацій в порядку, передбаченому законодавством; 2) відшкодовуються витрати політичних партій, пов'язані з фінансуванням їхньої передвиборної агітації під час чергових та позачергових виборів народних депутатів України. У разі поділу державного бюджету на загальний та спеціальний фонди витрати, передбачені частиною першою цієї статті, провадяться із загального фонду державного бюджету. Стаття 17-2. Щорічний обсяг державного фінансування статутної діяльності політичних партій. Щорічний обсяг державного фінансування статутної діяльності політичних партій, які відповідно до цього Закону мають право на таке фінансування, становить дві сотих розміру мінімальної заробітної плати, встановленого на 1 січня року, що передуює року виділення коштів державного бюджету, помноженого на загальну кількість виборців, які взяли участь у голосуванні у загальнодержавному

багатомандатному виборчому округу на останніх чергових або позачергових виборах народних депутатів України. Стаття 17-3. Підстави та порядок отримання політичною партією права на державне фінансування її статутної діяльності. Політична партія має право на отримання державного фінансування її статутної діяльності, якщо на останніх чергових або позачергових виборах народних депутатів України її виборчий список кандидатів у народні депутати України у загальнодержавному багатомандатному виборчому округу отримав не менше 2 відсотків голосів виборців від загальної кількості голосів виборців, поданих за всі виборчі списки кандидатів у народні депутати України у загальнодержавному багатомандатному виборчому округу. Для отримання коштів з державного бюджету, що виділяються на державне фінансування статутної діяльності політичної партії, політична партія зобов'язана відкрити окремий рахунок у національній валюті України в установі банку України. Кошти, отримані політичною партією з державного бюджету на фінансування її статутної діяльності, зараховуються виключно на такий окремий рахунок. Зарахування на такий рахунок інших коштів, ніж кошти державного бюджету, виділені на фінансування статутної діяльності партії, забороняється. Рішення про надання політичній партії державного фінансування її статутної діяльності або про відмову у наданні такого фінансування приймається відповідно до цього Закону Національним агентством з питань запобігання корупції на підставі результатів останніх чергових або позачергових виборів народних депутатів України у загальнодержавному багатомандатному виборчому округу у п'ятиденний строк з дня офіційного оприлюднення результатів виборів народних депутатів України за умови подання керівником або іншою уповноваженою особою партії довідки установи банку України про відкриття окремого рахунку партії в національній валюті України. Головним розпорядником коштів для відшкодування політичним партіям витрат, пов'язаних з фінансуванням їхньої передвиборної агітації, є Центральна виборча комісія. Для отримання відшкодування витрат, пов'язаних з фінансуванням своєї передвиборної агітації, політична партія зобов'язана відкрити окремий рахунок у національній валюті України в установі банку України. Кошти для відшкодування політичній партії витрат, пов'язаних з фінансуванням її передвиборної агітації, на підставі відповідного рішення Центральної виборчої комісії перераховуються Центральною виборчою комісією на спеціально відкритий рахунок відповідної політичної партії не пізніше як на тридцятий день з дня набрання чинності законом про Державний бюджет України, у якому передбачаються кошти на відшкодування політичним партіям витрат, пов'язаних з фінансуванням їхньої передвиборної агітації.

Оскільки приватне фінансування, зокрема пожертви, створює можливості для впливу та корупції, мають застосовуватися такі правила: 1) заборона пожертв від державних підприємств, підприємств, що знаходяться під державним контролем, фірм, що виробляють товари чи надають послуги для публічного адміністративного сектору; 2) заборона пожертв від компаній, розташованих в офшорних зонах; 3) суворі обмеження на пожертви від юридичних осіб; 4) законодавча межа максимальної суми пожертв; 5) заборона

пожертв від релігійних інституцій. Забороняються пожертви від іноземних держав чи підприємств. Але це не має перешкоджати фінансовим жертвам від громадян, які перебувають за кордоном. Має гарантуватися прозорість приватного фінансування кожної партії. Для досягнення цього партія повинна щороку оприлюднювати річний фінансовий звіт за попередній рік, що має включати список усіх жертв, окрім членських внесків.

Рекомендовані джерела інформації:

3, 6, 15, 17, 18, 21, 26, 30, 35, 40, 41.

Лекція №22 ФОРМИ Й СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

- 1.Форми державного фінансування.
2. Варіанти прямого державного фінансування статутної діяльності політичних партій у Європі.
- 3.Механізм фінансового контролю. Державні органи що здійснюють контроль за фінансуванням політичних партій в Україні.
- 4.Форми юридичної відповідальності політичних партій за порушення положень про фінансові джерела в Україні.

За рахунок коштів Державного бюджету України фінансується статутна діяльність політичних партій, не пов'язана з їхньою участю у виборах до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також відшкодовуються витрати політичних партій, у тому числі й тих, що входили до виборчих блоків політичних партій, пов'язані з фінансуванням їхньої передвиборної агітації під час чергових та позачергових виборів народних депутатів України. У разі поділу Державного бюджету України на загальний і спеціальний фонди витрати здійснюються із загального фонду Державного бюджету України. Щорічний обсяг фінансування статутної діяльності політичних партій (партій, що входили до виборчих блоків політичних партій) із Державного бюджету України становить 0,01 обсягу мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня року, що передуює року виділення коштів, помноженого на кількість громадян, внесених до списку виборців на останніх чергових виборах народних депутатів України. Кошти, виділені з Державного бюджету України на фінансування статутної діяльності політичних партій, Міністерство юстиції України розподіляє між політичними партіями, у тому числі і тими, які входили до складу виборчих блоків політичних партій, пропорційно до кількості голосів виборців, поданих за списками кандидатів у депутати від таких політичних партій та виборчих блоків політичних партій відповідно до інформації про офіційні результати виборів, яка надається Міністерству юстиції України Центральною виборчою комісією. Політичні партії отримують право на фінансування державою їхньої статутної діяльності з дня набуття повноважень Верховною Радою України відповідного скликання. Право на державне фінансування статутної діяльності політичних партій припиняється у день набуття повноважень Верховною Радою України нового

скликання, якщо тільки такі політичні партії не здобули це право повторно. Міністерство юстиції України забезпечує щоквартальне перерахування коштів, виділених із Державного бюджету України на фінансування статутної діяльності політичних партій, на рахунки відповідних політичних партій. Ці кошти перераховуються авансом на початку кожного кварталу. Державний контроль за використанням політичними партіями коштів, виділених із Державного бюджету України на фінансування їхньої статутної діяльності, здійснює Рахункова палата, Головне контрольно-ревізійне управління України. Варіанти прямого державного фінансування статутної діяльності політичних партій у Європі: 1) фінансуються тільки політичні партії, представлені в парламенті, а субсидії розподіляються між ними пропорційно до числа отриманих мандатів. 2) державні субсидії розподіляються з урахуванням кількості отриманих на виборах голосів. Таким чином, державне фінансування одержують ті партії, які або подолали необхідний прохідний бар'єр, або отримали необхідну згідно діючим в країні нормам кількість голосів 3) державні субсидії на поточну діяльність політичних партій, представлених у парламенті, розподіляються пропорційно як до чисельності мандатів, отриманих партіями, так і кількості отриманих голосів. 4) фінансується статутна діяльність всіх політичних партій, що взяли участь у виборах, незалежно від представленості у парламенті.

Закон України «Про політичні партії в Україні»: Стаття 19. Заходи, які можуть вживатися до політичних партій. У разі порушення політичними партіями Конституції України, цього та інших законів України до них можуть бути вжиті такі заходи: 1) попередження про недопущення незаконної діяльності; 2) заборона політичної партії. Зупинення або припинення державного фінансування статутної діяльності політичної партії у порядку, встановленому цим Законом, не може бути підставою для застосування заходів, передбачених частиною першою цієї статті. Заборона діяльності політичної партії тягне за собою припинення діяльності політичної партії, розпуск її керівних органів, обласних, міських, районних організацій і первинних осередків та інших структурних утворень, передбачених статутом партії, припинення членства в політичній партії, а також прийняття центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної реєстрації (легалізації) об'єднань громадян, інших громадських формувань, та його територіальними органами рішень про припинення політичної партії та її структурних утворень відповідно. У разі якщо в рішенні суду про заборону діяльності політичної партії не призначена комісія з припинення (ліквідаційна комісія) політичної партії, її структурних утворень, які мають статус юридичної особи, в рішенні про припинення політичної партії, її структурних утворень визначається як голова комісії з припинення (ліквідаційної комісії) політичної партії, її структурних утворень керівник органу управління або особа, яка згідно з відомостями, внесеними до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань, має право вчиняти юридичні дії від імені юридичної особи без довіреності, якщо інше не встановлено рішенням суду. Стаття 23. Припинення діяльності політичної

партії Політичні партії припиняють свою діяльність шляхом реорганізації чи ліквідації (саморозпуску) або в разі заборони її діяльності чи анулювання реєстрації в порядку, встановленому цим та іншими законами України.

Рекомендовані джерела інформації:

3, 6, 15, 17, 18, 21, 26, 30, 35, 40, 41.

Лекція №23 РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ІДЕОЛОГІЧНИХ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ОСНОВ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

1. Регламентация ідеології і програм політичних партій.
2. Поняття політичного та ідеологічного плюралізму.
3. Поняття статусу політичних партій.
4. Поняття символіки партії.
5. Поняття вільного та добровільного членства у політичних партіях України.
6. Європейська конвенція про захист прав людини й основних свобод.

Основними функціями політичної ідеології є: оволодіння суспільною свідомістю, впровадження в нього власних критеріїв оцінки минулого, сьогодення і майбутнього, створення позитивного образу в очах громадської думки пропонованих нею цілей і завдань політичного розвитку. При цьому політична ідеологія покликана не стільки поширювати, пропагувати свої цілі та ідеали, скільки добиватися цілеспрямованих дій громадян на виконання поставлених нею завдань. З точки зору політичних функцій, ідеологія прагне згуртувати, інтегрувати суспільство або на основі інтересів якої-небудь певної соціальної (національної, релігійної тощо) групи, або для досягнення цілей, які не спираються на конкретні верстви населення (наприклад, ідеологія анархізму, фашизму). Відмінності між різними типами ідеологічного обґрунтування політики стосуються організації економічної та інших сфер суспільного життя, місця і ролі держави в суспільстві, взаємодії особи, суспільства і держави, шляхів і засобів суспільних перетворень. Відповідно до цього виділяють 3 основних політичних ідеології: лібералізм, консерватизм, соціал-демократія. Але жодна ідеологія в демократичному суспільстві не повинна бути державною, примусовою, офіційною, тобто виключається ідеологічний монополізм. Надмірна ідеологізація політики робить її нездібною визначати і вирішати суспільно важливі питання, породжує тоталітарні режими зо всіма впливаючими з цього наслідками, кожна ідеологія відносно конкретної особи, громадянина, дійсно не повинна носити обов'язкового або примусового характеру.

Плюралізм політичний (від лат. pluralis множинний) - принцип пристрою й функціонування політичної системи, що припускає різноманіття й вільне змагання політичних ідей, поглядів, концепцій, партій і ін. інститутів, наявність у суспільстві легально діючої опозиції, різних політичних суб'єктів (акторів) і їхню конкурентну боротьбу за владу в рамках закону. Стимулюючи різноманіття політичного життя, плюралізм політичний покликаний сприяти задоволенню різноманітних потреб людей, наростанню багатства ідей і форм

політичної організації, підвищенню ймовірності знаходження оптимальних політичних рішень, укладів життя й шляхів суспільного розвитку. Плюралізм політичний служить недопущенню узурпації й монополізації влади яким-небудь одною особою, групою або партією, використання її в інтересах вузької групи осіб. Найважливіша вимога плюралізму - створення в політику й суспільстві різного роду стримань і противаг, що зрівнюють вплив найбільш потужних політичних сил і що дозволяють контролювати влада. Політичний плюралізм базується на наявності в переважній більшості громадян, що представляють їхніх партій і інших організацій консенсусу, згоди в області основних політичних цінностей - загальної зацікавленості в збереженні й зміцненні держави, визнанні демократичних правил гри, що включають чесне суперництво в боротьбі за владу, терпимість до опозиції, повага закону, рішень більшості, прав людини, а також автономії й права меншості на власну думку і його вільне відстоювання в рамках закону, відмова від антиконституційного використання сили для рішення спірних питань і т.д. Політичний плюралізм - це визнання множинності соціальних інтересів і способів їхнього вираження в політику. Політичний плюралізм спрямований на відшукання міри оптимального сполучення в політику й суспільстві різноманіття і єдності, децентралізації й централізму, автономії й об'єднання, волі й відповідальності, конкуренції й солідарності. Найважливіша умова його конструктивного використання - збереження політичної стабільності, контрольованість різноманіття, процесу дозволу конфліктів.

Регулювання правового статусу політичних партій, громадських об'єднань має два рівні - конституційний і поточний. До першого відноситься Конституція України, до другого - Закони України про політичні партії в Україні, про вибори народних депутатів України, про вибори Президента України, про Центральну виборчу комісію ", про вибори депутатів Верховної ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських селищних, міських голів ", про банки і банківську діяльність ", про державну контрольно-ревізійну службу в Україні тощо. Разом з тим, партії мають свій статут, який визначає передусім норми внутрішньопартійної демократії. У партійному статуті регламентується назва політичної партії, перелік статутних органів, порядок їх утворення, їхні повноваження та терміни цих повноважень, порядок вступу до політичної партії, зупинення та призупинення членства в ній, права та обов'язки членів політичної партії, порядок створення, загальну структуру та повноваження обласних, міських, районних організацій політичної партії та її первинних осередків, порядок внесення змін та доповнень до статуту та програми політичної партії, порядок скликання та проведення партійних з'їздів, джерела матеріальних, в тому числі фінансових, надходжень та порядок здійснення витрат політичної партії, використання її коштів та іншого майна, що залишилося після її ліквідації (саморозпуску) та ін. Партійний статут ухвалюється на установчому з'їзді політичної партії. Політичні партії в Україні створюються і діють тільки з всеукраїнським статусом. Завдяки цьому вони, по-перше, стають важливим чинником політичної інтеграції суспільства.

Стаття 9. Закону України «Про політичні партії і Україні» Найменування

та символіка політичної партії. Найменування політичної партії, її символіка не повинні збігатися з найменуванням чи символікою іншої (зареєстрованої) політичної партії. Забороняється буквально відтворення у символіці політичної партії державних символів України, використання символів іноземних держав. У символіці політичної партії не може використовуватися символіка комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів. Політична партія може мати партійну символіку, до якої належать партійний гімн, прапор, розпізнавальний знак, девіз. Символіка політичної партії затверджується уповноваженим статутним органом політичної партії у порядку, визначеному її статутом. Рішення про затвердження символіки має містити: вид символіки (партійний гімн, прапор, розпізнавальний знак, девіз), її зображення та опис. Опис символіки повинен містити інформацію про кольори, масштаби та пропорції елементів символіки. Зображення символіки повинно містити повне або скорочене найменування політичної партії і не може відтворювати: державні символи України; інші офіційні символи чи знаки, що використовуються державними органами, органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування, державні та інші нагороди, печатки та інші відмітні знаки зазначених органів; державні герби, прапори або офіційні назви інших держав; ім'я або зображення фізичної особи без письмової згоди такої особи або її спадкоємців, засвідченої в установленому законом порядку, якщо інше не передбачено законом; інші символи та знаки, використання яких обмежено законом. Символіка політичної партії має бути відмінною від зображення вже зареєстрованої символіки інших політичних партій та підлягає державній реєстрації в порядку, визначеному Законом України "Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань".

Стаття 6.Закону України Членами політичних партій не можуть бути: 1) судді; 2) прокурори; 3) поліцейські; 4) співробітники Служби безпеки України; 5) військовослужбовці; 6) працівники органів доходів і зборів; 7) персонал Державної кримінально-виконавчої служби України; 8) працівники Національного антикорупційного бюро України; 9) державні службовці у випадках, передбачених Законом України "Про державну службу"; 10) члени Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг. Громадянин України має право в будь-який час зупинити чи припинити своє членство в політичній партії шляхом подання заяви до відповідних статутних органів політичної партії. Членство в політичній партії зупиняється чи припиняється з дня подання такої заяви та не потребує додаткових рішень. Обов'язковою умовою фіксації членства в політичній партії є наявність заяви громадянина України, поданої до статутного органу політичної партії, про бажання стати членом цієї партії. Форма фіксації членства в політичній партії визначається статутом політичної партії.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод прийнята відповідно до Загальної декларації прав людини з метою додержання країнами-підписантами (учасниками Ради Європи) та забезпечення на своїй території прав та основоположних свобод людини. Конвенція була відкрита для

підписання 4 листопада 1950 року, набула чинності 3 вересня 1953. Вона запровадила судовий механізм захисту визнаних міжнародним правом загальних стандартів політичних, економічних, соціальних і культурних прав та свобод людини в країнах-членах Ради Європи. Витрати на роботу суду фінансуються з внесків країн-членів Ради Європи. Звернутися до Європейського суду з прав людини можна тоді, коли вичерпані всі засоби національного правового захисту прав людини. Скарга повинна подаватися мовою національного судочинства, до неї обов'язково додаються рішення всіх судових інстанцій. Термін розгляду справи — у середньому 3—5 років. Україна, ставши 9 листопада 1995 членом Ради Європи, взяла на себе зобов'язання дотримуватися положень названої конвенції. 23 квітня 1998 кабінет міністрів України ухвалив постанову «Про уповноваженого у справах дотримання конвенції 1950 р. „Про захист прав і основних свобод людини“». В листопаді 1998 року Європейський суд з прав людини та Європейська комісія з прав людини були об'єднані в новий постійно діючий орган — Європейський суд. До його складу увійшов представник України, який бере участь у засіданнях вищої палати суду при розгляді справ за позовами українських громадян. Конвенція набула чинності для України 11 вересня 1997 року. МЗС України затвердило офіційний переклад 27 січня 2006 року.

Рекомендовані джерела інформації:

3, 5, 6, 11, 15, 16, 17, 18, 21, 23, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 39, 40, 41.

Розділ III. Навчально-методичні посібники та інформаційні матеріали з дисципліни «Історія та теорія політичних партій та партійних систем»

Основна література:

1. Арон Р. Этапы развития социологической мысли. Москва, 1993.
2. Бакунин М. А. Философия. Социология. Политика. Москва, 1989.
3. Бекназар-Юзбашев Т. Б. Партии в буржуазных политико-правовых учениях. Москва, 1988.
4. Бекон Ф. Соч.: В 2-х т. Москва, 1972.
5. Білоус А. Політико-правові системи: світ і Україна. Київ, 1997.
6. Білоус А. Політичні об'єднання України. Київ, 1993.
7. Бодуен Ж. Вступ до політології. Київ, 1995.
8. Бурлацкий Ф., Галкин А. Социология. Политология. Международные отношения. Москва, 1974.
9. Василюк М. А., Ключев А. В. Политический плюрализм. СПб, 1992.
10. Вебер М. Политика как призвание и профессия // Избранные произведения. Москва, 1990.
11. Вятр Е. Социология политических отношений. Москва, 1979.
12. Гегель Г. Политические произведения. Москва, 1990.
13. Гегель Г. Философия права / Ред. и состав. Д. А. Керимов, В. С. Нерсисянц. Москва, 1990.
14. Гоббс Т. Философские основания учения о гражданине. Москва, 1914.
15. Даниленко В. Н. Политические партии и буржуазное государство. Москва, 1984.
16. Джилас М. Лицо тоталитаризма. Москва, 1992.
17. Дюверже М. Политические партии. Москва, 2000.
18. Евдокимов В. Б. Партии в политической системе буржуазного общества. Свердловск, 1990.
19. Зіллер Ж. Політико-адміністративні системи країн ЄС. Порівняльний аналіз. Київ, 1997.
20. Избирательные системы и партии в буржуазном обществе / Отв. ред. В. Туманов, И. Вайль. Москва, 1979.
21. Кермонн Ж. Л. Западные политические режимы. Париж, 1986.
22. Ковлер А. И. Исторические формы демократии: Проблемы политико-правовой теории. Москва, 1990.
23. Колодій А. Ф. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні. Львів, 2002.
24. Линц Х. Х. Крушение демократических режимов. Кризис, разрушение и восстановление равновесия // Проблемы Восточной Европы, 1993, № 39-40.
25. Лобер В. Л. Демократия: исторические корни, содержание и тенденции развития. Москва, 1992.

26. Лоуэлл А. Правительства и политические партии в государствах Западной Европы. Москва, 1905.
27. Массовые демократические движения: Истоки и политическая роль / Отв. ред. Г. Дилигенский. Москва, 1988.
28. Основи демократії. Навчальний посібник для студентів вищ. навч. закладів / За заг. ред. А. Колодій. Київ, 2002.
29. Острогорский М. Я. Демократия и политические партии. Москва, 1997.
30. Піча В. М., Стеблич Б. А. Політичні партії у політичній системі суспільства. Навчальний посібник. Львів, 1994.
31. Политические партии США в новейшее время / Под ред. Н. В. Сивачева. Москва, 1982.
32. Політологія посткомунізму. Політичний аналіз посткомуністичних суспільств / Керівник авт. кол. В. Полохало. Київ, 1995.
33. Поппер К. Открытое общество и его враги. Москва, 1992.
34. Рассен Б. Практика и теория большевизма. Москва, 1991.
35. Рубан В. В., Серегина Н. С. Политические партии и движения в Украине: проблемы становления и тенденции развития. Учеб. пособие. Харьков, 1996.
36. Рудич Ф. М. та ін. Політичні структури та процеси в сучасній Україні. Політологічний аналіз. Київ, 1995.
37. Рябов С. Г. Політологічна теорія держави. Київ, 1996.
38. Рябов С. Г., Томенко М. В. Основи теорії політики. Київ, 1996.
39. Токвіль А. Про демократію в Америці. Київ, 1999.
40. Шаповал В. Зарубіжний парламентаризм. Київ, 1993.
41. Шумпетер Й. А. Капіталізм, соціалізм і демократія. Київ, 1995.
42. Юм. Д. О партиях вообще // Соч. В 2-х т. Москва, 1965.

Першоджерела: Монографії

1. Адамо Г. ХДС/ ХСС сущность и политика. Москва, 1978.
2. Актуальные проблемы современного политического развития / Отв. ред. Г. Шахназаров, Ю. Тихомиров. Москва, 1982.
3. Актуальные проблемы социал-демократии. Москва, 1991.
4. Африка: политическое и социальное развитие в условиях социалистической ориентации / Отв. ред. А. Громыко. Москва, 1988.
5. Базів В. Інструмент влади: Порівняльний аналіз походження і функціонування політичних партій у тоталітарній та демократичній політичних системах. Львів, 1999.
6. Бунин И. М. Социалисты и общественно-политическая борьба во Франции в 80-е годы. Москва, 1984.
7. Буржуазные партии и политическая борьба в странах Востока / Отв. ред. В. Ли. Москва, 1987.
8. Виноградов В. Д. Партия в системе социалистического общества: Философско-методологические проблемы исследования / Под ред. В. Н. Борзя, М. П. Ирошникова. Ленинград., 1983.
9. Вишняк О. І., Шевель І. П. Дослідження і прогнозування виборів в Росії та Україні: досвід і проблеми (1990-1998). Київ, 1998.

10. Власть: Очерки современной политической философии Запада / В. В. Мшвениерадзе, И. И. Кравченко, Е. В. Осипов и др. Москва, 1989.
11. Головаха Є. І. Суспільство, що трансформується. Досвід соціологічного моніторингу в Україні. Київ, 1997.
12. Городецкая И. Е. Великобритания: избиратели, выборы, партии. 1945-1970. Москва, 1974.
13. Государственный строй США. Москва, 1976.
14. Дайдерштадт М., Геррите А., Маркус Д. Драматичний перехід: соціал-демократія у Східній та Центральній Європі. Київ, 2000.
15. Ильинский И. П. Партийная система ФРГ. Москва, 1983.
16. Итвелл Дж., Елмен М., Карлсон М. та ін. Трансформація та інтеграція. Формування майбутнього Центральної та Східної Європи. Київ, 1998.
17. Кинг А., Шнайдер Б. Первая глобальная революция. Доклад Римского клуба. Москва, 1991.
18. Ковлер А. И. Франция: партии и избиратели. Москва, 1984.
19. Косарев А. П. Демократические партии в политической системе социализма. Казань, 1987.
20. Лапшина М. В., Лапшин А. Г. Политика и идеология (К методологии исследования): Политика мира и развитие политических систем. Москва, 1979.
21. Ли В. Ф. Социальная революция и власть в странах Востока (О проблемах и противоречиях некапиталистического переходного развития). Москва, 1984.
22. Лидеры современной социал-демократии. Москва, 1991.
23. Майер Т. Демократический социализм – социальная демократия. Введение. Киев, 2000.
24. Миллер С., Потхофф Х. Краткая история СДПГ. 1848-1990. Киев, 1990.
25. Молодежь и демократия: Исторический опыт стран Запада. Москва, 1992.
26. Новоженова И. С. Французская социалистическая партия в 70-е гг.: Внутрипартийные течения / Отв. ред. Г. Дилигенский. Москва, 1989.
27. Ожиганов Э. Н. Политическая теория Макса Вебера. Критический анализ. Рига, 1987.
28. Орлов А. Г. Политическая система стран Латинской Америки. Москва, 1982.
29. Партия и новые общественно-политические движения: Проблемы диалога. Москва, 1990.
30. Политическая система Великобритании. Москва, 1984.
31. Политические партии и демократия в постсоветской России / Под ред. Б. Орлова. Москва, 1998.
32. Политические сдвиги в странах Запада (кон. 70-х – 80-е гг.) / Отв. ред. С. Перегудов. Москва, 1989.
33. Рыжиков В. А. Британские лейбористы сегодня: теория и практика. Москва, 1984.
34. Современная Африка: Итоги и перспективы развития: Эволюция политических структур. Москва, 1990.

35. Танчер В., Карась О., Кучеренко О. Політичні партії та рухи у світлі “ситуації постмодерну”. Київ, 1997.
36. Тихомиров В. И. Партия апартеида: социально-политическая революция националистической партии ЮАР. Москва, 1987.
37. Українські ліві: між ленінізмом і соціал-демократією / За ред. О. Гараня, О. Майбороди. Київ, 2000.
38. Френкин А. А. Западногерманские консерваторы: кто они? Москва, 1990.
39. Цыганкова Э. Н. Демократические движения современности: Содержание, многообразие, тенденции развития. Москва, 1983.
40. Чернега В. Н. Буржуазные партии в политической системе Франции. Третья-Пятая Республики. Москва, 1987.
41. Шевцова Л. Ф. Социализм между прошлым и будущим. Москва, 1989.
42. Шевцова Л. Ф. Союзнические партии в политической системе стран социализма. Москва, 1978.
43. Якушик В. М. Социал-реформизм в современном мире: идеология и практика. Киев, 1990.
44. Энтин Л. М. Политические системы развивающихся стран: Государство и политические партии в странах Азии и Африки. Москва, 1978.

Довідкова література

1. Абетка української політики: Довідник / Кер. авт. кол. М. Томенко. Київ, 1997.
2. Коваль В. И., Павленко В. П. Партии и политические блоки России. Москва, 1993.
3. Общественные движения в СССР (Политические организации и партии). Москва, 1990.
4. Политические партии: Справочник / Сост. и общ. ред. В. Загладина, Г. Киселева. Москва, 1981.
5. Політичні партії в Україні. Інформаційно-довідкове видання / Редкол.: М. М. Рябець (голова) та ін. Київ, 2001.
6. Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю. С. Шемшученко, В. Д. Бабкіна. Київ, 1997.
7. Прибыловский В. Политические фракции и депутатские группы Российского парламента. Москва, 1993.
8. Прибыловский В. Словарь новых политических партий и организаций России. Москва, 1993.
9. Томенко М. В., Олійник В. В. Партийна еліта України, 2000. Київ, 2000.
10. Хесс Х. Практическая работа в Социал-демократической партии: Справочник. Киев, 2000.
11. Хто є хто? Партії та політики. Довідково-біографічне видання. Київ, 2002.
12. Хто є хто в європейській та американській політології? Малий політологічний словник / Відп. ред. Б. Кухта. Львів, 1995.

Інформаційний ресурс [Шведа Ю. Р. Теорія політичних партій і партійних систем](http://filelibsnu.at.ua/navchalno-metod/uchebniki/Shveda_Yu-Teoriya_politychnykh_partij_ta_partijnykh_.pdf) (http://filelibsnu.at.ua/navchalno-metod/uchebniki/Shveda_Yu-Teoriya_politychnykh_partij_ta_partijnykh_.pdf)

Р. Ю. Чигур

Опорний конспект лекцій з дисципліни
«ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ТА
ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ»

Підписано до друку 10.08.2018
Формат 60x84 1/16. Папір офсетний.
Умов. – друк арк. 12,7. Обл.– вид. арк. 13,9
Замовне. Наклад 50 прим. Зам. 107

Видавець: Тернопільський національний економічний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль 46009
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23.04.2009 р.
Віддруковано у ФОП Шпак В.Б.
Свідоцтво про державну реєстрацію ВО – 2№924434 від 11.12.2006р.
Свідоцтво платника податку Серія Е №897220
м. Тернопіль – 4600, вул. Просвіти, 6
тел. +(38) 0972993899
E-mail: tooums@ukr.net